

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NEO-LİBERAL İKTİDAR TARZI VE BİREY
İNŞASI: 1980 SONRASI TÜRKİYE'DE
ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİ ÖRNEĞİ

GÜNCE SABAH ERYILMAZ
8716007

TEZ DANIŞMANI:
Yrd. Doç. Dr. İSMET AKÇA

İSTANBUL
2011

**TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**NEO-LİBERAL İKTİDAR TARZI VE BİREY
İNŞASI: 1980 SONRASI TÜRKİYE'DE
ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİ ÖRNEĞİ**

**GÜNCE SABAH ERYILMAZ
8716007**

**TEZ DANIŞMANI:
Yrd. Doç. Dr. İSMET AKÇA**

**İSTANBUL
2011**

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

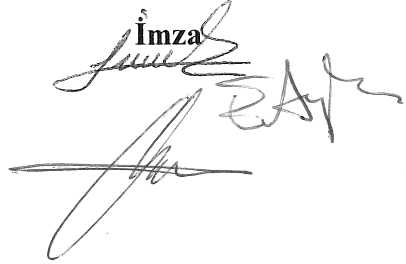
YÜKSEK LİSANS TEZİ

NEO-LİBERAL İKTİDAR TARZI VE BİREY
İNŞASI: 1980 SONRASI TÜRKİYE'DE
ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİ ÖRNEĞİ

GÜNCE SABAH ERYILMAZ
8716007

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 04.10.2011...
Tezin Savunulduğu Tarih: 13.10.2011
Tez Oy birliği ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyad
Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. İsmet Akça
Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Ergun Aydınoglu
Doç. Dr. Ozan Erözden

İmza

İSTANBUL
EYLÜL 2011

ÖZ

**Neo-Liberal İktidar Tarzı ve Birey İnşası: 1980 Sonrası Türkiye’de
Üniversite Gençliği Örneği
Günce Sabah Eryılmaz
Eylül, 2011**

Bu çalışmada, neo-liberalizm; bir ideoloji, ekonomik politika olarak değil yönetsellik çalışmaları bağlamında bir yönetim rasyonalitesi olarak, çoklu aktörlerce ve iktidar ilişkilerince kurulan ekonomik, sosyal ve siyasal bir proje olarak ele alınmaktadır. Bir yönetim rasyonalitesi olarak neo-liberalizm kendi hegemonyasını sürdürebilmek için kendine içkin olan değerleri (ekonomik rasyonalitenin değerlerini) benimseyen onları *normalize* eden öznelere ihtiyaç duymaktadır. Neo-liberal iktidar bu özneleri inşa etmek için çeşitli programlar, stratejiler ve teknikler geliştirir. Foucauldien yönetsellik çalışmaları çerçevesinde neo-liberalizm üzerine düşünmek, aynı zamanda neo-liberal öznenin inşası üzerine düşündür. Dolayısıyla bu çalışmada 1980 sonrasında üniversite gençliğinin neo-liberal iktidardan nasıl etkilendiği ve bu gençliğin inşasında hangi tekniklerin, programların kullanıldığı *sorunsallaştırıp*, ardından da analiz etmeye çalışılmaktadır. Türkiye’de 1980 sonrasında YÖK’ün ve ardından vakıf üniversitelerinin kuruluşu, Bologna Süreci gibi kurumsal dönüşümler neo-liberal projenin üniversiteler üzerinden hayata geçirilmesinde etkili olmuştur. Üniversiteler bu kurumsal dönüşümleri gerçekleştirirken, üniversite gençliği de bu süreçten etkilenmektedir. Neo-liberal iktidar üniversite gençlerinin inşasında etkili olabilmektedir. Bu çalışma kapsamında görüşülen gençler üniversite eğitimini beşeri sermayelerini arttırmanın bir yolu olarak görmekte, hatta bu eğitimle yetinmeyip kendilerini geliştirip piyasada değere sahip olabilmek için çeşitli sertifika programlarına katılmakta, dil kurslarına gitmekte, staj yapmaktadırlar. Neo-liberalizmin yönetebilmesini söylemsel düzeyde ve pratikte olanaklı kılan girişimcilik, piyasa ve rekabet gibi değerleri gençler tamamıyla içselleştirmeseler de bazı açılardan benimsemektedirler. Neo-liberalizmin bu dönemde tek ve geçerli yönetsellik olduğu düşünülmemelidir. Görüşülen gençler, işsizlik gibi sosyal bir riskin çözümünü refah devleti yönetselliğinin uygulamalarında görerek bu konuda devleti ve toplumu sorumlu tutmaktadır. Bu gençlerin söylemleri incelendiğinde, onları depolitize veya apolitik olarak tanımlamaktansa, neo-liberal politik rasyonalitenin yeniden üretilmesini sağlayan öznelere veya neo-liberal iktidarın inşa etmeyi arzuladığı şekliyle “aktif vatandaşlar” olarak görmek mümkündür.

Anahtar kelimeler: Yönetimsellik, Neo-liberalizm, Gençlik, Eğitim, Üniversite, Girişimcilik

ABSTRACT

The Neo-Liberal Form of Power and Construction of The Individual: The Case University Youth in Turkey After 1980

Günce Sabah Eryılmaz

September, 2011

In this study, neo-liberalism is addressed neither as an ideology nor an economic policy but as an administrative rationality defined within the general contours of the studies of governmentality and as an economic, social and political project that is constructed by a multiple number of actors and power relations. Neo-liberalism, as an administrative reality, requires subjects that have internalized and *normalized* the inherent values (of economic rationalism) to sustain its own hegemony. Neo-liberal political power develops various programs, strategies and techniques to construct these subjects. Conceiving neo-liberalism within the contours of Foucauldian studies of governmentality entails a consideration of the construction of the neo-liberal subject at the same time. Therefore, this study *problematizes* and subsequently tries to analyze how the university youth is affected by the post-1980 neo-liberal political power and what kind of techniques and programs were employed in the construction of this youth. The establishment of the Council of Higher Education and foundation universities in the post-1980 period and the structural transformations such as the Bologna Process have been influential in the realization of the neo-liberal project. The university students are affected by these processes as the universities are going through these transformations. Hence, the neo-liberal political power inserts influence in the construction of the university youth. The young people interviewed as part of this study treat university education as a path to raise their human capital. In fact, these young people do not settle with the formal university education but take part in various certificate and internship programs, attend language courses and invest in self-development to have a greater value in the market. Up to a certain extent, young people embrace, although they do not fully internalize, the values such as entrepreneurship, market and competition which enable the governance capacity of neo-liberalism both at the discursive and practical level. Neo-liberalism should not be regarded as the one and only option of governmentality today. The interviewees blame the practices of the welfare state governmentality for the social risk of unemployment and assign the responsibility to the state and the society in this issue. The evaluation of the narratives of these young people makes it possible to view them as subjects who re-produce the neo-liberal political rationality or as “active citizens” in a way the neo-liberal political power desires to construct them rather than merely depoliticized or apolitic young people.

Keywords: Governmentality, Neo-liberalism, Youth, Education, University, Entrepreneurship

ÖNSÖZ

Tartışmalı bir kavram olan neo-liberalizmi sadece bir ekonomik program, siyasal bir ideoloji olarak ele almayıp, yönetim zihniyeti olarak düşündüğümüzde öznelerin geçirdiği dönüşümlere odaklanmak gerekmektedir. Bu çalışmada 1980 sonrası neo-liberal yönetimselliğin hâkim olduğu Türkiye’de üniversite gençliğinin neo-liberal özneler olarak inşa edilip edilmediklerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de üniversite gençliğinin siyaset ile ilişkisi, piyasanın değerlerini ne derece normalize ettikleri incelenmektedir.

Herkesten ve her şeyden önce/öte kadim diyarlardan bir bilge kulağıma fısıldadı hala çözmeyi beceremediğim uyumu: “Dionososun tutkulu, coşkulu, sevecen ve hoyrat yüreğinin sıcaklığını hissediyorum. O yürekteki salt tutku. Biçim, kişilik, kalıp derdi olmayan, belirlenimsiz heyecan. O yürek ki kabına sığmaz deli hoyrat, coşkulu ve taşkın. ‘Bir’ olmaktan çıkıp ‘çok’ ile kucaklaşmaya can atan yaşam dinamiği. Bir yürek ki gerektiğinde öldürücü. [...Sonra] biçim, uyum, denge ve sanatçı boyutlarıyla Apolloyu hissediyorum. Budarken güzelleştiren, coşkuyu uyumla, taşkınlığı biçimle, yüreği akılla buluşturan Zeus’un oğlu Apollo’yu. [...] güzelliğin temel iki ögesi vardır. Biri yaşam güdüsü ve ölçsüz coşku diğeri ise biçimdir.” Bu uyumu bu çalışmanın hiçbir yerinde yakalamayı beceremesem de hala *yoldayım*, arıyorum... Fısıltılarını dinliyorum Milazim Narin! Sus, kimseler duymasın,

Tam da dünyanın ikilikler üzerinden ilerlediğini düşünmeye başlamışken birçok noktada sözüyle eylemini örtüştürdüğü için beni hayretler içinde bırakan, “başka bir dünya/yol mümkün” diyerek karamsarlık çemberimi mütemadiyen tırmalayan, bu tezin ortaya çıkmasında sabrı ve duyarlılığı ile hep yanımda olan tez danışmanım İsmet Akça’ya bu kadar çok anlamı taşıyabildiği için teşekkür ederim.

Hesiodos, “önce kaos vardı” diye başlar theogony’i anlatmaya. Benim akademik serüvenimin başlangıcı bir çelişkiden, bu sefer *eros* ile *logos*’un mücadelesinden doğdu. Atina sokakları yerine Bahçeşehir’in koridorlarında yürümeyi tercih ettiği ve ona eşlik etmeme izin verdiği için o doğurtucu *ebeye*, İlkay Sunar’a müteşekkirim. Aynı koridor bir labirente dönüştüğü, kaybolduğum, yalpaladığım zamanlarda kapısını benim için hep açık tutan, dinlemekten ve anlatmak hiç yorulmayan, sözcüklerine ve eylemine hiyerarşisizliğin hâkim olduğu yegâne insan, Berrin Osmanoglu! Hep farklı bir yaklaşımın var değil mi? Ve benimle yine o koridorda, lahitlerimizde, birbirimize suni teneffüs yaparak, süreçlerimizi var kıldığımız arkadaşlarım (alfabetik sırayla) Anna, Deniz, Eren ve Sıla (Diyar’ı unutmak istemem); bakın sayenizde kalbim atmaya başladı! Bu atışların devam etmesi için muhteşem enerjisiyle, biraz “sert” de olsa Yunus Sözen’in beni ittireceğini biliyorum. Zira tez boyunca durduğumda, dona kaldığımda bunu benden hiç esirgemedi.

Bazen bir kişinin ölçülülüğü, gerçekçiliği hatta karamsarlığı yol gösterici, ayaklarla zemin arasındaki bağları sağlamlaştırıcı olabildiği kadar masalımsı,

ilham verici ve özgürleştirici olabiliyor. Üç yıl boyunca kendisiyle geçirdiğim her anı “keşfin eşiği” olarak nitelendirdiğim Ergun Aydınoglu’na minnettarım.

Yol arkadaşlarım, zamandaşlarım, sarhoşluklarım... Nur Tüysüz; gerçekliğine hala inanamıyorum. Nasıl bu kadar fütursuz sevebilirsin ki herkesi? Ve sen herkesi sevebilirken ben seni nasıl bu kadar sevebilirim? Bu bilmeceyi çözmeden şaşkınlıkla bakıyorum sana. Sevvaleğim, neşeni hiç düşünmeden ortamıza saçyorsun her daim, kahkahalarının aralıksızlığı senin ıssızlığını gizlerken bizi sonrası için umutlandırıyor. Telaş etmeyelim yine de! Adlarımızın kardeş olduğunu hatırlatarak selamlarım seni Şafak Aykaç. Uykusuzluğumuz, orta dünyalılığımız, dizilerimiz de kardeş. Dolayısıyla yazgımızın çok sık kesişeceğini bildiriyorum sana. Egemen Aşkun, sana hep dediğim gibi “senin gibi insanların olduğunu bilmek beni coşkulu kılıyor.” Öngörülemezliğin takdire şayan, senin hakkında hep merak içindeyim! Selim Kırılmaz, tezin son zamanlarında beni mutlu ettiğin ve bana yas tutmayı öğrettiğin için içten teşekkürler... Bu arada unutmamak gerekir ki bizleri birleştiren Çırağan’a ve onlar olmasaydı bu süreci nasıl bitireceğimizi kestiremediğim Meydan’ın sıcacık insanları Ayşegül abla ve Halis abiye çok şey borçluyuz.

Güzel komşum Hülya -şehrin tek başınalığını sayesinde hiç hissetmediğim-yemekleri, sohbeti ve sıkıştığım her an yardımına koştuğu için, daha doğrusu her ihtiyacım olduğunda orada olduğu için çok şanslıyım. Diğer bir şansım ise ailem. Bana istedikleri, bekledikleri, arzu ettikleri çocuk ‘olmama’ olanağını tanıdıkları için çok şanslıyım. Bir aile için en zor şey olsa gerek! Tahmin ettiklerinden çok daha fazlasılar.

Hayatımın her daim müdahili, sevdiceğim Sercan, tezin son ve en kritik anlarında beni *Momo* ile tanıştırdığın ve sürecin anlamsızlığını yüzüme çarptığın, bir yandan da sözünü tuttuğun için mutluyum.

Bu sürecin cefasını en çok çeken, öfkemi, hırçınlığımı mutlak bir anlayışla karşılayıp bana destek olmaktan hiçbir zaman ve hiçbir koşulda vazgeçmeyen, arkadaştan, dosttan, sevgiliden öte ve onların hepsi olan İbrahim Görüş, teşekkürlerim senin özverin karşısında sadece cılız kalıyor!

Tanrıçalarım Meneltári ve Arinna, ışıığınız gece ve gün, lómë ar’ aurë hep benim üzerimde... Bildiğiniz üzere bu metin sadece ‘Dionososun Uşağı’ olarak imzalanabilir; fakat Apollo izin vermemekte.

İstanbul; Kasım, 2010

Günce Sabah Eryılmaz

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1
2. İKTİDAR İLİŞKİLERİNİN YENİDEN TANIMLANMASI VE YÖNETİMSELLİK	6
2.1. Yönetimsellik Çalışmalarına Getirilen Eleştiriler	13
2.2. Modern Politik Rasyonaliteler	15
2.2.1. Liberal Politik Rasyonalite	16
2.2.2. Refah Devleti	19
2.2.3. Neo-liberal Politik Rasyonalite	23
2.3. Gelişmiş Liberal veya Neo-liberal Yönetimselliği Birey Üzerinden İncelemek	26
2.3.1. Neo-liberalizmin Özellikleri	28
2.3.1.1. Siyasal, Ekonomik ve Toplumsal Alanın Dönüşümü: Uzmanların Etkisi ve Piyasalaştırma	29
2.3.1.2. Güvenlik ve Risk Algısı	33
2.3.2. Neo-liberal Öznenin İnşasında Öne Çıkan Teknikler	35
2.3.2.1. Sorumlulaştırma	37
2.3.2.2. Piyasalaştırma	40
2.4. Neo-liberal Özne İnşası: “Aktif” Olma Durumu	41
3. 1980 SONRASI TÜRKİYE’DE ÜNİVERSİTELERİN NEO- LIBERAL DÖNÜŞÜMÜ VE ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNE ETKİLERİ	44
3.1. Yükseköğretimin Neo-liberal İnşası	48
3.1.1. Bilginin Metalaşması ve Üniversitenin Yeniden Anlamlandırılması	49
3.1.2. 1980 Sonrası Türkiye’de “Üniversite”nin Yeni Kurumsal Yapısı	52
3.1.2.1. Yükseköğretim Kurulu	54
3.1.2.2. Bologna Süreci	60
3.1.3. Üniversitelerin Piyasada Yerini Alması ve Beşeri Sermaye	66
3.2. Üniversite Gençliği Yeniden İnşa Ediliyor: Girişimci-Sorumlu	

Özne	69
3.2.1. Gençliğin Tanımlanması	70
3.2.2. Türkiye’de Üniversite Gençliği: Aydın-Devrimci- Girişimci/Sorumlu	73
3.2.3. Girişimci Üniversite Öğrencisinin Politik Yatırımı Neo-liberalizm mi?	79
4. TÜRKİYE’DE ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNİN NEO-LİBERAL İNŞASI ÜZERİNE BİR ANALİZ	84
4.1. Beşeri Sermayenin Üniversite Gençliği İçin Anlamı ve Etkileri ...	84
4.2. İşsizlik Konusunda Sorumluluk Kimin? Toplumsaldan Gündelik Pratiklere Neo-liberal Değerlerin Normalizasyonu	94
4.3. Neo-liberal Yönetimselliğin Temel Kavramlarının Üniversite Gençliği İçin Anlamı	104
4.3.1. Girişimcilik	104
4.3.2. Rekabet	109
4.3.3. Piyasa	113
4.4. Neo-liberal Yönetimsellikte Üniversite Gençliğinin Siyaset ile İlişkisi	117
5. SONUÇ	132
KAYNAKÇA	135
EK-1	146
ÖZGEÇMİŞ	147

KISALTMALAR

AYA	: Avrupa Yükseköğretim Alanı
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
STÖ	: Sivil Toplum Örgütleri
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Found)
FTF	: Fairtrade Foundation (Adil Ticaret Vakfı)

1. GİRİŞ

1970 sonrası dünyadaki değişimler incelenirken kullanılan analitik araçlardan bir tanesi de neo-liberalizmdir. Neo-liberalizm ya bir ideoloji ya da ekonomik uygulamaların bütünü olarak ele alınır,¹ yapılan tartışmalar bu çerçevelerden hareketle devletin uyguladığı ekonomi politikalarına, yapılan özelleştirmelere, toplumdaki iktidar odakları arasındaki değişen iş bölümüne odaklanır. Hâlbuki sorulması anlamlı olan “neo-liberalizmin devamlılığı ve yeniden üretilmesi nasıl sağlanmaktadır?” sorusu bu tartışmaların dışında bırakılır. Bu soruyu sormak, neo-liberal iktidarın yeniden üretilmesinde önemli rolü olan öznelerin pratiklerine, gündelik deneyimlerine ve söylemlerine bakmayı ve onlar üzerinden bir inceleme yapmayı zorunlu kılar. Böyle bir inceleme için uygun bir kuramsal çerçeve *yönetimsellik çalışmalarında*² bulunabilir. Yönetimsellik çalışmaları neo-liberalizmi bir yönetim rasyonalitesi, toplumun kılcal damarlarına kadar nüfuz eden bir politik proje olarak görüp; yönetimi kişilerin kendilerinin ve diğerlerinin davranışlarını yönlendirmesi olarak geniş bir şekilde tanımlar (Foucault, 2009, 121; Gordon, 1991, 2; Dean, 2006, 10-16; Lemke, 2001, 203). Dolayısıyla, bu tanımlama ile neo-liberalizmi incelemek için öznelerin kendilerini ve diğerlerini nasıl yönettiklerini incelemek gerekir. Bu da kaçınılmaz olarak öznelerin pratiklerine ve söylemlerine bakmayı gerekli kılar.

Bu çalışmada neo-liberalizmin yönetimsellik üzerinden okunması için pratiklerine, söylemlerine bakılacak özneler olarak üniversite gençliği seçilmiştir. Üniversite gençliğinin seçilmesinin iki temel nedeni bulunmaktadır. İlk olarak, üniversite gençliğinin Türkiye’de toplumu kuran ve dönüştüren bir özne olarak inşa edilmek

¹ Neo-liberalizmin nasıl değişik yaklaşımlarla ele alındığı ile ilgili bir çalışma için bkz. Harman, 2008; Einar, Lie, 2006 [17.02.2011]. Politik ekonomi ile ilgili yaklaşım için bkz. Palley, 2008; Lapavistas, 2008; Duménil, Lévy, 2008; Harvey, 2007. Neo-liberalizmin, gücün ve zenginliğin uluslararası şirketlere ve elit gruplara toplanmasını sağlayan ekonomik ve politik bir ideoloji olduğunu öne süren çalışmalar için bkz. Saad-Filho, Johnston, 2008; Clarke, 2008.

² Foucault’nun 1977-78’de College de France’da verdiği *Security, Territory, Population* (2009) başlıklı dersi temel alarak özellikle Anglo-Sakson dünyada yoğun olarak çalışılan, kim yönetiyor, yönetim nedir, yönetim nasıl yönetir gibi soruları soran çalışmalar bütünüdür. Bu çalışmalar bütüncül bir teori oluşturmak yerine toplumu, siyaseti ve yönetimi anlamaya imkân sağlayan *analitik bir araçtır* (Dean, 2006, 20-27).

istenmesi, tarihsel süreçte gündemi etkileyebilen iktidara muhalif veya destekleyici konumlar alması, onu Türkiye için önemli bir sosyolojik kategori olarak ortaya çıkarır. Üniversite gençliği üzerinden yapılacak bir araştırma Türkiye’de neo-liberal iktidarın nasıl yerleştiğini ve ona karşı gerçekleşebilecek muhalif hareketleri engellemek için hangi teknolojileri kullandığını anlamak için yararlı olacaktır. İkinci olarak, neo-liberal dönemde üniversiteler sadece piyasaya bilgi üreten hatta bilgiyi kuran bir kurum olma yolunda bir dönüşüm geçirmez aynı zamanda üniversite eğitimi alan gençlerin de piyasaya uygun olarak değişimleri, kendi davranışlarını yönlendirmeleri konusunda çeşitli tekniklerin uygulandığı bir alan haline gelir. Üniversite gençleri ile ilgilenen bir çalışma, asıl olarak onların özne durumlarını incelemenin yanı sıra piyasanın ve devletin müdahale alanı olarak üniversitelerin analizini, neo-liberalizmde devlet-piyasa ilişkisinin aldığı yeni şeklin ortaya çıkarılmasını, sosyal hak olarak görülen eğitimin neo-liberalizm ile birlikte nasıl piyasada verilen bir hizmete dönüştüğünün anlaşılmasını da sağlayacaktır.

Analitik araç olarak yönetimselliği kullanan ve yönetimin nasıl yönettiğini anlamak için üniversite gençliği olarak belirlediği öznelerin davranışları üzerinden bir inceleme yapan bu çalışmanın *sorunsallaştırdığı*³ konu, neo-liberal iktidarın söylemlerinin ve tekniklerinin üniversite gençliği tarafından ne kadar benimsendiği, gençlerin kendilerini inşa ederken neo-liberal rasyonalitenin yeniden üretilmesine nasıl katkı yaptıkları ve bu rasyonaliteyi eğip büküp kendilerince yeni bir şey olarak üretip üretmedikleridir. Bu temel sorunsalın ortaya çıkardığı cevaplanması gereken diğer sorular ise üniversite gençliğinin neo-liberalizmin temel kavramları olan piyasa, rekabet, girişimcilik gibi kavramları ne kadar normalleştirdikleri, neo-liberalizmde teknik bir alan olarak düşünülen siyaset ile kurdukları ilişkinin nasıl olduğu, işsizlik gibi toplumsal risklere yaklaşımda neo-liberal iktidar tekniği olan sorumlulaştırmanın ne derece benimsendiğidir.

Bu sorulara yanıt aramak için niteliksel bir çalışma yapılması öngörülmüştür. Niteliksel çalışmanın teorik dayanağını, “gerçekliğin karmaşık doğasını anlamak, inşa edilen ve sembollerle algılanan büyük resmin öznel temsilini ortaya koyarak,

³ Sorunsallaştırma Foucauldien çalışmaların önemli kavramlarından biridir. “Herhangi bir şeyi doğru ve yanlış oyununa sokan ve onu bir düşünce nesnesi (ister ahlaki bir düşünce, ister bilimsel, ister siyasi vb. biçimde olsun) olarak kuran söylemsel ve söylemsel olmayan pratikler bütünüdür.” (Foucault, 2005, 86.) İnşa edici eylem rejimlerinin rasyonalitesinin bir şeklidir. Her rejim, geçmişi, bugünü ve potansiyel seçenekleri sorgulama ve soru sorma yollarını birleştirir. Bazen kendisi bu sorgulamanın konusu olur (Dean, 2006, 210).

sosyal hayatın içerisinde çıkarılan sayısız örneklerle, bu öznelliği yorumlamak mümkündür iddiası oluşturmaktadır” (Kümbetoğlu, 2005, 24). Dolayısıyla, bu çalışmada yapılmak istenen üniversite gençliğinin anlamlar dünyasına bir pencere aralamak ve bu dünyada neo-liberal pratiklerin ve söylemlerin ne derece önemli olduğunu, yer bulup bulamadığını anlamaya çalışmaktır. Niceliksel çalışmaların aksine “temsili” olmak gibi bir hedefi olmayan bu çalışmada üniversite gençliği hakkında genel bir yorum çıkartmak gibi bir hedef bulunmamaktadır. Asıl hedeflenen Türkiye’de gençler üzerine yapılan ve genellemelerde bulunan çalışmaların (Konrad Adenauer Vakfı, 1999; Kazgan, 2007; Zeylan, 2007; Türkiye’de Gençlik Sorunları Dizisi-2, 1995; Pultar, 2008) ortaya koyduğu bulguların altında yatan nedenleri anlamak, onları bulup sorunsallaştırmak ve neo-liberal yönetim rasyonalitesi ile olan ilişkilerini ortaya çıkartmaktır. Bu sebeple, devlet üniversitesinden onaltı, vakıf üniversitesinden ondört olmak üzere otuz öğrenci ile *yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler*⁴ yapılmıştır.⁵ Gençler seçilirken, kadın-erkek sayısının birbirlerine yakın olması, okunan bölümlerin piyasada iş bulma konusundaki pozisyonları ve gençlerin siyasal duruşları göz önünde bulundurulmuştur. Kadın-erkek oranlarının birbirine yakın olması, Türkiye’de neo-liberal rasyonalitenin üniversite gençleri arasında benimsenmesinde toplumsal cinsiyet farklılaşmasının herhangi bir farklılık yaratıp yaratmayacağına bakılmak istenmiştir. Araştırma konusu kapsamında gençlerin okuduğu bölümlerin piyasada talebinin olmasının, onların neo-liberal kavramlarla kurdukları ilişkiyi etkileyebileceği düşünülmüştür. Bu bağlamda piyasada iş bulma umudunun daha az olduğu sosyoloji, siyaset bilimi gibi bölümlerde okuyan gençlerin neo-liberal söylemle daha sorunlu ilişki kurup kurmadıkları gözlemlenmeye çalışılmıştır. Üniversite gençliğinin siyasetle kurduğu ilişkinin neo-liberal yönetim rasyonalitesini benimsemeleri konusunda etkili olabileceği varsayımından hareketle her iki üniversitede de sağ ve sol görüşten, örgütlü veya örgüt sempatisini olan öğrencilerle

⁴ Yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmede çalışmanın temel konusuna yönelik sorular görüşme öncesinde hazırlanır (bu çalışmada kullanılan sorular Ek-1’de bulunabilir). Fakat görüşme sırasında görüşülen kişinin verdiği yanıtlara göre konular o sırada sorulan yeni sorularla genişletilip derinleştirilebilir. Yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler, görüşülen kişilerin anlam dünyası daha iyi kavramak için avantaj sağlamakta hem de konunun özünden kopmayı hazırlanmış sorular sayesinde engellemektedir (Schmidt, 2004, 253-256).

⁵ Vakıf ve devlet üniversiteleri belirlenirken görüşülecek gençlere ulaşmanın araştırmacı için kolay olması bir kriter olarak göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca bu iki üniversitenin birbirine yakın olması ve öğrencilerinin sosyalleştikleri çevrenin benzerliği de seçim sürecinde etkili olmuştur. Böylece vakıf ve devlet üniversitesi ayrışması düşünüldüğünde aynı ortamda öğrencilerin sosyalleşmelerinin farklılaşıp farklılaşmadığı incelenebilecektir.

görülmeye çalışılmıştır.

Bölümlerin kurgulanışı ve temel kaygıları gözden geçirilecek olursa, beş bölümden oluşan çalışmanın bu ilk bölümünde, çalışmanın yapılmasının nedeni, ana sorunsalı, araştırılmak istenen diğer sorular, çalışmanın yöntemi ve düzenlenişi, bölümler hakkında temel açıklamalar üzerine yoğunlaşmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Foucault'nun temellerini oluşturduğu, yönetimsellik kavramı incelenmiştir. Bu kavramın Foucault'nun çalışmalarında hangi anlamları taşıdığı incelenmiş, ardından XIX. yüzyıl ve sonrasında modern politik rasyonalitelerin nasıl ortaya çıktığı ve özellikleri üzerinde durulmuştur. Modern politik rasyonalitelerden neo-liberal yönetim rasyonalitesinin günümüzde en etkili rasyonalite olması ve öznelere inşasında belirleyici rol üstlenebilmesi nedeni ile özellikleri ve temel kavramları gözden geçirilmiş, ardından, neo-liberal yönetimselliğin kendi istediği “aktif özneyi” kurarken kullandığı teknolojiler örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, Türkiye'deki üniversitelerin ve üniversite gençlerinin neo-liberal dönüşümüne odaklanılmıştır. İlk olarak, üniversitelerin piyasa odaklı bilgi üretimi ele alınmış ve bilginin metalaşma sürecinin nedenleri üzerinde durulmuştur. Sonrasında, Türkiye'de 1980 sonrası üniversitelerin kurumsal dönüşümüne değinilmiş, özellikle Yükseköğretim Kurulu üzerine yoğunlaşıp bu kurulun üniversitelerin dönüşümünde oynadığı rol açıklanmıştır. Bologna Süreci veya Türkiye'deki üniversitelerin küresel neo-liberal üniversite sistemi ile eklemlenmesi sürecinin izleği sürülmüş, temel kavramları incelenmiştir. Üniversitelerin değişen kurumsal yapısı üniversite gençliğinin neo-liberal dönüşümünün bir parçasını oluşturmaktadır. Bu bölümün ikinci kısmında öncelikle gençliğin tanımlanması üzerinde durulmuş, bu tanımlamadaki sorunlara değinilmiştir. Ardından, Türkiye'de üniversite gençliğinin nasıl algılandığını açıklamak için gençlikle ilgili yapılan dönemselleştirmeler incelenmiştir. Son olarak neo-liberal dönemde üniversite gençliğinin siyasetle kurduğu ilişkinin nasıl şekillendiğine dair şimdiye kadar yapılan çalışmalardan yola çıkarak oluşturulan iki farklı pozisyon ortaya konulmaya çalışılmıştır. Birincisi, gençleri tamamıyla edilgen kılarak onları politikayla ilgileri olmadığı için yani depolitize oldukları için eleştiren hatta aşağılayan bir yaklaşımkken; diğeri ise gençlerin apolitik olduklarını söyleyen ve bunun nedenlerini inceleyip bu durumun politik bir duruş olduğunu iddia eden yaklaşımdır.

Yapılan görüşmelerin analizinden oluşan dördüncü bölümde, neo-liberal beşeri sermaye kavramsallaştırmasının gençlerin söylemlerinde ne kadar yer bulduğu, üniversite eğitiminin beşeri sermayelerini arttırmak için bir yol olarak algılanıp algılanmadığı incelenmiştir. Sonrasında, neo-liberalizmin toplumsal riskleri bireylerin kendi sorumluluğuna veren rasyonalitesinin üniversite gençliği tarafından kabul görüp görmediğine bakılmış, bu noktada farklı yönetim rasyonalitelerin eş zamanlı olarak öznelere nasıl etkiledikleri üzerine bir tartışma yürütülmüştür. Ardından neo-liberal iktidarın temel kavramları olan rekabet, girişimcilik ve piyasanın üniversite gençliği için ne anlam ifade ettiği anlaşılamaya çalışılmış ve bu kavramlar dolayısıyla davranışlarını yönlendirip yönlendirmedikleri araştırılmıştır. Son olarak, üniversite gençliğinin siyasetle kurduğu ilişki üzerine odaklanılıp, daha önce bahsedilen iki pozisyonun gözden geçirilmesi ile birlikte ortaya çıkan sorunlar ve farklılaşmalar incelenmiş buna göre bir üçüncü yaklaşımın mümkün olup olmadığı sorgulanmıştır.

Son bölümünde araştırma bulgularına dayanarak çalışmanın bir özeti ve değerlendirmesi yapılmıştır.

2. İKTİDAR İLİŞKİLERİNİN YENİDEN TANIMLANMASI VE YÖNETİMSELLİK

Foucault'nun iktidara yaklaşımı ve onu kavrayışı kendisinden önce yapılan iktidarla ilgili çalışmalardan farklılaşır.⁶ Öncelikle, Foucault (2005a, 55) için iktidar kökeni gizli, esrarlı olan bir şey değildir, iktidar bireyler arasında bir tür ilişkidir. Bu sebeple, iktidar üzerine yapılacak bir çalışma, bir şeyi yapmanın görece organize olmuş ve sistematik hale getirilmiş yollarına yani eylem rejimlerine odaklanmalı ve iktidarın bu eylem rejimleri üzerinden öznelere nasıl kurduğunu incelemelidir (Hindess, 1997a, 101).

İktidar, öznelere kurarken onların eylem kapasitesini görmezden gelmez, onun etki edeceği öznelere özgür olmalıdır. Ancak özgür öznelere üzerinden işleyebilir, bu özgürlüğüne ihtiyaç duyar. Başka bir ifade ile iktidar sadece özgür öznelere eylem alanlarında kendini var edebilir. Dolayısıyla, böyle bir iktidar artık sınırlayıcı, durağan bir durum olmaktan çıkarak aynı zamanda geri çevrilebilir ve üretken; mücadeleyi, kaçınmayı da içinde barındıran bir ilişki hali olarak anlaşılabilir (Revel, 2005, 133). Bu noktada Foucault, iktidar ile tahakküm arasında bir ayrıma gider. Öznelere özgürlüğünün olmadığı, hiçbir başkaldırının veya direniş olamayacağı hatta kişilerin kendilerini öldürerek bir çıkış yolu bulamayacağı bir tabiiyet durumu olarak tahakkümü tanımlar (Foucault, 2005a, 236).⁷ Tahakküm, ona tabi olanın

⁶ İktidara yaklaşımlarla ilgili bir sınıflandırma yapan Lukes, üç çeşit iktidar yaklaşımı olduğunu söyler. Tek boyutlu iktidar görüşü olarak tanımladığı ve çoğulcu teorisyenlerin çalışmalarını kapsayan iktidar gözlemlenebilir çatışmalarla ilgilenir ve karar alma süreçlerini inceler. Bachrach ve Baratz'ın geliştirdiği iki boyutlu iktidar görüşü karar almama (non-decision making) süreçlerini ve politik gündem dışında kalan konuları da incelemelerine dâhil eder. Lukes'un radikal görüş ya da üç boyutlu iktidar görüşü, ikinci görüşün eleştirilerini kabul etmekle birlikte sosyolojik boyutun eksik olduğu konusunda eleştiri getirir. Radikal görüş, sadece bireylerin davranışlarının incelenmesinin yeterli olmayacağını kolektif gündemlerin ve eylemlerin de araştırılması gerektiğini vurgular. Çatışmaların görünür olmak zorunda olmadığını, iktidara sahip olanların manipülasyon ve kontrol mekanizmaları sayesinde örtük çatışmaların (latent conflict) da olabileceğini belirtir (Lukes, 1977, 15-25). Lukes'un sınıflandırdığı bu üç yaklaşım da iktidarı bir kapasite olarak ele alır. Hâlbuki Hindess (1997a, 10-15)'a göre modern Batı politik düşüncesinde iktidarı bir hak olarak ele alan ve onun meşruiyetini sorgulayan yaklaşımlar merkezi bir rol oynamıştır. Bu yaklaşımı her türlü sözleşme teorisinde bulmak mümkündür.

⁷ Foucault için yukarıda da değinildiği üzere özgürlük iktidarın ayrılmaz bir parçasıdır. İktidar ile

eylem kapasitesini görmezden gelip, onu ortadan kaldırmaya çalışırken; iktidar bu kapasiteyi kabul eder, kendini bu kapasiteye göre şekillendirir. Yönettiği alanı veya gurupları neyin mobilize ettiğini anlamaya çalışır, böylece bu gücü alır araçsallaştırır, eylemleri, süreçleri ve sonuçları kendi istediği yönde şekillendirir (Rose, 2000, 4).

Foucault geç dönem çalışmalarında iktidar ile tahakküm arasındaki ayrımı netleştirirken, başka bir kavramı da ortaya çıkarır: *Yönetim*.⁸ İktidarın uygulamasının bir şekli olarak yönetim teknolojileri, özgürlükler üzerinden giden iktidar oyunu ile tahakküm durumu arasında yer alır. Foucault'ya göre yönetim iktidarının meşruiyeti ile ilgilenmektense bu iktidarın etkilerinin üretilmesindeki araçları anlamaya çalışır. Yönetim teknikleri ve özellikle rasyonalitesine odaklanır. Bu görüşte, rızaya dayanan egemenin iktidarı etkili yönetim rasyonalitelerinden biridir ve özel analitik bir ayrımı gerektirmez (Hindess, 1997a, 18-21; 98-99). Dolayısıyla modern siyaset teorisinin egemenlik üzerinden kurguladığı siyasal iktidara karşı bir duruş sergiler. Yönetimi ele alırken sadece devlet kurumları ve onun aygıtları değil, tek tek öznelere, toplulukların, toplumun nasıl yönetildiğinin incelenmesi gerekmektedir. Artık siyasal

özgürlük, direniş birbirlerini karşılıklı olarak kuran iki öge olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Foucault Marksist düşünürlerin diyalektik perspektifinden uzaklaşarak iktidar ile direniş birbirlerine karşıt olmak durumundan çıkarıp birbirlerini gerektiren bir durum olarak tanımlar. Direnişin olmama durumunu iktidar olarak değil tahakküm olarak adlandırır. Fakat Hindess (1997a, 154-156), bu noktada Foucault'nun kendi yaptığı eleştiriyi kendisine yöneltmesi gerektiğini düşünür. Eğer Foucault'nun radikal görüşlerinden hareket edersek, onun özgürlüğü tahakkümün karşısında konumlandırmasına şüpheci yaklaşmamız gerekir. Foucault'nun dediği gibi özne iktidarın bir ürünü ise tahakkümü kınamaya yer yoktur. Kişi gelecekteki davranışlarını belirlemek istiyorsa, kendi davranışlarının hesaplanabilir ve tahmin edilebilir olması gerekiyor. Nietzsche'ye göre bu ancak uzun vadeli bir disiplin ve (regiment) sistematik bir düzene sokma ile olur, doğal bir durum değildir. Nietzsche'nin egemen bireyi tahakkümün "olgun meyvesidir". Tahakküm ve tabiiyet örgütlü toplumun var olması için bir koşul ise tahakkümün üretkenliği kınanamaz. Sonuçta Foucault'da tahakkümü kendinde kötü görerek normatif bir yorum yapıyor. Kaçındığı şeyi kendisi yapıyor.

⁸ Foucault'nun çalışmalarında yönetim kavramı iki farklı şekilde tanımlanır. Gordon (1991, 2) bu tanımları şu şekilde belirtir: yönetim daha geniş ve kapsayıcı olarak "davranışların yönlendirilmesi" (*conduct of conduct*) diye tanımlanır. Bu tanım, insanların veya bazı insanların davranışlarını etkilemek, idare etmek veya şekillendirmeyi amaçlayan bir eylem şeklidir. Daha dar anlamı ile yönetim, kişilerin birbiriyle kurdukları kontrol veya idare ilişkileriyle, sosyal kurumların veya toplulukların kendi aralarındaki ilişkileriyle ve son olarak politik egemenin uygulamalarıyla alakalı ilişkilerle ilgili eylemdir. Yönetim geniş tanımlandığı zaman yönetimle ilgili bir çalışmanın alanı da genişlemiş oluyor. Bu alanda incelenecek ilişki türleri ve aktörler çeşitlilik kazanır, sadece kontrol ilişkileri ve tahakküm ilişkileri değil bütün ilişkiler ve eylem şekilleri yönetim ile ilgili çalışmalarının dikkatine sunulur. Oysaki günümüzde yönetim deyince sadece politik süreçler akla gelirken XVIII. yüzyılda yönetim daha geniş bir anlamda kullanılır ve içinde felsefi, dini, medikal ve pedagojik bilgileri de barındırır. Yönetim sadece devleti kontrol ve idare etmek gibi sorumlulukları almaz. Kişisel kontrol, ailenin ve çocukların yönlendirilmesi, hane halkının idaresinin yapılması, ruhların yönlendirilmesi gibi sorunlara da işaret eder (Lemke, 2001, 192).

iktidarı sadece belirli kurumların pratiklerinde değil bütün pratiklerde, öznenin pratiklerinde bulmak mümkündür. Foucault'nun tanımladığı üzere yönetim davranışların yönlendirilmesi anlamı taşıdığına, yönetim problemi öznenin jenolojisi ile yakından ilgili hale gelmektedir. Foucault, disiplin gibi tahakküm teknolojilerinin bireyleri yönetme de kullanılan pratik sistemlerin sadece bir yönünü oluşturduğunu söyler. Yönetim, tahakküm ya da iktidar teknolojileri ile *benlik teknolojilerinin*⁹ bağlandığı noktaya işaret eder (Burchell, 1996, 20). Batı toplumlarında öznenin oluşumu sürecinde bu iki teknik birlikte etkili olmuştur, dolayısıyla davranışların yönlendirilmesi olan yönetim bireyin hem başkalarının hem de kendinin davranışlarını yönlendirmesini de kapsamak zorundadır. Tahakküm ve benlik teknolojileri birlikte düşünüldüğünde modern devlet ile özerk öznenin karşılıklı olarak birbirlerinin ortaya çıkışını belirlediklerini söyleyebiliriz (Lemke, 2002, 50-51).

Foucault'nun çalışmalarında daha spesifik olarak tanımlanan yönetim, siyasal iktidar ile doğrudan ilişkilidir, fakat bu ilişkiden siyasal iktidar veya devlet ile yönetimin eş anlamlı olduğu sonucunu çıkartmamak gerekir. Foucault, yönetme sanatının doğuşunu *raison d'État*'nın doğuşu ile aynı zamana denk geldiğini düşünmektedir. Bunun nedenini ise daha önceki yönetimlerin özerkleşememesi, kendi rasyonalitelerini oluşturamaması olarak kabul ediyor. Fakat belirtmek gerekir ki yönetme sanatının, *raison d'État* ile birleşmesi onun gelişmesine engel teşkil etmektedir. XVII. yüzyılın sonuna doğru nüfusun ortaya çıkması ve biyo-politiğin gelişmesi ile birlikte yönetme sanatı gelişimine devam eder ve egemenlik anlayışından kurtulur (Foucault, 2009, 105). Bu noktada, Foucault, yönetimi devlet ile özdeşleştiren ve egemenlikle sorunsallaştıran fikirden ayrılıyor. Daha özel olan ikinci yönetim tanımında bile yönetme sanatı, ile birlikte ilerlemiyor. Foucault'ya göre devlet yönetimin bir araç kümesi ve yönetilen nüfusun bir parçasıdır. Devlet neyin yeterli neyin yeterli olmadığını, kamusal olanı ve özel olanı belirleyen değildir. Bunları belirleyen *yönetim rasyonalitesidir*¹⁰ (Hindess, 1997a, 112). Yönetim

⁹ Benlik teknolojileri: "bireylerin kendi bedenleri ve ruhları, düşünceleri, hareket tarzları ve varoluş biçimleri üzerinde, kendi imkânları ya da başkalarının yardımıyla bir dizi operasyon yapmalarını ve böylece belirli bir mutluluk, arınmışlık, bilgelik, kusursuzluk ya da ölümsüzlük haline ulaşmak üzere kendilerini dönüştürmelerini sağlayan" teknolojilerdir (Foucault, 2003, 36)

¹⁰ Foucault yönetim rasyonalitesi ile yönetim sanatını zaman zaman aynı anlamda kullanmaktadır. Yönetim rasyonalitesi yönetim pratiklerinin doğası hakkında düşünme sistemi veya yoludur. Kim yönetiyor, yönetim ne, yönetilen kim gibi soruları içinde barındırır (Gordon, 1991, 3). Hindess (1997b, 257)'a göre de yönetim rasyonalitesi ve politik rasyonalite Foucault'nun eserlerinde aynı

iktidarın rasyonalize edildiği söylemsel bir alandır. Politik rasyonalite doğal saf bir bilgi değil, entelektüel süreçlerle yaratılan ve politik teknolojilerin zapt ettiği bir gerçekliktir (Lemke, 2001, 190-191). Bu entelektüel süreçler kendi dönemlerinin ekonomi, siyaset algılamalarından, dinsel ve kültürel söylemlerinden etkilenir ve onların belirleyiciliği ile şekillenir. Dolayısıyla yönetimi çalışmak aynı zamanda akıl yürütme sürecini çalışmaktır. Birçok bilgi şekli çoklu yollarla işlevsel kılınır. Sonuç olarak belli bir bilgi söylemi sunulup, bilginin amaçları belirlenir, belirli kimliklere ve aktörlere bu bilgi bahşedilir ve çözmek için problem tanımlanır. Yönetim çalışmaları sadece politik felsefenin normatif prensipleri ile ilgilenmez, aynı zamanda bir işi nasıl yapacağını bilen kişiler, belli bir konuda uzmanlaşanlar (akademisyenler, ekonomistler, muhasebeciler, psikologlar, bürokratlar, sosyal işçiler, hukukçular vs.) ile ilgili de çalışır (Dean, ve diğ., 1998, 9). Böylece ilgilenilen dönemin hem entelektüel koşulları incelenir, hem de bu koşullarda hangi mekanizmalarla nasıl bir bilgi elde edildiğine, bu bilginin hangi yollarla işlev kazandığına bakılır.

Foucault'nun yönetim pratiği üzerine yoğunlaştığı bu son dönem çalışmaları yönetsellik çalışmaları olarak adlandırılmaktadır. Öznenin inşası yönetsellik çalışmalarının temelini oluşturur.¹¹ Yönetsellik çalışmaları, eleştirilenin aksine Foucault'nun daha önceki çalışmalarına oranla daha geniş bir iktidar ilişkisi kurgular. Bu sefer içine devleti de dâhil eder. *Biyo-politiğin*¹² uygulayıcısı olarak devlet

anlamda kullanılmaktadır. Politik rasyonalite değişen söylemsel alanlardır. İktidar uygulamaları buralarda kavramsallaştırılır. Farklılaşmış otoriteler tarafından belirli iktidar uygulamaları için gerçekleştirilen ahlaksal doğrulamalardır. Uygun formların nosyonları, politikanın sınırları ve amaçları, belirli görevlerin uygun dağılımları için bulunan kavramlardır (laik, ruhani, askeri, ailesel sektörler gibi)(Rose, ve diğ., 1992, 3).

¹¹ Foucault sadece yönetsellikle ilgili çalışmalarının değil, bütün çalışmalarının odağını özne olarak belirler: “ [...] Amacım insanların, bizim kültürümüzde, özneye dönüştürülme kiplerinin bir tarihini yapmaktır. [...] Yani benim çalışmalarımın genel teması iktidar değil, öznedir” (Foucault, 2005a, 58). Fakat özellikle, yönetsellik, kişinin kendi ve diğerleri ile ilişkisini araştıran bir kavramdır. Bu kavram bir taraftan teknik araçsal bir süreç iken diğer taraftan iktidar ilişkilerinin durağan olmayan, tersinir durumunu öngörür (Bonnafeus-Boucher, 2009, 72). İktidar ilişkilerinin tersinir olması ile kasıt, iktidarın özgür özneler üzerinden işlerken, yani onları dönüştürüp, yeni öznellikler inşa ederken bir taraftan da bu özneler tarafından dönüştürülmesidir (Rosenberg, Milchman, 2009, 64).

¹² Foucault XVIII. yüzyılda yasalara bağlı olan egemenin iktidarından farklı olarak insanların bedenleri üzerinde işleyen bir iktidar tanımı yapar: Disiplin. Artık bireylere yasaya uymaları söylenmez, onlar hizmet vermeleri için norm olarak adlandırılan ve doğal bir kuralmışçasına işleyen değerler bütününe uymalıdır. Disiplinlerle birlikte tebaa bölünür, parçalara ayrılır, serileştirilir. Artık bütünlere karşı, her yerde eşit olabilecek, homojen, tamamen yapay bir birlik elde edilir (Revel, 2005, 136-137). Foucault bu iktidarın incelenmesini anatomo-politik olarak adlandırır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısı artık disiplinci olmayan yeni bir iktidar teknolojisi ortaya çıkar. Bu yeni teknoloji disiplini dışlamaz, hatta onu içine alır, dönüştürür, onunla birlikte hareket eder, bazen onun

önemlidir. Fakat amacı devletin ne olduğu ile ilgilenmek değildir. Zira bu tür çalışmaları devlete fazla değer vermekle suçlar. Kendisi *mikro-iktidar*¹³ üzerine odaklanacaktır (Foucault, 2009, 381).

Foucault *yönetimsellik* kavramını ilk kez 1977-78'de College de France'da verdiği derste formüle ediyor. Bu derste yönetimsellikten söz ettiğinde üç farklı fakat birbiri ile ilişkili şeyden bahsettiğini söylüyor. İlk olarak, yönetimsellik, hedefi nüfus, ana bilgi şekli politik ekonomi, önemli teknik aracı ise güvenlik aygıtları olan karmaşık bir iktidar şeklidir. İkinci olarak, Batıda, yönetim olarak nitelendirilebilecek olan iktidar şeklinin diğer bütün iktidar şekillerine üstün olmasını sağlayan eğilimdir. Ve son olarak, yönetimsellik XV. ve XVI. yüzyıl boyunca Orta Çağ'ın adalet devletinin idari devlete dönüşmesi, ardından aşama aşama yönetimselleşmesi süreci veya sürecin sonucudur (Foucault, 1991, 102-103). Foucault'nun bu üç tanımı da modern devletin oluşumu ve onun yönetimselleşmesi olarak niteleyeceğimiz bir izleği takip etmektedir. Bu izlekte üç devlet tipini takip eder: Adalet devleti, idari devlet ve yönetim devleti. Bu devlet şekilleri modern devletin belirli değişikliklerle ortaya çıkışını (idari devlet olarak) ardından devletin yönetimselleşmesini (yönetim devleti olarak) açıklamak amacıyla kullanılabilir.¹⁴

Foucault yukarıdaki tanımlamaları yaptıktan sonra, yönetimselliğin devlet sorunu ile olan bağıını ortadan kaldırmayı amaçlar. 1979'dan sonra yönetimsellik sadece belirli bir iktidar rejiminin oluşturduğu yönetimsel pratikler olarak anlaşılmadı, daha çok insanların davranışlarının yönlendirilmesinin yolu olarak tanımlandı (Senellart, 2009, 388). Bu tanım kendimizi ve başkalarını nasıl yöneteceğimizi geniş çeşitlilikteki bir içerikle düşünmek olarak formüle edilebilir (Dean, 2006, 209-210). Bu noktada

içine girerek onu kullanır. Bunun nedeni farklı düzeyler üzerinden hareket etmeleridir. Disiplin bedenle ilgilenirken biyo-politikanın düzeyi insanların yaşamıdır. Biyo-politika artık birey-beden üzerinden değil, çok sayıdaki bedenler üzerinden nüfus üzerinden işlemektedir. Bu iki iktidar teknolojisi birbirine eklenerek işlerler (Foucault, 2008b, 254-256).

¹³ Mikro-iktidar konusunda Foucault'nun yaptığı uyarıya değinmekte yarar vardır: Mikro-iktidar analizi bir boyut ya da bir sektör sorunu değildir bir görüş sorunudur. Her skalada ve her büyüklükte yapılabilir (Foucault, 2008a, 186).

¹⁴ Bu üç devlet şeklini Foucault tarihsel bir dönemselleştirme ile sunuyorsa da buradan bu devlet tiplerinin sırayla birbirlerinin yerini aldıkları düşünülmemelidir (Gane, 2008, 357). Bu yönetim yolları eş zamanlı olarak uygulanabilmektedir, fakat belli dönemlerde bir tanesi diğerlerine daha baskın gelir. Örnek vermek gerekirse Stenson (1998, 333-352)'a göre liberal rasyonalite egemenlikten (adalet devletinin bir özelliği olarak egemenlik) vazgeçmedi. Onunla hibrid bir ilişki içerisinde. Bir yandan liberalizm içinde merkezkaç, çoğulcu bir sosyal düzen, kişisel olarak düzenlenmiş hareketler barındırırken, bir yandan da bu karışık, çoğulcu sosyal düzen için güvenli yönetimi yaratmalıdır. Bunun için merkezci eylemlere ve homojenize etmeye ihtiyacı vardır.

özellikle vurgulanması gereken bireyin kendi davranışlarını yönlendirme düşüncesi ve pratiğidir. Daha önceki yönetim sorunsalı bireylerin davranışlarının dışarıdan ve baskı yolu ile düzenlenmesi ve denetim altına alınmasına odaklanırken artık bireyin kendini dönüştürmesi de yönetimin incelenmesinde bir veri teşkil etmektedir. Böyle düşünüldüğünde yönetsellik “benliğin yönetimi tekniklerinden başlayıp kümelere, iktisada, servetin yaratımına, emeğin, toprağın yönetimine dek uygulanır” (Deveci, 1999, 35). Foucault’da değinilen geniş yönetim tanımı ve son dönem yönetsellik tanımı, öznel konu olarak kişinin kendini yönetmesi, dönüştürmesi üzerinden gerçekleştirilen tanımlardır.

Modern yönetimin pratiklerinin ve söylemlerinin anlaşılması bakımından da yönetsellik çalışmaları önemlidir. Modern yönetim anlayışı birbirine karşıt ikilikler kurar ve bu ikilikler etrafında toplumsalın, siyasalın ve iktisadın anlaşılmasını ister. İktidar da direniş de bu zıtlıklar üzerinden kendini var etmeye çalışır. Bu noktada Lemke, (2001, 201) liberallerin kamusal ve özel alan ayrımının çalışmanın nesnesi olduğunu söyler; başka bir deyişle bu ayrım yönetimin temelini ve sınırlılığını göstermez. Onun aracı ve etkisidir. Kamusal ve özel alan söylemsel ayrımı ile devleti sınırladıklarını ve devletin müdahil olmadığı bir alanın oluştuğunu iddia ederler. Fakat yönetsellik çalışmaları ile birlikte bu ayrımın kendisinin, var olmayan bu ayrımı var etme çabası olduğu daha belirgin bir şekilde ortaya koyulabilmiştir. Böyle bir bakış açısı yönetime ilişkin doğru soruların sorulması ile gerçekleşir. Yönetimin meşruluğunun veya gücünün kaynağını sorgulamak yerine yönetimin nasıl yönetebildiğini, hangi teknikleri ve teknolojileri kullandığı sorulmalıdır. Böylece kamusal ve özel alan ayrımının yönetimin bir tekniği olduğu ve onun daha etkili bir şekilde yönetmesini sağladığı fark edebilir.

Lemke (2001, 201)’nin yönetsellik çalışmalarının başka bir avantajı olarak gördüğü konu da iktidar ile özne arasındaki ilişki hakkındadır. Liberaller iktidar ve öznellik arasındaki kutupluluğu arzu ederler. Kamusal ve özel alanı ayrımına benzer bir şekilde iktidar ile öznellik arasına yapay bir ayrım konularak öznenin özgürlüğünün teminat altına alındığı varsayılır. Merkezci ve bütüncül olarak görülen iktidar çoklu öznellikler tarafından sınırlandırılmış olarak tasavvur edilir, böylelikle bireylerin özgürlüğü iktidarın sınırlılığı (ki bu sınırlılık söylemsel olarak inşa edilen bir ayrıma dayanır ve bu şekilde inşa edildiği zaman iktidarın uygulanmasını sağlayan bir strateji olarak karşımıza çıkar) ile ilişkilendirilir. Fakat bu özgürlüğün

ne derece bir özgürlük olduğu ya da Nietzsche'nin deyimi ile "esaretlerin en büyüğü" mü olduğu incelenmesi gereken bir konudur.¹⁵ Yönetimsellik siyasi iktidarı genişleterek kişisel düzenlemelere kadar vardırır. Dolayısıyla kişilerin pratikleri üzerinden de bu iktidarın analizi yapılabilir (Lemke, 2001, 201). Böyle bir analiz iktidar ile öznellik arasındaki ayrımı ortadan kaldırdığı gibi modern yönetimlerdeki özgürlüğün sorunsallaştırılmasına da neden olur. İlaveten liberallerin teorilerinin temelini oluşturan özerk birey söyleminin kırılganlığını ortaya çıkarır, yönetimsellik çalışmak sadece liberal yönetimin özerk bireyi nasıl kendi kaynağı olarak gördüğünü çalışmak değil aynı zamanda bu özerkliğin belirli bir yönetsel programın yarattığı bir şey olduğunu çalışmaktır (Walter, 2008, 94). Yönetimsel program çerçevesinde özerk bireyin inşası için çok çeşitli teknikler uygulanır, bu tekniklerin analiz etmek demek iktidarın yönetim rasyonalitesini analiz etmek demektir; dolayısıyla öznelin gündelik pratikleri ve söylemleri artık siyasal iktidarın analizi için bakılması gereken bir alandır. Yönetimsellik sosyal olarak inşa edilmiş kişinin genel yapısı ile değil, kişinin yaşamı, davranış şekli gibi konuları sorunsallaştırır (Dean, 1996, 217).

Yönetimsellik çalışmalarının yukarıda yer alan katkıları incelendiğinde bu çalışma kapsamında iki önemli nokta ortaya çıkmaktadır. Birincisi neo-liberal yönetim rasyonalitesinin uyguladığı program incelenirken çoklu aktörlere (yarı-özerk kuruluşlar, "hayırsever" şirketler ve dernekler, uzmanlar vb.) odaklanmayı bir öncelik haline getirip, homojenleştiren zıtlıklardan uzak durmaya çalışılacaktır. Türkiye bağlamında ceberut devlet üzerinden incelenen siyasal analizin dışına çıkmayı deneyip yönetimi devletle özdeşleştirmeden iktidarın nasıl yatayda, yaygın ağlar üzerinden işlediğini ele alınabilecektir. İkinci olarak, iktidar-öznellik karşıtlığından kurtulmaya çalışarak, özellikle üniversite gençleri ile yapılan görüşmelerde yönetimin özne üzerinden işleyen rasyonalitesini ne kadar benimseyip, kendilerini ne derece buna bağlı olarak kurduklarını anlamaya/ortaya çıkarmaya çabalanacaktır. Yönetimsellik çalışmalarının bu noktadaki katkısının, yapılması

¹⁵ Liberalizmin özgürlük almayışını Nietzsche kendine has üslubu ile şu şekilde yorumlar:

"Benim özgürlük anlayışım. – Bir sorunun değeri kendisiyle ereğe ulaşılan, ara sıra gerçekleşenin içinde değil, tersine üstlenilenin, bizim için sorun olandadır. Bir örnek vereyim: liberal kuruluşlar, birden bire liberal olmak için tükenirler, böylece ereğe varmış olurlar: daha sonra liberal kuruluşlar olarak özgürlük konusunda üzücü ve temele dayalı yıkım getirici bir kurum doğmaz, onların hangi yola girdikleri açıkça bilinir: onlar egemenliği ele geçirme uğruna istencin tabanını oyarlar. Onlar için ahlak uğruna yükseltilmiş dağ da, oylumda düzenlenmiştir artık, onlar her nesneyi küçük, korkak ve tadına bakılır durumuna getirirler – onlar, ancak, sürü hayvanı olarak utkuya ulaşır her defasında." (Nietzsche, 2004, 99)

hedeflenen araştırmanın hem kuramsal hem de ampirik olarak özgül yanı olacağını belirtmek gerekir. Fakat bu katkıların dışında yönetimselliğe yöneltilen eleştirilerin de ele alınması dikkat edilmesi gereken unsurları belirtmek için yardımcı olacaktır.

2.1. Yönetimsellik Çalışmalarına Getirilen Eleştiriler

Bu bölümde çalışmanın konusu kapsamında yönetimsellik çalışmalarına getirilen iki temel eleştiri üzerinde durulacaktır. İlk olarak, Foucault'nun stratejik ilişki ile sosyal ilişki arasındaki ayrımı stratejik ilişki lehine ortadan kaldırması ve bunun sonucunda bütün eylemlerin stratejik eylem olarak ortaya çıkmasının yapılan analizlerde kavramsal ve deneysel sınırlılıklar yarattığı söylenebilir. İkincisi ise yönetimsellik çalışmalarında öznelerin edilgen kabul edilmesi, bu sebepten direnişin gözden kaçırılması üzerinedir.

İlk eleştiriye ele alacak olursak, Foucault'nun sosyal ilişkiler ile stratejik ilişkileri aynı anlamda kullanıyor olması, hatta stratejik ilişkileri bütün sosyal ilişkileri içinde barındıracak şekilde genişletiyor olmasıdır. Bu konuda üzerinde durulan önemli nokta bütün sosyal ilişkilerin iktidarın arzu ettiği öznenin kuruluşuna dair olmayabileceğidir. Her şey yönetimin programına göre belirlenmek zorunda değildir, stratejik ilişkiler dışında başka tür ilişkiler de kurulur. Hepsini stratejik ilişki içerisinde ele almak stratejik ilişkilerin yorumlanmasında muğlâklığa yol açabilir. Daha önce de tanımladığımız üzere yönetimsellik çalışmalarında yönetim bir tür eylem olarak görüldüğü için teorisyenler de bütün eylem türlerini stratejik eylem olarak görüyorlar. Bu durum çalışmalarda kavramsal ve deneysel sınırlandırmalar oluşturuyor. Örneğin *The Elusive Subjects of Neo-liberalism* adlı çalışmada yönetimselliğin çözümleyiciliğinin var olan pratiklerin mekanizmalarını tanımakta/anlamlandırmakta yetersiz olduğu vurgulanır. Bunun nedeni; öznelliğin yönetimi ile eylemin yönetimi arasındaki ayrımı ortadan kaldırmış olmasıdır. Çalışmada tüketimin yönetilmesinin insanların kimliklerinin tüketici olarak yönetilmesi anlamı taşımadığı örneklerle gösterilmeye çalışılır (Barnett, ve diğ., 2008, 623-624). İnsanlar tüketim açısından yönetimin arzu ettiği tüketim şekillerini benimserken konu kendilerini tanımlamaya geldiği zaman tüketici tanımından farklı örneğin eşcinsel, muhafazakâr, iş adamı vb. tanımlamalar yapabilmektedirler. Dolayısıyla yönetim illaki yeni öznel kimlikler yaratmak zorunda değildir, sadece eylemlerin istediği gibi olması, bu eylemleri gerçekleştirirken istenilen değer

yargılarını ölçü olarak kabul etmeleri ve belirli kavramsal çerçeveler içinde söylemler gerçekleştirmeleri önemlidir. Bu eleştiri çalışmanın konusu için özellikle önem teşkil etmektedir. Gençlerle yapılacak görüşmelerde gençlerin belirli eylem kalıpları içinde hareket etmelerine karşın kendilerini nitelerken farklı öznellikler yarattıkları ortaya çıkabilir.

Foucault'nun ve diğer yönetsellik çalışan teorisyenlerin çalışmaları hakkındaki diğer bir tartışma konusu ise yönetimin çok fazla belirleyici olması ve direnişe çok da fazla yer vermemesidir. Yönetim öznenin inşa sürecinde belirleyici bir rol oynar ve burada bahsedilen özne edilgen gibi algılanır.¹⁶ Hâlbuki profesyoneller ve uzmanlar yönetim rasyonalitesinin edilgen öznelere değil, genellikle müdahalenin öznelere aittir. Profesyoneller direkt olarak var olan programı uygulamazlar. Bu karmaşık süreçte kendileri de farklı müdahalelerde bulunurlar. Bristol'daki Fairtrade Foundation (FTF)'in Fairtrade City kampanyasında¹⁷ profesyoneller doğrudan olarak neo-liberal programı uygulamak yerine kendileri yaratıcı ve aktif müdahalelerde bulunuyorlar. Örneğin, bir yiyecek zincirinin dönüşümü sırasında buradaki farklı profesyoneller farklı kuralları, düzenlemeleri ve gündemleri kendilerince yorumluyorlar (Morgan, Morley, 2004'den aktaran Barnett, ve diğ., 2008, 638). Yönetimsellik çalışmaları genelde, programları yürüten organizasyonların kendi içlerindeki dinamiklerden, farklı aktörlerden gelen ve programda değişikliklere, dönüşümlere neden olan katkıyı çözümlemekte yetersiz kalıyor (Barnett, ve diğ., 2008, 637-638). Bu tartışma, bir adım daha ileriye götürüldüğünde edilgen öznelere varsayımı iktidara karşı direnişin bütün yollarını kapatır. Yönetimsellik çalışmaları anti-totaliter olduklarını iddia etse de alternatif siyasal süreçlerin gelişmesine çok az imkân tanımaktadır. Bunun nedeni yönetsellikle ilgili çalışmaların genellikle

¹⁶ Foucault bu eleştiriye kabul etmemiştir. 1984'te yaptığı bir röportajda "Her toplumsal alanda iktidar ilişkilerine rastlanıyorsa, bunun nedeni her yerde özgürlüğün de olmasıdır." diye yanıtlar (Foucault, 2005a, 236). Foucault iktidarın öznellikler ürettiğini, bunun nedeninin de iktidarın aynı zamanda direnişler üretmesi olduğunu iddia eder. "İktidarın ürettiği ve birer nesneye indirgenmekten bıkmış bireylerin artık bu bağımlılığı kabul edemedikleri ve böylece söz alıp eyleme geçtikleri, başkaldırdıkları, direndikleri anlar ve alanlar üretir." (Revel, 2005, 134) Fakat Foucault iktidarın direnişi üretmesine vurgu yapmasına rağmen çalışmaları incelendiğinde özellikle yoğunlaştığı konunun iktidarın kendisi, iktidar pratikleri, iktidarın edilgen öznelere üzerinden kendi istediği öznelliği yaratmak için kullandığı teknikler olduğu gözlemlenebilir. Bu durumda direniş, mücadele gibi konular Foucault'nun çalışma gündemlerinin dışında kalmıştır.

¹⁷ Bu kampanyanın amacı etik tüketimi de içine alacak şekilde ürünlerin değişiminin kriterlerinin şehirlerdeki birçok kurumda uygulanır hale gelmesiydi. Bu amacın koşulu olarak gördükleri kriterleri belirliyor ve okullarla, kiliselerle, üniversitelerle bu kriterleri gerçekleştirmeleri için iş birliği yapıyorlar (Barnett, ve diğ., 2008, 637).

iktidar programlarını mantıklı ve tutarlı olarak görmesi ve programların öznenin karşı duruşunu sınırlandırdığını ve edilgen kıldığını göstermesidir (Raco, 2003, 77-91). Hâlbuki liberal yönetim rasyonalitesinin özne vurgusu düşünüldüğünde ve refah devletinin eleştirisi olarak ortaya çıkan neo-liberal yönetim rasyonalitesinin “aktif vatandaş” yaratma projesine bakıldığında bu projenin bir yandan aktif vatandaş söylemi ile yeni bir öznellik kurgulama- edilgen bir öznellik- isteği vardır. Fakat bir yandan da bu söylem kurgusal bir aktiflik öngörse bile öznelere buna kendilerini kurarken yeni anlamlar yükleyebilir ve böylece iktidar programının dışına çıkmaya ya da programın kendisini eleştirmeye karar verebilir. Böyle bir durumda yönetsel teknikler kendi sonlarını hazırlıyor olabilirler (Raco, 2003, 92). Çalışmamızda özellikle bu eleştiriyi göz önünde tutarak gençlerin yönetim tekniklerine ve programlarına hangi noktalarda ve kendilerince nasıl karşı duruşlar gerçekleştirdikleri de incelenecektir. Bazen bu karşı duruşlar örtük, hatta eylemsizlik içeren bir tarzda da olabilir. Dolayısıyla iktidarın farklı veçhelerde karşımıza çıktığı gibi direnişinde farklı görünümlere, eylemlere ve söylemlere bürünebileceğini unutmamak gerekmektedir.

2.2. Modern Politik Rasyonaliteler

Foucault modern politik rasyonaliteleri temelde iki başlık altında toplamaktadır. Birincisi kendini *polis*'e¹⁸ göre kaşıt bir pozisyonda konumlandırılan liberal politik rasyonalite iken ikincisi piyasayı ön plana çıkartan ve diğer bütün alanları piyasanın kurallarına göre düzenlemeyi amaçlayan neo-liberal politik rasyonalitedir. Fakat Foucault sonrası bazı yönetsellik çalışmaları (Rose, 2000; 1996) modernite sonrasındaki politik programları ve programların birey üzerinden gerçekleştirdikleri teknikleri, stratejileri incelemeye yoğunlaşmış ve Foucault'nun kavramsal

¹⁸ Foucault'nun polisten kastı günümüzde polis devleti olarak nitelendirdiğimiz baskıcı bir devlet formu değildir. Foucault'ya göre XVII. yüzyıldan sonra polis devletin iç düzenin ve güçlerinin gelişimini sağlayan hesaplamalar ve teknikler olarak tanımlanır. Polis, insanı gerçek özne olarak ele alır. İnsanın kendini geliştirmesi, kendi mükemmelliğine erişmesi, devleti de aynı ölçüde güçlü yapacaktır. Polisin görevleri: ilk olarak, insan sayısını arttırmaktır, ne kadar çok insan yaşarsa o kadar iyidir, devlet o kadar güçlü olur. İkinci olarak, yaşamın gerekliliğini öne sürer; yani insanların yaşaması gerekir, bu sebepten gerekli miktarda yiyecek bulundurulmalıdır. Üçüncü olarak, sağlık problemlerinin önüne geçilmelidir, hastalıklara neden olabilecek etkenler üzerinde devamlı suretle kontroller yapılmalı ve insanların sağlıkları korunmalıdır. Son olarak, dolaşım sağlanmalı, ürünlerin dolaşımı güvence altına alınmalıdır (Foucault, 2009, 313-314; 322; 323-325). Polis, sırasında pastoral iktidarın uygulamaları devam etmektedir. Zaten Gordon (1991, 12) ve Hindess (1997a, 118) polisi pastoral iktidarın bir formu olarak görüyorlar. Yönetim devleti ile benzerlikler gösteren liberal yönetim rasyonalitesi polisin eleştirisinden ortaya çıkmıştır.

çerçevesini kullanarak, yönetim rasyonalitelerini özelliklerine göre üç başlığa ayırmışlardır: liberalizm, refah devleti (refahçılık), neo-liberalizm. Bu sınıflandırma bazı düşünürler (O'Malley, vd. diğ., 1997; Stenson, 1998) tarafından politik programların hangi yönetim rasyonaliteleri ile eklemlendikleri ile ilgilenmek suretiyle gündelik yaşamın mikro-teknolojilerini görmezden gelmekle eleştirilse de bu çalışmanın konusu bakımından neo-liberal yönetimselliğin anlaşılmasında yardımcı olacaktır.

Modern yönetim bireyleri daha kolay yönetebilmek için dönem dönem ihtiyaçlara göre farklı teknikler farklı rasyonaliteler oluşturmaktadır. Kimi zaman liberal yönetim zihniyetinde olduğu gibi devletin sınırlandırılması söylemi ile sivil toplum üzerine vurgu yapmakta kimi zamanda topluma karşı sorumlu olmak adı altında refah devletinde olduğu gibi sosyal hizmetleri geliştirmeye çalışmaktadır. Bazen de neo-liberal yönetim zihniyetinde olduğu üzere sorumlu bireyi ön plana çıkartarak devletin sosyal politikalarını özelleştirmeye ve piyasalaştırmaya çalışmaktadır. Bütün bu politik rasyonaliteler farklı teknikler ve anlayışlar oluşturmuştur. Bireylerin algılamalarını ve eylemlerini değiştirmiş ve onları kendi gündemlerine göre yönlendirmişlerdir.

Böyle bir sınıflandırma yapılması yakın dönemde uygulanan iktidarı çözümlemek için önemlidir. Sadece genel bir çözümleme için değil gündelik pratiklerin ve söylemlerin altında yatan anlamın ve nasıl iktidarla bağlandıklarının kavraması açısından da önem arz eder. Bu kavrayış iktidara karşı direnme yollarını açacaktır. İktidarın ne derece ve hangi pratikler üzerinden içselleştirdiğinin anlaşılması ona karşı mücadele etmek için olmazsa olmazdır.

2.2.1. Liberal Politik Rasyonalite

Bu bölümde liberal yönetimselliğin bütün özelliklerini tek tek ve derinlemesine ele almaktansa ilk olarak liberalizmin *raison d'État*'dan¹⁹ hangi açılardan farklılaştığına

¹⁹ Foucault Batı tarihsel sürecinde, yönetim sanatının ilk örneğini *raison d'État*'da bulur. XVI. yüzyılda iki tane prensip var: birincisi *principa naturae*: tanrının ve doğanın rasyonalitesi; ikincisi *reason of the government*= *ratio status*= *raison d'État* veya Türkçesi ile devlet aklı. Bu ikinci prensibin ön plana çıkmasıyla artık devlet yönetiminin bir yolu haline gelmektedir. Yönetim özerkleşmiş ve kendi rasyonalitesini oluşturmuştur. Yönetim artık kendinde içsel bir bütünlüğü olan yasallıkla değil gereklilik ile bağlıdır. *Raison d'État* ile birlikte devlet kavramı ön plana çıkar: Devlet yönetim sanatının rasyonelleşmesi süreci sonunda ortaya çıkmıştır. Devlet yönetsel aklın düzenlemeci fikridir. Bununla Foucault'nun kastettiği devlet politik düşünce için gerçeğin anlaşılabilir halidir.

değınilecek ardından da liberalizmin için belirleyici olan temel iki kavramı olan özgürlük ve sivil toplum bu yönetim rasyonalitesi için önemi açıklanmaya çalışılacaktır.

Liberalizm saf bir ekonomik ya da politik doktrin değildir ya da basit bir ekonomik-politik seçim değildir. Yeni bir yönetim sanatını karakterize eder (Foucault, 2008a, 61). Yeni yönetimsellik olarak liberalizm *raison d'État*'ya karşıt olarak kendini konumlandırır. Amacı egemenin sınırlandırılmasıdır. Bu sınırlandırmalardan bir tanesi Rousseau'nun yasal-tümdengelsel yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre birey vazgeçilemez ve başkasına devredilemez haklara sahiptir ve bu haklar kamunun otoritesini sınırlandırır. Rousseau'nun bu yaklaşımı *raison d'État*'yı sınırlandırmaya (dışarıdan) çalışan kamu hukukunu da kapsayacak şekilde geçmişten Fransız Devrimi'ne doğru uzanır. İkinci yaklaşım ise İngiliz radikalizmidir. Bu yaklaşım hukuk ile ilgilenmez, onun başlangıç noktası yönetimin eyleminin kendisidir. Yönetimin eylemi, var olan sınırlar ve arzu edilen sınırlar ile ilgilenir. Yararlı olanın ne olduğunu sorar (Foucault, 2008a, 39-41). Artık *raison d'État* dışında bir akıl söz konusu: ekonomik akıl. Polis'te yönetimin amacı toplumla ilgili olan her şeyi kontrol etmek, düzenlemek, tehlikelerin önüne geçmek, engellemekken; liberalizmin ekonomik akıllı söz konusu olduğunda, artık her şeyin doğal bir süreci olduğu ve bu süreç içinde düzenlenebileceği ortaya atılır (Foucault, 2009, 340; 348).²⁰ Benzer bir şekilde liberal yönetimsellik *raison d'État*'da içeride polis ile güçlenen, dışarıda ise diplomatik-askeri modeli²¹ temel alarak Avrupa dengesini sağlamaya çalışan yaklaşımı reddeder. Liberalizm piyasanın özgürlüğüne önem verir. Eğer piyasa mekanizmaları işlerse Avrupa'daki ülkelerin ekonomileri birbiri ile bağlantılı

Devlet doğayı ve sahip olduğu unsurlar arasındaki ilişkiyi tanımlama, analiz etme ve akıl yürütme yoludur. Devlet, var olan kurumların ve verili gerçekliklerin anlaşılabilir bir şemasıdır (Foucault, 2009, 237-238; 263; 274; 286-287). *Raison d'État* ile birlikte ortaya çıkan sadece devlet kavramı değildir. Onunla aynı dönemde XVII. yüzyılda disiplin iktidarı da ortaya çıkar. Artık yasanın bağlayıcılığından uzaklaşmış, normlara dayalı bir düzenleme yoluna gidilmeye başlanmıştır. Bu açıdan ele alındığında *raison d'État* ile idari devlet arasında örtüşmeler bulunabilir.

²⁰ Liberal yönetim anlayışı iki farklı anlamda "ekonomik yönetimi" öngörür (Gordon, 1991, 26). İlkın siyasi yönetim, politik iktisadın kurallarına uygun olmalıdır. İkinci olarak, daha az maliyetle daha etkin çalışan teknik bir yönetim olmalıdır. Her iki anlamıyla da ekonomik yönetim var olan ekonomik yapı ve kuralların siyasi yönetimin işlevlerinin bazılarıyla donatılmasına yol açmıştır. Bu yüzden 19. yüzyıldan itibaren iktidarı analiz ederken her yerde devletin elini aramak boşunadır (Özkazanç, 2007, 67).

²¹ *Raisond'État* modeli ile birlikte dış ilişkilerin düzenlenmesinde diplomatik-askeri model uygulanırken ülke içinde polis uygulamaları ortaya çıkar. Vesfalya antlaşması ile doruğa çıkan bu diplomatik-askeri modele göre artık devletler birbirleri ile savaşma hakkı veya savaşma yasası yüzünden değil Avrupa'nın dengesini sağlamak için savaşacaklardır. Savaş dışındaki diğer seçenek ise diplomasidir, bunun için elçilikler kuracaklardır (Foucault, 2009, 305).

duruma gelir. Birbirleri ile ekonomik ilişkilerini güçlendiren Avrupa ülkeleri yüzlerini dünyaya çevirirler. Bu Avrupa'nın dünyayı ilk kez keşfetmesi olarak algılanmalıdır, Avrupa ilk kez ekonomik bütün olarak dünyaya bakmakta ve onu kendisinin sınırsız pazarı olarak görmektedir (Foucault, 2008a, 54-55).

Hindess'a göre liberalizmden önce diğer bütün yönetim sanatları yönetimlerinin meşruiyetini kendilerinin dışındaki bir şeye bağlarlar; bu tanrı veya başka bir şey olabilir. Fakat liberal politik rasyonalite çoğunluğun azınlık tarafından yönetilmesine bir doğa ya da öz atfetmez. Yönetim kendi etkinliği dışında bir kaynaktan beslenmeyip, bu durum da onu özerk kılanır (Hindess, 1997b, 261). Yönetimin özerk rasyonalitesi nüfusun özgür bireylerden oluştuğunu söyler.²² Bu bireyler tâbi değildirler, onlar eylemlerinde özgürlerdir. Fakat bu noktada halk ile yönetim arasındaki ilişki problemli bir hal alır, birey hem siyasi aktiviteye katılmakta özgür olacak hem de devlet bu özgür insanları minimum siyasi aktivite içinde tutmaya çalışacaktır. Liberal yönetim özgür insanların davranışlarını yönetmek konusundaki problemlerle uğraşır ve çeşitli yönetsel araçlarla onların özgürlüğünün temel koşullarını güven altına alır (Raco, 2003, 76).

Liberalizmin kuruluş sürecinde şu veya bu özgürlüğe saygılı olmak, şu veya bu özgürlüğü garanti altına almak gibi bir durum yoktur. Liberalizm özgürlüğü tüketir. Bu sebepten mutlak suretle özgürlüğü üretmesi gerekir. Özgürlüğü organize eder ve onu yönetir. Liberalizm “özgür olmak” olarak formüle edilemez. Basitçe şöyle der: “senin özgür olmak için gerekli ihtiyaçlarını üreteceğim”. Bir yandan özgürlüğü üretirken biryandan da bu özgürlükleri sınırlama veya ortadan kaldırma riski taşır. Bu sebepten liberalizm özgürlük konusunda üretici ve yıkıcı bir ilişki barındırır. Buna örnek vermek gerekirse, XVIII. yüzyılda İngiltere'nin ekonomi alanındaki hegemonyasına karşı Amerika dış ticarete ithalat vergisi koyar, bunun nedeni Amerikan ekonomisinin özgür bir piyasada var olabilmesidir. Ülkelerin yurtiçi ekonomilerine baktığımızda liberalizm serbest bir emek piyasası ister fakat piyasa için yeterli, politik olarak güçsüzleşmiş, çok sayıda emekçiye ihtiyacı vardır ve

²² Burada Foucault'nun yaptığı bir uyarıya değinmekte yarar vardır. Liberalizm dendiğinde bu yüzyılda özgürlüklerin birden bire arttığı ya da otoriter rejimlerin ortadan kalktığı düşünülmemelidir. Bunun iki nedeni vardır: birincisi gerçeklere dayanan nedenler: bu yüzyılda örneğin Fransa'da monarşi devam etmektedir ve bir yüzyıl öncesine göre özgürlüklerde anlamlı bir değişim olduğu görülmemektedir. İkincisi ise metot ve prensiplerden kaynaklı nedenlerdir: özgürlük dendiğinde evrensel bir şey kastedilmemektedir. Daha çok zamana ve coğrafyaya göre bölünmüş bir şeyden söz ediyoruz (Foucault, 2008a, 62-63).

bunun için baskı kurar. Ya da serbest piyasanın bozulmaması için tekelleşmenin önüne geçmek ister ve bu durumu sınırlandırır ,(Foucault, 2008a, 63-64).

Liberalizm temel sorunsallaştırması devletin toplumun her alanında etkin olmasıdır. Bu sebepten ötürü devletin karşısında ve onun alanını sınırlandıracak bir alana ihtiyaç duyar ve bu alanı sivil toplum olarak kavramsallaştırır. Başka bir deyişle liberalizmdeki devlet sivil toplum ayrışması devletin ortadan kalkması değil problematik hale gelmesidir (Barry, ve diğ., 1996, 9). İskoç Aydınlanma süreci öncesinde örneğin John Locke'da sivil toplum aynı zamanda politik toplumken, bu durum sonrasında değişecek ve liberal yönetimin sınırlayıcılığı ile sivil toplum özerklik kazanacaktır. Bu özerkliğin en belirgin söylemini İskoç Aydınlanması geleneğinden gelen Adam Ferguson insanın ne doğa halinden ortaya çıktığını ne de toplumun yarattığı bir şey olduğunu söyler. Ona göre sivil toplum doğal olandır. Sivil toplumun tarihi kendini oluşturan ve yeniden oluşturmaktadır (Cruikshank, 1999, 44-45). Fakat Foucault aynı kanıda değildir, ona göre erken liberalizmin sivil toplum kavramı yönetim teknolojisi ile ilişkili veya onun bir aracı olarak anlaşılmalı. Sivil toplumu dolu, yoğun ve karmaşık kılan *homo oeconomicus*dur. Fakat bu kavram soyut, ideal, tamamıyla ekonomiktir. İlginç olan, bu soyut noktadan yola çıkarak sivil toplumun somut bir topluluk olarak kurgulanmasıdır. Böylece sivil toplum kendisini bu insanı yönetebileceği pozisyona konumlandırır (Gordon, 1991, 23). Bu konumlandırma sayesinde, kendisine doğal bir öz atfedilen sivil toplum ile yönetimin alanının sınırlandırıldığı kurgusu ortaya çıkar. Tam da yönetimin daha etkin yönetebilmesini sağlayan bu kurgunun kendisidir. İktidarı merkezi ve homojen bir alana yerleştirip, onu çevreleyen özgür ve rasyonel bireylerden oluşan sivil toplum alanı yaratıldığında, bu alandaki bütün yönetim pratikleri sanki sivil toplumun kendi kendini yönetmesi şeklinde anlaşılır. Bu duruma atfedilen doğal öz ile bu alandaki iktidar pratikleri görmezden gelinebilir, direniş ve mücadeleyi gerektirmeyen bir hal alır. Böylece yönetimin daha etkin bir şekilde işlemesi sağlanmış olur.

2.2.2. Refah Devleti

Yeni yüzyılın ikinci yarısındaki Avrupa'daki yönetim refah devleti olarak tanımlanır. Refah devletinde devlet, yüksek istihdamı, ekonomik gelişmeyi, sosyal güvenliği, sağlık ve barınmayı; vergi sistemini, yatırımları ve devlet planlamasını kullanarak sağlamayı hedefler. Yönetimsellik çalışanlara göre, bu yeni bir devlet değildir, yeni

bir yönetim şeklidir. *Refahçılık*²³ denilebilecek bu yeni yönetim şekli bir yönetim rasyonalitesi tarafından oluşturulur (Rose, ve diğ., 1992, 22). Bu bölümde ilk olarak refah devleti ile XVII. yüzyılda ortaya çıkan polis devleti arasındaki benzerliklere değinilecek daha sonrasında da yönetimin liberal politik rasyonalitedeki konumunun aksine etki alanını ekonomiyi de kapsayacak şekilde genişletilmesi ve risklerin toplumsallaştırılması üzerinde durulacaktır.

Refah devleti uygulamalarının kökenleri polis'te bulunabilir. Polis devleti özne olarak insanların yönetimini önceler. Bu yönetim içerisinde öznelerin, yaşamlarının korunması temeldir; bunun için gerekli yiyeceği bulmalılar ve sağlıkları güvence altına alınmalıdır. Bütün bu sorumluluklar devlete yüklenir, çünkü güçlü öznenin olduğu yerde güçlü devlet olacaktır (Foucault, 2009, 323-325). Refah devleti benzer bir neden ile hareket etmese de benzer pratikleri geliştirmiştir. Onun amacı güçlü devleti ortaya çıkarmak değildir, toplumsal barışı sağlamaktır. XIX. yüzyılda toplumsal yaşamda çeşitli sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Fabrika koşullarının kötü olmasından, istihdamdaki belirsizlikler yüzünden rahatsız olan ve militanlaşan işçiler, kapitalist bölüşümden pay alamayan yoksul kesimler liberal yönetim rasyonalitesinin kendi kendine işleyen piyasa düşüncesinin gücünü kaybetmesine neden olmuştur (Rose, 1996b, 48). Liberalizmin karşılaştığı bu sorunu Danzelot (1991, 169-174) *demokrasinin yönetilebilmesi sorunu* olarak tanımlıyor. Bu soruna bulunan çözümün ise *toplumun toplumsallaştırılması* olduğunu belirtiyor. Liberalizmin atomik bireyler olarak kurguladığı öznelerden, sosyal vatandaşa geçilmesi gerektiği ortaya çıkıyor. Benzer bir şekilde minimal olması gereken devlet de toplumsalın sorumluluğunu almaya başlıyor. Polis devletine benzer bir şekilde vatandaşlarının yaşamları, işleri, sağlıkları, eğitimleri ile ilgilenip bunların sorumluluğunu alıyor.

XIX. yüzyılda baş gösteren problemler, XX. yüzyılda da devam eder. I. Dünya Savaşı sonrasında toplumdaki huzursuzluklar artmakta savaş sonrası kötüleşen ekonomiler yüzünden toplum işsizlik, yoksulluk gibi durumlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durumla mücadele etme ve toplumsal barışı sağlama görevi devlete düşer. Avrupa'da politikacılar toplumsal barış adına işçilerin koşullarını ve

²³Rose, bir yönetim rasyonalitesi olarak refahçılık kavramını, entelektüel bir oluşum, tarihsel bir analiz, vatandaşın sosyolojik öyküsü, bir gelecek vizyonu, politik ekonomik program olarak kullanmaktadır (Rose, 1993'den aktaran Dean, 2006, 54-55). Bu çalışmada yönetim rasyonalitesi vurgusunun ön plana çıkarılması gerektiğinde refahçılık kavramı kullanılacaktır.

maaşlarını düzenlemeyi kabul ederler ve böylece sosyal ile ekonomik alan arasındaki ayrım ortadan kalkarak sosyal olan ekonomik olan anlamına gelmeye başlar (Rose, 2000, 124). Bu durumu temellendirirken piyasanın kendi başına işleyemeyeceği bu sebepten de devlet müdahalesinin gerekli olduğu görüşü öne sürülür. Dolayısıyla liberallerin piyasa kurgusunun dokunulamaz alanı artık yönetimin düzenleyiciliğine tâbi hale gelir. Bunun sonucunda devletin sınırlanmasına imkân tanıyan özerk alanlar devletin etkinliğinin alanları olarak yeniden tanımlanır.

Rose (1996b, 49)'a göre refah devleti etki alanını genişletirken sosyal sigorta programından yararlanır. Sosyal sigorta; kamu normları ve prosedürleri ile bireylerin özel ekonomik ve kişisel davranışları arasında yeni bir ilişki kurgular. XX. yüzyılın başlarında ailelerin ve fabrikaların özel alan olma özellikleri giderek azalmaya başlar. Bununla birlikte kamunun sağladığı barınma hizmeti, sağlık ve güvenlikle ilgili yasalar, çocuk bakımı konusundaki yasalar hem ekonominin hem de ailenin özerkliklerini zayıflatır. Devlet ve aile, çocuk ya da işçi arasındaki ilişki sorumluluk ve zorunluluk temelinde oluşur. Refahçılık, toplumdaki düzenlemeleri ve müdahaleleri gerçekleştirmek için uzmanları kullanır. Bireylerin ve toplumun tarafsız bilgisine sahip olduğu düşünülen uzmanlar, siyasal, sosyal alanları teknikleştirirler. Artık her şey ölçülebilir bir haldedir. Politik otoritenin kurumlarına bağlı olan uzmanlar, onun istekleri doğrultusunda öznelere kendilerini yönetme kapasitelerini eğitim, ikna ve baştan çıkarma yolları ile geliştirmelerini sağlarlar (Rose, 1996b, 50). Refah devletinde sosyal vatandaşın üretimi sırasında uzmanlar toplumun normlarının dışında kalan gurupları da bu normlar çerçevesinde yeniden kurmaya çalışırlar. Bunun için Amerika ve Avrupa'da suçlularla mücadelede yarı-terapik cezalandırma sistemine geçilir, çocuk problemi ile ilgili çocuk rehberlik klinikleri kurulur (Rose, 2000, 133-134).²⁴ Refahçılık, sorumluluk almış ve yönetim teknolojileri kullanarak birey-vatandaşın ve ekonomik yaşantının kolektif güvenlik adına sosyalleşmesini

²⁴Toplumsal normlara uyum sağlayabilecek durumda olanların sosyal sigorta ile içerilmesi söz konusu iken bu normların dışına taşanlar konusunda sosyal hizmet programlarını öne çıkarırlar. Sosyal hizmet toplumla uyuma yetisine sahip olmayan bireylerin vatandaşlık sorumlulukları adına, güvenliğin güvelikleştirilmesi olarak rol üstlendi. Patolojik olaylarda, bireyleri tamamiyle kapatmayan onları sosyalin çerçevesine almaya çalışan bir uygulamadır. Okullar, çocuk rehberlik klinikleri bu görevleri yerine getirdiler. Buralarda aileler ile çocukların gündelik pratikleri ve ilişkileri incelenir ve bu ilişkiler uzmanlarca hesaplanabilir, sosyal maliyetleri ve sonuçları yargılanabilir olarak görülür (Rose, 1996b, 49). Bu noktada Alev Özkazanç (2007, 35)'in uyarısına kulak vermekte yarar vardır: "Ancak içerme, herkesin refah sistemine aynı şekilde katıldığı ya da hiç kimsenin dışlanmadığı anlamına gelmez. "Tek ulus" söyleminin apriori olarak dışladığı/ötelediği tek grup, çıkarları birleşmiş bir toplum fikrine karşı çıkan siyasi radikaller yani "aşırılarıdır"."

öngörmüştür. Böylece güvenlik, sorumlulukla ilişkilendirilir ve bu demokrasinin ve özgürlüğün temeli olarak görülür (Rose, 1996b, 48-49). Refah devleti, güvenliği sağlamak için riskleri yönetmiştir.

Ewald (1991, 201-201)'a göre risk; girişim, ilerleme, modernite birbirleriyle soykütüksel olarak ilişkili sosyal fikirlerdir. Risk, risk alma; sigorta tekniklerince²⁵ üretilir, bu teknikler toplumun genelinin istatistikî bilgisini temel alırlar, bu sebepten onlar için bireysel risk diye bir şey yoktur. Risk ancak nüfusa yayıldıktan sonra ölçülebilir olur ve bununla birlikte bütünü tanımlar, fakat her birey için risk olasılığı ile farklılaşır. Her birey ortalama sosyolojik bireye göre değerlendirmeye tabi tutulur. Bu yaklaşım refah devletinin risk algısı ile örtüşmektedir. Refah devletinde riskler kolektif bir şekilde paylaşılır. O'Malley (1996, 190-191)'nin aktüeryalizm olarak tanımladığı risklerin hesaplanması ve yönetilmesi refah devletinin yönetim rasyonalitesi içinde önemli bir rol oynar. Eskiden egemenlik ve disiplin teknikleri uygulanıyor, bir yandan cezalandırma ile bir yandan da bedenlerin uysallaştırılması ile riskler bertaraf edilmeye çalışılıyordu. Aktüeryalizm ise dışlayıcı değil, iş birlikçidir; baskıcı değil, geliştiricidir; ahlaki ve bireysel değil, istatistikî ve tekniktir; katı bir şekilde normalleştirme yerine farklılıklar konusunda toleranslıdır; açık değil, örtüktür. Refahçılıkta aktüeryalizm, risklerin toplumsallaştırılmasını öngörür. Toplumda var olan sorunlara (işsizlik, suç, yoksulluk vb.) karşı bütün toplum harekete geçmeli ve bütün toplum sorumluluk almalıdır. Örnek olarak, sağlık alanında, sosyal devlet, vatandaşlarının sağlığından sorumludur, bunun için sosyal sigorta sistemini geliştirir. Bu sistemde riskler bütün vatandaşlara dağıtılır ve toplumun marjlarında yer alanların sorumluluğu vatandaşların hepsi tarafından alınır. Dolayısıyla, vatandaşlar sosyal güvenlik sisteminin taşıyıcısıdır. Sadece politik ve sosyal haklar elde etmezler aynı zamanda etik sorumlulukları da vardır. Bu etik sorumluluk ile hem kendilerini sosyal-vatandaşlar olarak kurarlar hem de toplumun refahını sağlarlar (Rose, 2000, 134).

Özetle, refah devleti vatandaşlarının yaşamlarını yönetmesi ve onların mutluluğunu sağlamayı kendi görevi olarak görmesi sebebi ile polis ile benzerlikler

²⁵Sigorta nüfusun ve bireylerin yaşamını dönüştürme potansiyeli olan bir rasyonalite şeklinin pratiğidir. Üç farklı tekniği (ekonomik-finansal teknik, ahlaki teknik, zararların tamir edilmesi tekniği) içinde barındırdığı için sigorta politik bir teknoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. Sigorta çıkarların dayanışması konusunda çok önemli katkı sağlıyor. Kişisel ve ahlaki dayanışma yerine gerçek dayanışma veya şeyler aracılığıyla dayanışma sigortanın en belirleyici özelliği (Ewald, 1991, 206-207).

göstermektedir. Bu görevi yerine getirmek için ekonomik alana müdahale etmiştir. Liberal yönetimselliğin, tamamıyla bilinemez ve öngörülemez, bu sebeple de yönetilemez olarak tahayyül ettiği ekonomik alanın bilgisine kendi otoritesi altında ve kurumsal yapısı içinde bulunan uzmanlar sayesinde sahip olduğunu iddia etmiş ve böylece ekonomiyi yönetilebilir olarak nitelendirmiştir. Ekonominin yönetilmesinin temel amacı piyasanın sebep olduğu toplumsal sorunları ortadan kaldırmaktır. Bu sorunların ortadan kaldırılmasında en önemli rolü risklerin toplumsallaştırılması oynamıştır. Artık liberalizmdeki gibi özerk ve kendi çıkarını düşünen atomize bireylerden söz etmek mümkün değildir. Kendilerinin ve diğerlerinin sorumluluğunu, toplumsal huzurun ve refahın sağlanması adına alan, toplumdaki riskleri üstlenen sosyal-vatandaşlar vardır.

2.2.3. Neo-liberal Politik Rasyonalite

Neo-liberal politik rasyonaliteyi anlamak için bu bölümde liberal yönetimsellikten ayrıldığı noktalara ve Foucault'nun çalışmalarında yer verdiği şekliyle zaman içindeki değişimlerine (Ordo-liberalizm ve Chicago okulu) değinilecektir. Bu sürecin anlaşılması günümüzde neo-liberalizm dendiğinde tek ve bütün bir politik rasyonalite tahayyülünün oluşması konusunda yapılan yanıltan kurtulmak için gereklidir. Neo-liberalizm farklı ülkelerde farklı pratiklerle ilerlediği gibi kendi içinde bazı ana noktalarda ayrılıkları barındırır. Farklı yaklaşımlar farklı tekniklerin uygulanmasını ve farklı zihniyetlerin oluşturulmasını öncüler. Dolayısıyla neo-liberalizm benzerlikler üzerinden hareketle bütüncül ve tek olarak ele almaktansa, farklılıklar üzerinden giderek esnek yapısını görünür kılmak önemlidir. Çünkü bu esnek yapı neo-liberalizmin uygulanabilirliğini arttırmakta, böylelikle her ülke kendi koşullarınca neo-liberal yönetimselliği hayata geçirmektedir.

Öncelikle neo-liberalizmin öncülü olan liberal yönetimsellikten farklılaştığı iki noktaya değinmekte yarar var. Birinci farklılaşma noktası devlet ile piyasa ilişkisi arasında gerçekleşmektedir. Liberal yönetim devleti adeta bir *canavar* olarak görür ve onun her koşulda küçültülmesi ve zayıflatılması gerektiğini düşünür (Lemke, 2001, 200). Adam Smith'in bahsettiği üzere devlet piyasanın kendi mekanizmalarıyla kendi maksimizasyonunu sağlamasının önündeki en önemli engellerden biridir (Gordon, 1991, 17-18). Fakat neo-liberal yönetim rasyonalitesi devlet-piyasa ilişkisi konusunda farklı bir yaklaşımı benimser. Devlet, piyasa tarafından yönetilir. Yani

liberallerin eleştirdiği ilişki tersine çevrilir. Neo-liberalizme göre piyasa şekli toplum ve devlet için en uygun organizasyonel prensiptir. Söz konusu olan artık devletin piyasalaştırılması, yani piyasanın kuralların devlet için de uygulanmasıdır. Böylece liberallerin devlet ile ilgili kaygılarını neo-liberaller duymamakta ve devlet ile piyasa arasındaki gerilimi ortadan kaldırmaktadırlar.

Lemke (2001, 201) ikinci olarak neo-liberalizmde ekonomik rasyonalitenin alanı konusundaki farklılığa değinir. Ekonomik rasyonalite sadece piyasayı ve devleti kapsamaz toplumun her alanında gerçekleşir (ailede, evlilikte, iş hayatında vb.). Neo-liberal ekonomik rasyonalitenin bu denli toplumsal alana yayılması yönetimin eylemlerinin bireyler tarafından daha kolay kabul edilmesini ve bireylerin kendilerini bu rasyonalite doğrultusunda anlayıp, düzenlemeleri sonucunu doğurur. Ekonomik rasyonalitenin toplumun birçok alanına yayılması yönetimin daha kolay yönetmesini sağladığı gibi baskıcı araçların kullanımına olan ihtiyacı da azaltır. Bunun nedeni bireylerin hali hazırda yaşam pratiklerini, algılayış tarzlarını yönetime paralel bir şekilde düzenlemesidir. Birey artık dışarıdan bir kontrole gerek kalmadan kendini ekonomik rasyonalitenin istekleri doğrultusunda (yeniden)şekillendirir. Bütün bu şekillenme sürecinde bireyin özgür olması önemlidir. Fakat neo-liberallere göre bireyin özgürlüğü XVIII. yüzyılın *homo oeconomicus*'unun olduğu gibi doğuştan gelen bir özgürlük değildir. Sonradan, insan eliyle oluşturulmuş bir özgürlüktür. Klasik liberalizmde bireyin özgürlüğü rasyonel yönetim için ön koşul iken neo-liberaller devletin rasyonel eylemini bireyin doğuştan gelmeyen sonradan yaratılan rasyonel eylemine bağlar (Lemke, 2001, 201).

Foucault 1978–1979 yılları arasında verdiği *Birth of Bio-Politics* başlıklı dersinde neo-liberalizmin tarihsel süreç içinden nasıl ortaya çıktığını ve nasıl bir yönetim rasyonalitesi oluşturduğunu açıklamaya çalışmıştır.²⁶ Foucault savaş sonrasında neo-liberalizmi üç ülke bağlamında ele alıyor: Batı Almanya, Birleşik Devletler ve Fransa.²⁷ İlk olarak Batı Almanya'da savaş sonrasında bozulan Alman ekonomisinin nasıl iyileştirileceği konusunda çalışan ordo-liberallerin fikirlerini gözden geçirmek yerinde olacaktır. Daha sonrasında 1970'ler Amerika'sında Chicago Okulu ve onun temsilcilerinin fikirleri incelenecektir.

²⁶Daha sonradan bu dersin adını "Birth of Neo-liberalism" olarak değiştirmek istemiştir (Gane, 2008, 355).

²⁷Foucault Fransa'dan çok az söz ettiği ve Fransa neo-liberal yönetimselliğin uygulamalarında diğer iki ülke kadar etkin olmadığı için bu çalışmada ele alınmayacaktır.

Ordo-liberaller,²⁸ klasik liberallerin piyasa algılayışlarından ayrılarak, piyasayı kendi kuralları olan yarı-doğal bir oluşum olarak görmezler. Piyasanın var olması için devletin toplum üzerinde düzenleyici politikaları uygulaması gerekmektedir. Ekonomik hakların bilinçli kavrayışını oluşturacak olan bu düzenlemeleri Rüstov *vitalpolitik* olarak adlandırıyor. Bu politikaya göre bütün bireylerin yaşamı girişimcilik üzerine oturtulmalı. Kendileriyle, işleriyle, aileleriyle, çevreleriyle, vb. ilişkileri hep bu girişimcilik formuna göre yapılandırılmalı ve kendilerini çoklu ilişkiler üzerinden kurmalılar. *Vitalpolitik*, etik ve kültürel değerler oluşturmayı teşvik etmeli ve bu değerler piyasanın saf rekabetçi anlayışı ile örtüşmeli (Foucault, 2008a, 240-243; Gordon, 1991, 41-42). Ancak bu şekilde toplumsal alan Ordo-liberallerin istediği gibi ekonomik kurallarca yönetilebilir.

Ordo-liberaller özerk kuralların etki alanı olarak görülen bir ekonomi anlayışından ayrılarak, sosyal ve politik müdahalenin nesnesi olan ekonomik düzeni kullanıyorlar (Lemke, 2001, 194). Bu noktada politika piyasanın devamlılığını yani kapitalist sistemin sürekliliğini sağlayan bir etken olarak görülür. Dolayısıyla yönetim herhangi bir kriz durumunda aktif olarak müdahalelerde bulunabilir ve sistemin devamlılığını güvence altına alabilir (Foucault, 2008a, 133). Klasik liberallerin edilgen yönetim anlayışından ve politikanın kötücül özelliğinden uzaklaşmış hatta tersine bir konumlandırmaya gidilmiş olur.

Neo-liberalizmin Amerika'daki temsilcileri, 1970'lerdeki petrol krizi sonrası Anglo-Sakson ülkelerde uygulanan bir rasyonalite oluşturdular. Ordo-liberaller ekonominin kurallarına göre toplumsalı yönetmeyi hedeflerken Chicago Okulu, ekonomi ve toplumsal arasındaki ayrımı ortadan kaldırır. Toplumsal alan artık ekonominin etki alanı olarak yeniden tanımlanır (Foucault, 2008a, 243; Lemke, 2001, 197). Yeni yönetici sınıf, yeni bir tür iş birliği düşünür. Bu düşünce sadece siyasal olanı etkilemek üzerine değildir, siyasal olanı içine almak ardından da onu dönüştürmek üzerine bina olur (Wolin, 2006, 588). Artık hem toplumsal alan hem de siyasal alan ekonominin etki alanı olduğuna göre piyasanın rasyonalitesi her iki alanın da yönlendiricisi ve yönetim rasyonalitesi halini alıyor. Ordo-liberaller ile Chicago Okulunun benzer yanları ise ikisinin de devlet müdahalesine ve planlı ekonomiye karşı olmaları, bürokratik aygıtın kontrolsüz büyümesini ve bireysel hakları tehdit

²⁸ Ordo-liberaller olarak bilinen okul Freiburg Okuludur. Ordo adında bir derginin çevresinde toplandıkları için bu ismi almışlardır.

etmesini ekonomik özgürlükler adına eleştirmeleridir (Foucault, 2008a, 79; Lemke, 2001, 197).²⁹

2.3. Gelişmiş Liberal veya Neo-liberal Yönetimselliği Birey Üzerinden İncelemek

1970'lerde neo-liberal yönetim rasyonalitesi refah devleti yönetimselliğinin eleştirisi üzerinden inşa edilmiştir. Neo-liberal yönetim rasyonalitesinin eleştirileri bireye odaklanmış ve onun özgürlüğü, güçlülüğü, yetenekleri (kapasitesi/potansiyeli), gelişmesi, kendine olan güveni sorunsallaştırılmıştır. Bu sorunsallaştırmalar içinde bireyin özgürlüğü diğer özelliklerin gelişimi ile de ilgili olduğu için neo-liberaller tarafından en çok üzerinde durulan konu olmuştur. Neo-liberaller, özgürlüğü ekonomik iyileşme, piyasanın üstünlüğü, sermayenin toplum üzerindeki iktidarının uluslararası düzeyde temin edilmesi olarak görmektedir (O'Flynn, 2009, 247). Bu özgürlük anlayışı, çıkarları sermayenin çıkarları ile örtüşmeyen sınıfların, grupların özgürlükten anladıklarının tam tersi olarak görülebilir. Böyle bir durumda neo-liberal yönetimsellik bu grupların yönetime dâhil olmalarını sağlamak ve onları da kendi özgürlük söyleminin içine almak için çeşitli teknikler, programlar geliştirir. Bu yönetsel teknikler, öznellikler tanımlamayı ve inşa etmeyi isterler. Böylece daha geniş bir meşruiyet ve etki alanına sahip olmayı amaçlarlar (Raco, 2003, 91). Neo-liberalizmin bireyi özgür olmak zorundadır, çünkü neo-liberal yönetim bireylerin özgürlükleri sayesinde yönetebilir durumdadır. Artık özgürlük, yönetimin veya iktidarın olmaması değil; öznenin düzenlenmesinin ve yönetilmesinin gerçekleşmesini sağlayan durumdur (Hoffman, 2006, 553; Hindess, 1998, 224).³⁰ Dolayısıyla neo-liberal yönetimsellik özgürlükler üzerinden kendi pozisyonunu belirlerken çıkış noktası olarak bireyi almış ve yönetebilirliğini bireyin kendini neo-

²⁹ Örneğin, Friedman'a göre politik özgürlük kişinin üzerinde herhangi bir baskının olmamasıdır. Eğer ekonomik eylemin organizasyonunu politik otoritenin kontrollünden ayırırsak, piyasa iktidarın baskıcı kaynaklarını elemine edecektir (Friedman, 1984, 15). Bu noktada Friedman aslında ekonomik özgürlük ile politik özgürlüğü birbirine dolaylı yoldan ilişkilendirmiş olur. Politik özgürlüğün teminatı ekonominin eylemlerinin politik sınırlayıcılıktan kurtarılmasıdır. Neo-liberaller özgürlüğü üretim, ticaret ve finansal aktiviteler üzerinde bir özel kontrol ile eşleşecek şekilde kullanıyorlar (O'Flynn, 2009, 237).

³⁰ Gelişmiş liberalizmde özne özgür olma durumundadır, çünkü kendi seçimlerini yapmalı, kendi davranışlarının sorumluluğunu almalı, başına gelen değişimler onun özgürlüğü ile ilgilidir. Bu noktada özgürlük yönetimle çatışan bir kavram olmaktan çıkar. Özgürlük; bir seçim, otonomluk, kişisel sorumluluk ve kişinin bir girişimci olarak yaşamını maksimize etmesi zorunluluğudur. Artık özgürlük toplumsal kontrolün eleştirisinde bir zemin olmaktan çıkar ve özgür toplumun bir bileşeni olarak özgürlük etiğini oluşturur (Rose, ve diğ., 2006, 90-91).

liberal özne olarak kurmasına bağlamıştır.

Rose (1996b, 41), bu yeni yönetim rasyonalitesini ‘gelişmiş liberalizm’ olarak adlandırır. Toplum boyunca değil, birey vatandaşların düzenlenmiş tercihlerince yönetmeyi ister. Bu yeni öznel kendini gerçekleştirmenin, kendini tamamlamanın hayaline sahip, seçimlerin öznesi olarak inşa edilirler. Bireyler artık ne klasik politik ekonominin izole atomlarıdır, ne de toplumun vatandaşlarıdır, özgürlükleri yoluyla yönetilen, birbirleri ile ahlaki ilişki içinde oldukları cemaatlerin üyeleridirler.

“[...] ileri yönetim stratejilerinin, toplum olmadan yönetmek amacına yönelik olduğu söylenebilir. Toplum yoluyla değil, özerk toplumsal aktörlerin (vatandaş, tüketici, girişimci, veli, işveren, yönetici, vb.) düzenlenmiş tercihleri ve onların belirli cemaatlere bağlılıklarını güçlendirmek yoluyla yönetim. Bu özerkleştirici ve çoğullaştırıcı formül çok sayıda ve çeşitli yerel tekniklerin harekete geçirilmesini gerektirir.” (Özkazanç, 2007, 56)

Gelişmiş liberalizm belli bir mesafeden yönetir, bunu yapmak için vatandaşların seçimlerini düzenler; seçimlerinin, sorumluluklarının, özerkliklerinin konularını belirler (Hoffman, 2006, 553-554). Bu noktada Lemke’nin sorusu anlamlıdır: “ölçüleri sistem belirlerken, rasyonel düşünme dışında bir seçenek kabul görmezken “kendi kararını alma” ne kadar geçerli?” (Lemke, 2001, 197). Yönetimsellik çalışmaları bize, ölçülerin belirlenmesini anlamamızda yardımcı olur, bu çalışmalarında öznel manipüle edilen nesneler değildirler. Özgür öznelardır. Yönetimsel otoriteler basitçe manipüle etmezler. Cesaretlendirerek, zenginliği, sağlığı ve mutluluğu sağlayacak belirli yolları önererek yaparlar (Isin, 2004, 220). Neo-liberal yönetim benlik teknolojilerini bir araç olarak kullanarak davranışları yönlendirir ve onları belli bir sona doğru hareket ettirir. Yönetimselliğin çözümleyiciliği tahakküm teknolojisi ile benlik teknolojisinin kesişme noktasında var olur (Barnett, ve diğ., 2008, 639). İncelenmesi gereken ilişki kişinin kendi davranışlarını belirlerken hangi yönlendirmelere maruz kaldığı ve bu yönlendirmelerin nasıl gerçekleştiğidir.

Neo-liberalizmin odağı mekanik bir mantığın yeniden inşası değil, belirli ve tek bir rasyonalitenin (ekonomik) yönettiği insan davranış şekillerinin analizidir (Lemke, 2001, 192). Yönetimsellik düşüncesine göre neo-liberalizm sürekli pratikleri, kurumları ve kimlikleri inşa eden bir söylem geliştiriyor (Barnett, ve diğ., 2008, 625). Böyle bir savdan hareket edersek neo-liberalizm, ekonomik rasyonalitenin insan davranışlarını nasıl yöneteceği konusunda net bir strateji ortaya koymamaktadır. Dolayısıyla uygulanacak program ülkelerin özelliklerine göre değişmektedir. Örneğin, Hoffman (2006), Çin üzerinden neo-liberal öznenin

incelemesini yaptığı makalesinde neo-liberal yönetimsellik ile Maocu dönemin normlarının Çin’de birlikte işlediğini anlatmaya çalışır. Bunu anlatırken neo-liberal yönetimin arzu ettiği girişimci özne ile birlikte ulusunun geleceğine önem veren öznenin birlikte “vatansever profesyonel” de bir araya geldiğini vurgular. Böyle bir durum neo-liberal yönetimselliğin bölünmüş ve olumsal doğasını anlamak konusunda yardımcı olabilir. Yetenekli işçi üzerinden hem neo-liberal yönetim hem de vatansever özne birlikte var olurken öznenin girişimcilik özelliği devletin gelişmesi için olması gereken diye sunulur. Bu yetenekli işçiler sorunları çözmede daha başarılı olacak ve böylece geleceği garanti altına alacaklardır. Çin gibi kendini sosyalist olarak tanımlayan bir ülkede de neo-liberal teknikler uygulanabilmektedir. Neo-liberal yönetimselliğin bu farklı uygulaması onun önemli kavramlarından olan esnekliği kendisini kurarken de kullandığını göstermektedir.

Neo-liberal yönetimselliği birey üzerinden incelerken öncelikle bu yönetimselliğin bireyin içinde yaşadığı siyasal, ekonomik ve toplumsal yaşamı nasıl dönüştürdüğü gözden geçirilecek, ardından bütün bu dönüşümlerle birlikte onun birey-öznesini inşa etmek için hangi teknikleri kullandığını analiz edilecektir. En son olarak; bütün bu dönüşümler ve inşa süreçleri sonucunda ortaya çıkan öznenin yani “aktif vatandaş”ın özellikleri incelenecektir.

2.3.1. Neo-liberalizmin Özellikleri

Önceki bölümlerde neo-liberalizmin modern politik bir rasyonalite olarak farklı dönemlerde hangi iddialarla ortaya çıktığı açıklandıktan sonra bu bölümde onun, kendinden önceki diğer modern yönetimselliklerden hangi yönlerden farklılaştığı detaylı bir şekilde incelenecektir. Foucault (2008a, 223)’nun da belirttiği üzere: neo-liberalizm ile birlikte ekonomi artık süreçlerin (sermaye, yatırım, üretim) analizi olmaktan çıkıyor ve eylemlerin analizi haline geliyor. Ayrıca, süreçlerin tarihsel mantığı ile ilgilenmeyi bırakıp, içsel bir rasyonalitenin analizi ve bireylerin eylemlerinin stratejik programlanması ile ilgileniyor. Ekonomik rasyonaliteyi temel alan neo-liberalizm, kendini kurarken bireylerin eylemlerinin stratejik programlanması için çabalıyorsa, neo-liberal yönetimselliği belli ölçülerde analiz etmeyi amaçlayan bu çalışma öncelikle bireylerin eylemlerine odaklanacaktır. Fakat bu eylemleri çözümlemeden önce neo-liberalizmin siyasal, ekonomik ve toplumsal alanda ne gibi dönüşümler gerçekleştirdiği incelenmelidir. Bireyin eylemleri bu

dönüşümlerden kopuk bir şekilde değerlendirilemez, çünkü yeni bir yönetim kurulurken ortam ve iktidar arasında yeni bir ilişki kurgular ve buna bağlı olarak yeni öznesini yaratır (Raco, 2003, 76). Bu sebepten ötürü gelecek bölümlerde öncelikle neo-liberalizmin kendinden önceki yönetim rasyonalitelerinden farklı olarak toplumsal, siyasal olanı nasıl algıladığı ve nasıl kurgulamak istediğine bakılacak. Bu kurgulayışta uzmanlaşma, piyasalaştırma gibi öne çıkan kavramlar gözden geçirilecektir. Ardından neo-liberal yönetimselliğin yönetebilirliğini kolaylaştıran yeni risk algısı ve bu algı üzerinden ilerleyen güvenlik rasyonalitesi incelenecektir.

2.3.1.1. Siyasal, Ekonomik ve Toplumsal Alanın Dönüşümü: Uzmanların Etkisi ve Piyasalaştırma

Bireyin yaşamını etkileyen siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlara dair neo-liberal program çeşitli dönüşümler öngörür. Bu dönüşümlerden biri uzmanların³¹ etkisi ile birlikte siyasalın, yönetimle ilgili olanın teknik bir konu haline gelmesidir. Siyasalın teknikleştirilmesi, refahçılık ile başlamış olsa da neo-liberalizmin, yönetimin otoritesini çoklu hale getirerek, yönetimi yarı-özerk kurumların aktivitesi olarak kurgulaması ve uzmanların yönetimle olan bağlarını zayıflatması bakımından siyasal alanın dönüşümde farklı bir yaklaşım gerçekleştirmiştir. Neo-liberalizmin tarihsel süreç içindeki gelişimini incelerken bahsedildiği üzere, bu yönetimsellik ekonomi ile siyaset ve sosyal arasındaki ayrımı belirsizleştirir. Ekonominin rasyonalitesini, piyasa mantığını diğer bütün alanlara egemen kılmayı hedefler. Böylelikle siyasetin ve toplumsalın kuralları bu yeni rasyonaliteye göre belirlenmeye başlanır. Bu bölümde ilk olarak neo-liberal yönetimsellikte uzmanların nasıl merkezci olmayan bir şekilde konumlandırıldıkları incelenecek ve bu konumlandırılışın *yönetimin, yönetmeden yönetmesini* nasıl sağladığına bakılacaktır. Ardından, piyasanın söyleminin siyasal ve toplumsalda nasıl yer bulduğu incelenecektir.

Refah devleti uygulamaları ile ortaya çıkan uzmanların yönetime etkin bir aktör

³¹ Sosyo-politik amaçlar ile evde ve iş yerindeki günlük var oluş alanları arasındaki değerli bağlantıyı oluşturanlar uzmanlardır. Uzmanlar ilklî bir birliktelik içerisindedir. Bir yandan siyasal otoritelerle ilişki içinde olarak onların problemleri üzerine odaklanır, ekonomik üretkenlik, yenilenme, sosyal stabilite, kanun ve düzen, normallik, patoloji gibi konulardaki siyasal ilgileri yönetimin, muhasebenin, eczacılığın, sosyal bilimlerin ve psikolojinin kelimelerine çevirirler. Diğer bir yandan ise bireylerin kendilerinin gündelik endişelerini ve kararlarını doğrunun iktidarının diline çevirirler. Ve onlara daha çok kazanmaları, daha başarılı olmaları ve çocuklarının daha iyi eğitmeleri için gerekli olan teknikleri öğretirler. Uzmanlar sayesinde yönetimin eylemleri, vatandaşların içselleştirilmiş seçimleri ile meşruluk kazanırlar (Rose, ve diğ., 1992, 19-20).

olarak katılmaları neo-liberalizm tarafından hem eleştirilmiş, hem de kendi yönetim rasyonalitesinin uygulanabilirliği için dönüştürülerek kabul edilmiştir. Neo-liberalizm refah devletine onun maliyeti, bürokrasisi, hesap vermeyen profesyonelleri ve idarecileri, paternalizmi gibi konularda eleştiriler getirmiş, bu eleştirilerin düzeltilmesini teknik bir konu olarak görmüş ve bu düzeltmeyi uzmanlarla kuracağı yeni ilişki şekliyle düzeltmeyi hedeflemiştir. Bu ilişki şeklinde, resmi politik kurumlar ile diğer toplumsal aktörler arasında mesafe yaratılır, toplumsal aktörlerin özgürlüklerinden faydalanarak ve onları şekillendirerek bu aktörlerin eylemleri üzerinde söz sahibi olunur. Refahçılıkta, doğru bilgiye sahip olduklarını iddia eden uzmanlar eylemleri direkt olarak yönetir. Doğru bilgiye sahip olmaları sebebi ile kendi otoritelerinin etrafını çevirebilir ve diğerlerinin yaşamları ve eylemlerini yönetmek konusunda kendilerini ayrıcalıklı olarak görebilirler. Gelişmiş liberalizmde insan davranışlarının hesaplanabilir pozitif bilgisi, finansal yönetimin ve muhasebenin hesaplanabilir rejimi ile yer değiştirir. Uzmanların çevrelenmiş otoritesi artık yeni tekniklerle toplumun içine işleyen bir hal alır (Rose, 1993, 294-295). Yeni uzmanlık yukarıdan düzenleme (planlama ve baskı) yerine aşağıdan (tüketici kararları) bir anlayışı benimser. İdeal olarak tahayyül edilen “serbest piyasa” da vatandaş ile uzman arasındaki ilişki organize edilmemiş ve düzenlenmemiş “seçimlere” dayanır. Bu durum uzmanlığın çoğullaşması olarak nitelendirilebilir; fakat bu nitelendirme rekabet eden farklı uzman grupları olarak anlaşılmamalıdır. Uzmanlığın çoğullaşması, refah devletinin kurumlarının var olan hizmet seçenekleri arasından satın alma kararı veren tüketicilere dönüşmesidir. Örneklendirmek gerekirse: sağlık hizmeti üreticisi ve tüketicisi ayrımı, okulların otoriteden bağımsızlaşarak eğitim piyasasında rekabet eden birimlere dönüşmesi, sosyal hizmetlerde olay yönetimi tekniği (Rose, 1996b, 55).

Neo-liberal yönetimsellik ile birlikte denetim toplumuna geçişten söz edebiliriz. Artık siyasal otorite de bağımsız kuruluşlarca denetlenecek, dolayısıyla onların mantığınca işlemesi sağlanacaktır. Denetleme dolaylı yönetim teknikleri arasında en etkilisidir, kontrolün kontrolü yapılabilmektedir. Gelişmiş liberalizmde yönetim şeklinin stratejik vektörü olarak otonomlaşıma ve sorumlulaştırma görülebilir ve belirtmek gerekir ki denetleme ile bu ikisi birden gerçekleşmiş oluyor (Rose, 2000, 154-155). Bir yandan siyasal otorite ile arasına mesafe koyan kurumların özerkleşmesi söz konusuysa, diğer taraftan da devletin otoritesiyle doğrudan

karşılaşmayan bireyler, eylemlerinde siyasi otoritenin müdahalesinin etkin olmadığını düşündükleri için bu eylemlerin sorumluluğunu almaktadırlar. Böylece hem Rose'un deyimıyla "yönetimin devletsizleştirilmesinden" söz edilebilir, hem de bireylerin dolaylı bir şekilde yönetilmesinden. Bütün bu süreçlerle bağlantılı olarak neo-liberalizmde otorite bu sefer çok fazla aktöre dağıtılarak uygulanıyor (Rose, 1996b, 56). Bu yeni yönetim şeklini örneklendirirken Britanya'da devletin "quangoization"nı dedikleri bir durumdan söz eder. Bu durum yarı-özerk sivil toplum örgütlerinin çoğalması ve düzenleyici görevler üstlenmesidir (Rose, 1996b, 56-57). Finansal sektörün düzenlenmesinden, okulu terk edenlerin eğitilmesi sorumluluğunu almalarına, daha önceden kamu faydası olarak görülen su, elektrik, gaz gibi sistemlerde söz sahibi olmaları sayılabilir. Bunlar apolitik bir gündeme göre hareket eden, kendilerini tarafsız ve amaçlı olarak gören kümelerdir. Dolayısıyla neo-liberalizmin yeni yönetim rasyonalitesi siyasal otoriteden ayrılmış uzmanların, bireylerin davranışlarını ekonomik aktörün özelliklerince hesaplanabilir kılmak için yönlendirmesidir. Böylece çoklu, düzenlenmiş otoritelerin uzaktan yönetilmesi olarak neo-liberal yönetim toplumun içine nüfuz etmiştir.

Liberal yönetim rasyonalitesi ile birlikte ekonomi "özerk bir alan"³² haline geldikten sonra, neo-liberalizm ile birlikte piyasa ve toplum ayrımı ortadan kalkar. Piyasanın rasyonalitesi devlete ve topluma da uygulanmak istenir böylece devlet otoriter özelliğinden vazgeçer ve düzenleyici olmaktan çıkıp kolaylaştırıcı olmayı hedefler hale gelir. Devletin kamu işlevinin ekonomikleştirilmesi ile birlikte devlet rekabet eden ve piyasa sistemini şekillendiren bir aktör olarak karşımıza çıkar (Shamir, 2008, 6). Foucault, neo-liberal yönetimselliğin piyasa anlayışında bir paradoks olduğundan söz eder. Bu paradoksa göre eğer neo-liberalizm klasik liberalizmin devlet

³² Ekonominin özerk bir alan olarak ortaya çıkışında Walter (2008, 97-98)'ın yönetimsellik çalışmalarına yaptığı eleştiriden yola çıkmak yerinde olacaktır. Yönetimsellik çalışmaları ekonominin nasıl ortaya çıktığını ele almıyor, bunun yerine fazla olan yönetimi sorunsallaştıran liberallerin düşüncelerini ve çıkarın ekonomik öznesinin yükselişini, ekonomik alanın ortaya çıkışı ile birleştiriyor. Asıl sorulması gereken soru: "ekonomi nasıl özerk olarak kurulur?". Yönetimsellik çalışan akademisyenler bu soruyu sormadan hareket ediyorlar. Dolayısıyla çalışmanın temel noktalarından biri olan hakikatin söylemsel olarak nasıl inşa edildiğini incelemeyen, yönetimin hakikat olarak sunduğunu kabulleniyorlar. Walter'ın sorduğu soruya verdiği yanıtı göre ekonominin özerk olarak kurulması modern neo-klasik ekonominin bireyin genelleşmiş, ölçülebilir çıkarını tanımlaması ile değil Ricardo'nun sınıf çıkarını tanımlaması ile gerçekleşir. Ricardo sınıfların gelirin bölüşülmesi sırasındaki çıkar çatışmalarını incelerken bu aktörlerin siyasi olmayan çıkarlarını incelemiştir. Dolayısıyla da bu aktörleri özerk kılmıştır. Özerk aktörlerin eylemlerini gerçekleştirdikleri alan olan ekonomik alan da siyaset dışı bir alan olarak özerktir (Walter, 2008, 100-110). Bu şekilde özerkliğini kazanan ekonomi neo-liberal yönetimsellik ile birlikte kendi rasyonalitesini diğer alanlarda da var edebilecek konuma gelmiştir (Wolin, 2006, 589). Özellikle Chicago okulunun önderliğinde siyasal ve toplumsal alanda da etkin olacaktır.

müdahalesinin olmaması konusundaki ve piyasanın yıkıcı etkisine karşı devletin düzeltici bir şey yapmaması fikrini içeriyorsa nasıl neo-liberal, neo-yönetimsel müdahalenin yoğunluğu o kadar az olmayacak? Bu paradoksun yanıtı ise neo-liberalizm az bir yönetim getirmekten ziyade farklı tipte bir yönetim getirmeyi ve farklı bir konumda gömülü olmayı: yeni bir “doğru”, iktidarın yeni uygulamaları, davranış taleplerinin yeni bir kümesini istiyor olmasında görülebilir (Gane, 2008, 358). Neo-liberalizmde bütün eylemler ekonomik rasyonaliteye göre düzenlenmeye çalışılıyor. Bu sadece *homo oeconomicus* olarak belirlenen bireyin rasyonalitesi değil, aynı zamanda piyasanın da rasyonalitesidir. Artık sosyal, politik ve kültürel alandaki bireylerin bütün faaliyetleri rasyonel, girişimci eylem olarak kabul edilir, neo-liberalizm basitçe bütün sosyal, kültürel ve politik yaşamın bir haz, tatmin ve fayda hesaplamasına indirgenemeyeceğini kabul eder, onun geliştirmek istediği bu vizyona göre davranmaları için ödülleri ve kurumsal pratikleri oluşturmaktadır (Brown’dan aktaran Giroux, 2008, 590).

Dolayısıyla neo-liberal düşünürlerin ortaya attıkları, piyasanın doğal bir durum değil de, insan eliyle yaratılmış bir durum olması yani devletin, siyasetin piyasayı oluşturduğu iddiası (Foucault, 2008a, 131) ele alındığında bu durumun tersinir bir ilişkiyi de meydana getirdiği ortaya çıkmaktadır. Devlet bir yandan piyasayı var kılarken bir yandan da piyasanın kurallarına göre kendini de kurmaktadır (Lemke, 2001, 198).³³ Neo-liberalizmin düzenleyici siyasaları ve amaçları sosyal devleti, şirket gibi çalışan bir devlete dönüştürmektedir. Sosyal devlet, toplumun bütünün refahını düşünürken, şirket gibi çalışan devlet sadece azınlıkta bulunan sermaye sahipleri ile işbirliği içine girmektedir.³⁴ Bu devlet, kamu mülklerini ulusaşırı şirketlere satarak, askeri sözleşmeleri özel savunma şirketlerine vererek küçük bir

³³ Benzer bir durum siyaset için de geçerlidir. Siyaset ve piyasa ayrımıydansa, siyaset piyasanın mekanizmalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında aracı görevi görüyor. Ekonomi ve toplum arasındaki ayrım giderek ortadan kalkıyor. Siyasetin ekonomikleştirilmesi yönetimi yeniden şekillendiriyor ve siyaseti yeniden dağıtıyor (Shamir, 2008, 14).

³⁴ Harvey (2007, 79-80)’nin örneklendirmesi neo-liberal iktidarda, devletin toplumdaki bireyleri düşünmekten çok şirketlerin iyiliğini düşünerek onlarla iş birliği içinde olma durumunu daha anlaşılır kılmaktadır. Harvey’e göre neo-liberalizmde şirketler bireylere kıyasla daha fazla iktidar sahibi oluyorlar. Bireylerin özgürlüğü neo-liberal politikalarla birlikte sınırlanıyor ve azalıyor. Örneğin kişinin sağlık ihtiyacı onun kişisel ihtiyacı olarak görülüyor ve devlet bu ihtiyaçların karşılanmasını bürokratikleştirmiş ama kâr eden sigorta şirketlerine bırakıyor. Buradan da anlaşılacağı üzere neo-liberal piyasada kendi çıkarları peşinde koşan aktörlerin toplumun çıkarına hareket edeceği iddiası, aslen toplum diye adlandırılmayacak dar grupların (neo-liberalizm özelinde özellikle finansal sermaye sahiplerinden söz denebilir) çıkarlarına uygundur.

azınlığın refahını sağlamış olmaktadır. Kısacası birçok uygulama ile sermayenin yukarı doğru tekrar dağıtımı gerçekleştirilmektedir. İktidar, geleneksel siyasal topluluktan etkileri ulus-devlet tarafından düzenlenen bütün sınırları ve sınırlandırmaları aşan ulus-aşırı şirketlere transfer edilmiştir (Giroux, 2008, 589-590).

2.3.1.2. Güvenlik ve Risk Algısı

Foucault'ya göre şuan içinde yaşadığımız toplum “güvenlik toplumdur”. Ve bu toplumda güvenlik rasyonalitesi belirleyici/biçimlendirici bir rol oynar. Güvenlik rasyonalitesi kalıtsal olarak ucu açık yani kontrol edilecek kapalı bir alandan çok, olası olanın hesaplanmasıdır. Yönetim ile ilişkisi sadece işlevsel değildir aynı zamanda trans-aksiyonaldır yani yönetimi bir sorunsallaştırma pratiği ve pençelerinden kaçılabilir iktidarın ve diğer şeylerin uygulanabileceği bir alan olarak yapılandırır (Gordon, 1991, 35-36). Güvenlik bu alanda olabilecek şeylerin önceden tahmin edilebilmesi için hesaplamalar yapmak ve gerekli önlemleri almayı içerir.

Foucault (2009, 48)'ya göre güvenlik ile liberalizmin özgürlük kavrayışı arasında içsel bir ilişki vardır. Özgürlük hem bir ideoloji hem de bir yönetim tekniğidir. Kesin olarak, özgürlük güvenlik aygıtının yayılması ile ilişkilidir. Güvenlik yönetsel aklın bir formudur. XIX. yüzyılda liberalizmin ortaya çıkışı ile gelişmiş, XX. yüzyılın sosyal yönetiminde merkezi bir rol üstlenerek sosyal güvenlik olarak kendini göstermiştir. XX. yüzyılın son dönemlerinde Batı demokrasileri toplumu yönetmeden yönetmeye çabalamaktadır: özerk grupların seçimlerini onları sorumlulaştırarak yönetmek gibi. Bu yeni rasyonalite ile birlikte güvenlik, devletin sağladığı bir durum olmaktan çıkıyor böylece güvenliğin güvenlileştirilmesinden söz ediyoruz. Güvenliğin güvenlileştirilmesi için uygulanan yeni düzenleyici stratejiye göre devletin kurumları ve ofisleri, yarı-kamusal ajanslar, özel ve tüzel kuruluşlar arasında bağlantılar kuruluyor, güvenlik uzmanları ve ajansları yeniden şekillendiriliyor. Ayrıca özgürlük, yönetim ve güvenlik arasında yeni tuhaf bir ilişki oluşuyor. Bu noktada özgürlükten anlaşılması gereken özerkleşmiş ve sorumlulaştırılmış aktörlerdir (Lentoz, ve diğ., 2009, 233-235). Neo-liberal yönetselliğin güvenlik ile ilgili diğer bir özelliği ise güvenliği yönetmek için güvensizliğe ihtiyacının olmasıdır, çünkü korku, endişe ve şüphe ile bireyler

güvenlik konusunda sorumlu kılınıyor (Lentoz, ve diğ., 2009, 235). Bireylerin kendi davranışlarını yönlendirmesinde bu güvensizlik önemli bir etmendir. Özel güvenliklerden, kişisel korumalara, mahallelerin özelliklerinin belirlenmesinden, kişisel savunma teknikleri veren kurslara kadar güvensizlik sebebi ile bireylerin kendi güvenliklerini sağlamalarını ve bu konuda sorumluluk almalarını amaçlayan birçok kurum, kuruluş ve algı oluşturulur. Bireyler böylece neo-liberal güvenlik söylemine eklenmiş oluyorlar.

Risk ve belirsizlikler günümüz güvenlik anlayışının temel ayrımını oluştururlar. “Riskli düşünmek” demek geleceğe yönelik adımları bugünden atmak demektir. Dolayısıyla bu durum belirli olasılık hesapları yapmayı gerektirir. Fakat “belirsizlik” demek; istenmeyen sonuçları olabilecek bir konuda güvenilir bir bilgiden yoksun olmak demektir. Risk bu belirsizlikleri düşünülebilir ve önceden hazırlıklı olunabilir gibi gösterir. Örneğin askeri simülasyonlar, sağlık konusunda var olabileceği tahmin edilen salgınlara karşı önlemler vs (Lentoz, ve diğ., 2009, 236). Refah devleti yönetimselliği incelenirken risk yönetimi olarak tanımlanan aktüeryalizm, refahçılıkla birlikte toplumsal bir boyut kazanmıştı. Neo-liberalizm aktüeryalizmi reddetmiyor. Ona göre bireyler riskleri yönetmeliler. Fakat bunu sosyal güvenliğe dayalı bir şekilde değil, *ihtiyatlılığa* dayalı bir şekilde yapmalılar. Eğer kendi güçleri yetiyorsa kendi özel sigortalarını yaptırmalılar. Risk yönetimi neo-liberalizmde önemli bir yer tutar, fakat toplumsallaşmış bir aktüeryalizm ile birlikte değil, ihtiyatlılık fikri ile birlik hareket eder (O'Malley, 1996, 196-197).³⁵ İhtiyatlılık ile birlikte kendi sorumluluğunu birey almaya başlamıştır. Bunun örneklerinden bir tanesi sağlık sektöründe karşımıza çıkar. Devletin kamu sağlığı harcamaları kısıtlanmış ve özel sağlık hizmetleri ve sigortası teşvik edilmiştir. Kamu hizmeti olarak sağlık hizmeti hem kısıtlanmış hem de daha çekici hale getirilmiştir. Uzun bekleme listeleri, kuyruklar, çok fazla bürokratik işlem, özensiz sağlık hizmeti gibi yollarla insanların kamu sağlık hizmetine olan ilgileri azaltılmıştır. Hem özel sektör

³⁵ Risk ve egemenliği, cezalandırıcı ile aktüeryal teknolojileri birbirlerine karşıt olarak kurgulayan refahçılık yönetiminden farklı olarak neo-liberalizmde bu teknolojiler birbirlerini destekler ve bütünüler. Kendi risklerini hesaplayan bireyler sorumluluğu alırlar, cezalandırılmaları gerekirse cezalandırılırlar. Oysaki risklerin toplumsallaştırıldığı refah devletinde suçun nedenlerinin de toplumsal olduğu düşünülür ve bunların düzeltilmesi ile suçun önlenilebileceğini böylece de cezalandırmacı teknolojilerin geçerliliğinin kalmayacağını düşünürlerdi. Neo-liberalizm ile birlikte toplumsallaşmış aktüeryalizmden özelleştirilmiş aktüeryalizme geçilmiştir. Bununla birlikte sosyal risk tabanlı sistem terk edilmiştir. Özelleştirilmiş risk teknikleri genişletilmiştir. Ve bu teknikler egemenlik düzenlemesi ve disiplin müdahaleleri ile eklenmiştir. Yönetimden bireylerin sorumluluklarına doğru uygulanmıştır (O'Malley, 1996, 198-199).

hem de devlet özel sektörü teşvik edici ahlaki ve rasyonel söylemler geliştirmiştir. Aynı zamanda bütün uygulamalar ve söylemler beden ile ilgilenmek üzerine kurulmuştur. Hem özel sektör tarafından sağlanan kilo kaybetme programları, spor salonları; hem de kamu tarafından desteklenen sigara karşıtı kampanyalar düzenlenmiştir (O'Malley, 1996, 199). Benzer bir uygulama Türkiye’de 2006 yılında Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası kanunu ile getirilmeye çalışılmaktadır. Bağımsız Sosyal Bilimcilerin (2008, 229) çalışmasına göre:

“Tüm nüfusu sağlık güvencesi şemsiyesi altına alma ve finansmanda adalet iddiasıyla gündeme getirilmiş olmasına rağmen, temel mantığı itibarıyla sağlık hizmetleri ile finansmanın birbirinden ayrılması ve temel teminat paketinin dar tutularak yurttaşları hizmetler karşılığında ek ödeme yapmaya veya özel sağlık sigortalarına yönlendirmeye dayanmaktadır.”

Türkiye örneğinden fark edileceği üzere neo-liberal uygulamalar risklerin hesaplanmasını toplumsal olmaktan çıkarıp bireyin sorumluluğuna vermeyi amaçlar. Türkiye’de sağlık sisteminde yapılan bu uygulamayla hak ile temellendirilen sağlık hizmeti, piyasada alınıp satılan bir hizmete dönüştürülmeye çalışılmakta dolayısıyla piyasanın gereği olarak hizmetin sağlayıcısının devlet olmaktan çıkıp özel sektöre doğru kaydırılması amaçlanmaktadır. Hizmetin tüketicisi olarak birey ise kendi risk analizlerini özel sağlık sigortası hizmeti veren şirketlerin uzmanlarının yardımıyla hesaplayıp, ona göre piyasadan hangi ürünü seçeceklerine karar vereceklerdir.

2.3.2. Neo-liberal Öznenin İnşasında Öne Çıkan Teknikler

Neo-liberalizm kendi yönetebilirliğini sağlayacak özneyi inşa süreci hem iktidar teknolojilerinin hem de benlik teknolojilerinin kullanımı ile gerçekleşiyor. Neo-liberal dönemde “kendi ile ilgilenmek” bireyi oluşturan önemli bir teknik olarak karşımıza çıkıyor (Barnett, ve diğ., 2008, 632). Yönetimsellik çalışmalarının birçoğu hamileliği, alkolizmi, çocuk tacizini, çevre sorunlarını, üretkenliği, bağımlılığı ve diğer birçok konuyu sorunsallaştırmışlardır. Bu sorunsallaştırmayı yaparken benlik teknolojileri ile iktidar teknolojilerini bir araya getirmişlerdir. Eğer benlik teknolojileri kişinin sağlıklı, zengin ve mutlu olması için kendini yönetmesi ise, iktidar teknolojileri de bu sağlığın, zenginliğin ve mutluluğun tür olarak bedenlerle, nüfusla, ekonomiyle ve toplumla artiküle edilmesidir. Sonuçta tür olarak bedenlerin risklerini azaltmak direkt olarak bedenlerin risklerini azaltmak ile ilişkilidir. Ve kişinin kendisini riskleri azaltacak, değerlendirecek ve belirleyecek şekilde yönetmesini gerektirir (Isin, 2004, 222).

Neo-liberalizm neo-klasik mikroiktisat teorisinin metodolojik bireyciliğini temel alır.³⁶ Bu bireyciliğe göre öznenin inşa süreci sırasında neo-liberal yönetim rasyonalitesinin üzerinde durduğu kavramlar olarak karşımıza sorumlulaştırma ve piyasalaştırma çıkar. Bu iki teknik ile neo-liberal yönetim kolay bir şekilde yönetebileceği öznenin davranışlarını yönlendirmeye çalışır ve *sivil* erdemler ekonomik rasyonalite ile yeniden tanımlanır. Demokratik teorisinin en önemli aktörü olan vatandaş, *homo oeconomicus* ile birleştirilir (*cüzdanınızdan oy verin*). Ekonomi ve politika arasındaki ayrımın belirsizleşmesi sonucunda politik seçimler tüketici seçimleri olarak asimile edilebiliyor. Emperyalizmdeki siyasi davranış ekonomik davranışa dönüştürülüp, kişisel çıkar, rekabetçilik, hiyerarşiyi kabul, eşitsizlik, yordakçılık erdemli vatandaş fikrinin bir elemanı olarak kabul edilir (Wolin, 2006, 589). Bu noktada belirtmek gerekir ki neo-liberalizm bireyi direkt olarak devlet kontrolünde kurmayı istemez. Daha önce de belirtildiği gibi bireyin özgürlüğü yönetimin güvenliğinin ve devamlılığının bir koşuludur. Fakat bireye bu özgürlük alanını açarken bir yandan da bireyin medeniyet standartlarına, kurallarına, devlet kurumlarının ve piyasanın istediği rasyonaliteye uygun olarak davranmasını ister (Hindess, 1997b, 268). Böyle bir sınırlandırma; aslında neo-liberal yönetimin isteği değilmiş, evrensel bir gereklilikmiş gibi karşımıza konulmaktadır. Hâlbuki bu çeşit bir yönlendirme ile, yani bireyi yönetmiyormuş, kendisi sınırlandırmıyormuş gibi yaparak bireyin özgürlüğü için direnmesinin önünü de belli ölçüde kapamış olur.

Neo-liberal öznenin inşa sürecinde önemli olarak görülen sorumlulaştırma ve piyasalaştırma tekniklerinin incelenmesi ile evrensel bir değer ya da gereklilik gibi gösterilen davranışların, düşüncelerin ve erdemlerin aslında yönetimin

³⁶Neo-klasik mikroiktisat teorisinin metodolojik bireyciliği, toplum ve insan doğası ile ilgili beş tane sorgulanabilir varsayımda bulunurlar (Patterson, 2005, 376-377):

1. Birey olan insan her zaman kendi çıkarını gözetir, hazzını ve faydasını optimize etmek için rasyonel seçim yapar. Sonuç olarak ihtiyaçlar, tercihler ve yetenekler birey insanın doğasına içkindir.
2. Ekonomik ajan her zaman rasyonel seçimi yapmak için sahip olduğu en iyi bilgiye dayanır.
3. Bu rasyonel seçimler ani bir şekilde ortaya çıkar, fiyat hareketleri ile piyasadaki arz talep dengesi eş zamanlı olarak sağlanır.
4. Sosyal ilişkiler, bireyler veya firmalar için istenmeyen sonuçlar doğurabilir.
5. İnsan doğasındaki değişimler faktörler tarafından başlatılır. Bunlar ekonomiye dışsaldır. Bu değişimlerin istenmeyen sonuçları vardır, bu etkiler denge isteyen piyasa tarafından hemen çözülür.

Yukarıdaki beş madde neo-liberal yönetim rasyonalitesinin bireyi kurgularken ki varsayımlarını şekillendirmiştir. Bu varsayımlar ile bireyi oluşturmaya çalışmışlardır.

yönetebilirliğini arttırma çabası olduğunu ortaya çıkarılabilir. Bu kavramsallaştırmalar ve uygulamalar bir yönetim tekniği olarak sorunsallaştırıldığında neo-liberal yönetimin uygulamalarına karşı direniş gösterebilir. Kısacası neo-liberal yönetim ile özgürlük arasındaki zıtlığı ortaya çıkararak, özgürlükler tarafının güçlenmesi için çeşitli pratikler ve söylemler geliştirilebilir.

2.3.2.1. Sorumlulaştırma

Neo-liberal yönetim ile eski otorite anlayışında değişiklik oluyor. Yukardan aşağı bürokrasinin temel kavramı itaat iken şimdi temel kavram “sorumluluk” oluyor (Shamir, 2008, 3-4). Refah devleti yönetiminde sosyal hizmetlerin devlet eli ile sağlanmasında bu hizmetlere dair değişiklikler ve çeşitli uygulamalar bürokratik kanallarla ve yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşir. Neo-liberalizm ise sadece bu hizmetleri özelleştirmekle kalmaz bu hizmetlerin bürokratik yollarla ve devlet tarafından verilmesini sorunsallaştırır. Bu durumda sorun olarak görülen konular sadece kamu harcamalarındaki artış, bütçe açıkları, verimsiz, zarar eden işletmeler gibi kurumsal problemler değildir. Neo-liberal ekonomik rasyonalitenin sorun olarak gördüğü önemli konulardan biri de refah devleti uygulamalarının bireyi “güçsüzleştirmesidir”. Her şeyin devlet tarafından sağlanmasına alışan birey kendi çıkarları için mücadele etme gereği duymayacaktır ve devlete itaat edecektir. Bu durum da ortaya pasifize edilmiş bir birey çıkarır. Yapılması gereken bireyin kendi yaşamının sorumluluğunu almasını sağlamaktır. Ancak bu şekilde birey aktif bir hale gelir (Rose, ve diğ., 1992, 31).

Neo-liberal model yeni görevler ve işlevler yükleniyor. Sadece devlet araçlarını güçlendirerek ve özelleştirerek direkt müdahalede bulunmak yerine bireyleri sorumlu kılarak *dolaylı* olarak kontrol ediyor. Bu sorumluluk sosyal risklerde (hastalık, işsizlik, yoksulluk) de kendini gösterir. Birey toplumdaki yaşamında “kendine bakmak” problemini dönüştürmeli ve onun sorumluluğunu almalıdır. Sorumlu birey ahlaki değerlerini rasyonel kar-zarar ilkesine göre belirlemeli ve öyle davranmalıdır (Lemke, 2001, 201). Birey sorumluluk aldıkça, kendi görevlerini yerine getirdikçe, kendini *özerk* olarak kurabilecektir. Bu noktada toplumsal görev kavramının değiştiği görülebilir; neo-liberaller tarafından anlaşılan toplumsal görev: insanın toplum içindeki görevidir, toplumun görevi değildir (Gordon, 1991, 23). Toplum

özerk bireylere karşı sorumluluk hissetmez, bu rasyonel bireyler kendi kararlarını alabilirler, dolayısıyla kendi kararlarının sorumluluklarını da alabilirler. Bu durumu en iyi örnekleyen neo-liberalizmin kriminolojiye yaklaşımıdır. Neo-liberalizme göre suçlular psikolojik sorunlu ya da biyolojik bozuklukları olan insanlar değildir. Herkes gibi rasyonel ekonomik bireylerdir. Onların da eylemlerinin sorumluluğunu taşımaları gerekir. Ceza sisteminin görevi belli bir davranışın *negatif dışsallığını*³⁷ engellemektir. Ayrıca neo-liberallere göre suç, piyasanın dışında değildir. Kendisinin piyasası vardır. Neo-liberallerin amacı suçu ortadan kaldırmak değil, suç arzı ile yaptırım talebinin dengede olması en iyi ceza politikasıdır (Lemke, 2001, 199-200). Ceza sisteminden de anlaşılacağı üzere neo-liberalizm toplumda gördüğü aksaklıkları tamamıyla ortadan kaldırmayı hedeflemez. *Onları belirli bir ihtimal düzeyinde tutarak yönetebilir kılmayı amaçlar*. Bu durum diğer toplumsal riskler (yoksulluk, işsizlik, intihar, vb.) içinde geçerlidir. Bu riskler bir taraftan bireylerin sorumluluğuna verilirken bir taraftan da istatistikî bilgiler alanında işlenmektedir ve belirli oranlarda tutularak yönetilmeye çalışılmaktadır.

Neo-liberal yönetim rasyonalitesinde yoksullarla mücadele XIX. yüzyıldaki Yeni Yoksullar Yasası ile oluşturulmaya çalışılan zihniyete benzemektedir. XIX. yüzyılda yoksullar içinde çeşitli kötülükleri barındıran akışkan bir magma olarak görülür. Bunun sebebi, herhangi bir işle uğraşmadıkları için çok hızlı mobilize olmalarıdır.³⁸ Şehirler için tehdit olarak kabul edilen yoksullar için yapılmak istenen eşitsizliğin ortadan kaldırılması değil, farklılıkların ortadan kaldırılmasıdır. Bu söylem ahlaki bir söylemdir; bu sebepten davranışlarla ve onların istenilen doğrultuda yönlendirilmesi ile ilgilidir. Davranışlar arasındaki farklılığın ortadan kalkması için istatistik, hijyen, aile ve eğitim gibi teknikler kullanılmıştır. Özellikle eğitim mobilize olan sokağın yerine daha hareketsiz okulu koyarak sokağın içinde barındırdığı tehlikelerden uzaklaşmasını sağlamaktadır (Procacci, 1991, 160; 166). Yeni Yoksullar Yasası ile toplumun fakirlere karşı hiçbir sorumluluğunun olmadığını, devletin bu konuya karışmaması gerektiği vurgulanır ve fakirlere sadaka vermek bireysel hayırseverlik alanına sokulur. Neo-liberal programda yoksullar konusunda benzer bir fikri benimseyerek, bu konuda devletin sorumluluğunu ortadan kaldırmaya çalışır.

³⁷ Dışsallık (externalities) kavramı ekonomik bir terimdir. Basitçe, bir ekonomik aktörün seçiminin ve eyleminin diğer aktörleri olumsuz etkilemesi olarak tanımlanabilir. Neo-klasik ekonomistler tarafından kullanım alanı genişletilerek sosyal, siyasal konular için de kullanılır hale gelmektedir.

³⁸ Bu dönemde çalışan kesim ile yoksullar arasında net bir ayrım bulunmaktadır. Çalışanlar, yoksul olarak kabul edilmemektedir (Buğra, 2008, 26-27).

Yoksullukla mücadele, hayırsever zenginlerin ve orta sınıfın oluşturduğu Sivil Toplum Örgütlerince (STÖ) düzenlenecek projelerle gerçekleştirilebilir. Devletin sosyal hakları genişleterek bu mücadeleye destek vermesi gerekmektedir, çünkü en nihayetinde yoksullar kendi bireysel seçimleri sonucu bu haldedirler ve bunun sorumluluğunu taşımaları gerekir. Bu fikir, 1997 Dünya Bankası'nın raporu sonrasında biraz değişime uğrar. Raporla birlikte ortaya atılan "yönetişim" kavramı çerçevesinde devletin yoksullukla mücadele açısından "aktif" bir pozisyona sahip olması beklenir. Fakat belirtmek gerekir ki bu görev devlet-vatandaş ekseninde değil devlet-sivil toplum-yoksul üçlemesi içerisinde bir görevdir. Devlet yoksullukla mücadelede direkt olarak yer almak yerine STÖ'leri teşvik ve koordine eden dolaylı bir göreve sahiptir (Buğra, 2008).

Neo-liberal toplumda kaybedenlere, yoksullara, gençlere ve yaşlılara, işsizlere karşı sorumluluk duygusu yoktur (Giroux, 2008, 595). Daha önceki bölümlerde değinildiği üzere risk hesaplaması neo-liberallerin bireylerden beklediği bir özelliktir. Rekabetçi bir toplumda birey kendi yetenekleri doğrultusunda kendini geliştirmeli ve piyasada var olmaya çalışmalıdır. Birey piyasada başarılı olamazsa yani iş bulamazsa bu bireyin tembelliği, yeteneksizliği ile ilgili bir sorundur. Dolayısıyla bu kişisel problemi çözme sorumluluğu da bireye ait olacaktır. Fakat sadece iş bulamama durumu sonucunda bireyler sorumlu kılınmıyor, iş bulma süreci boyunca bireyler bu sürecin sorumluluğunu taşımaları gerektiği bilinciyle yönlendiriliyorlar. Gerek iş arama konusunda gerekse de istenilen iş için uygun yeteneklerin edinilmesi konusunda birey sürekli olarak çaba harcamak zorunda bırakılıyor. Bu zorunda bırakılma görünen bir baskı aracı sayesinde gerçekleşmez. Daha çok içselleştirilmiş söylemler ve pratikler ile gerçekleştiriliyor. Örnek vermek gerekirse Hoffman yaptığı bir mülakatta Çinli bir kadın Şangay'a gidip iş aramak istiyor ve ekliyor "oraya gidip başarısız olma durumu ile yüzleşirim". Bu düşünceden yola çıkarak diyebiliriz ki kadın başarısız olma durumunun tamamıyla kendisi ile ilgili bir durum olduğunu düşünüyor. Dolayısıyla başarısız olunca yani iş bulamayınca suçlanacak kişi sadece kendisi, çünkü yeterince yetenekli değil veya yanlış kariyer programlaması yapmış demek olacak (Hoffman, 2006).

Sorumlulaştırma tekniğiyle birlikte neo-liberal iktidar bütün sosyal risklerde yönetmeyi hedeflediği bireyleri, toplulukları ve aileleri sorumlulaştırıyor. Dışarıdan ve baskıcı bir şekilde işlemeyen bu teknik, dolaylı olarak etki ederek, öznelere neo-

liberal söylemleri ve politikaları benimsemeleri ile gerçekleşiyor.

2.3.2.2. Piyasalaştırma

Liberalere göre her zaman bir grubun diğerlerini ve devleti yönlendirme riski vardır. Bu durumun çözümü ise devlet aktivitesini minimize etmektir. Aynı riske karşı neo-liberalizm önlemi ise piyasalaştırmadır (Hindess, 1997b, 265). Piyasalaştırmadan kasıt daha öncede vurgulandığı üzere devletin, siyasetin ve toplumsal alanın piyasanın rasyonalitesine göre düzenlenmesidir. Fakat neo-liberalizm toplumu yönetmekten bireyi yönetmeye geçtiği için bireyin de piyasaya göre yeniden biçimlendirilmesi gerekmektedir. Bu biçimlendirme de *girişimcilik* önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ekonominin amacı insan davranışlarını totalize etmektir. Bunu yaparken hareketlerin bütününe saf bir ekonomik anlayış içerisinde programlamak ister. Bu programlamanın en önemli öğelerinden biri de *homo oeconomicus*'tur. Bu (ekonomik) seçim melekeseine sahip olan bireydir. XVIII. yüzyılın *homo oeconomicus*'unun özelliği devletin hiç bir şekilde onun davranışlarına ve eylemlerine müdahale etmemesiydi. Fakat Amerikalıların *homo oeconomicus*'u manipüle edilebilirdir, çevresindeki değişikliklere göre kendisini adapte eder (Gordon, 1991, 43). Bu manipülasyonlardan birisi de yeni neo-liberal bireyin girişimci birey olarak tanımlanmasıdır. Girişimcilik sadece sermaye yatırımı yapma anlamında kullanılmamakta daha yaygın olarak bireyin yaşamının her alanında girişimci olması beklenmektedir. Birey sosyal risklerle karşılaştığında girişimci ruhu ile onu aşabileceği, ailesinde, iş yaşantısında, eğitiminde de bu ruh ile başarıya ulaşabilir. Girişimcilik ile sorumlulaştırma bir arada ilerlemektedir. Bireyler öncelikle kendi yaşamlarının sorumluluğunu alacak ve daha sonrasında onu daha iyi yapmak için girişimci bir şekilde dönüştüreceklerdir.

Girişimcilik söylemi sadece bireyin özel yaşamı veya sermayedarın yatırımı ile de sınırlı kalmaz. İşçiler içinde yol gösterici ve olunması gereken haldir. İşçiler için iş, neo-liberalere göre yetenek kaynağının kullanılması, kabiliyet ve rekabetin beşeri sermaye ile uzlaştırılmasıdır. İşçiler sadece mal üretmezler aynı zamanda tatmin de üretirler. Bu görüşten dolayı, üretici ve tüketici birey sadece girişimci değil aynı zamanda kendisinin de girişimcisidir (Gordon, 1991, 44).

2.4. Neo-liberal Özne İnşası: “Aktif” Olma Durumu

Neo-liberalizm yeni bir ideoloji değildir: İdeolojinin ve onun etki ve koşullarının dönüşümüdür. Bu koşullardaki değişim devletten veya baskın sınıftan değil, piyasadaki günlük alım-satım deneyimlerinden üretilir. Daha sonra sosyal alana doğru genişler. Neo-liberalizm, sadece politik olan veya devlet ideali ile ilgili değil, insanın varoluşunun bütünü ile ilgilidir. Kendisinin bir ideal değil, bir gerçeklik ve insanın doğası olduğunu iddia eder. Dolayısıyla, neo-liberalizmin eleştirel araştırması bu dolambaçlı yayılmaya işaret etmelidir. Bu durum yeni bir politik programdan ziyade yeni bir insan doğası ve sosyal var olma anlayışı olarak görülmelidir. Neo-liberalizmi araştırırken, iktidarın ve kavramların kesişimine bakmalı, öznellik ve varoluş şekilleri incelenmelidir (Read, 2009, 1-3). Neo-liberal yönetimsellik yaşamın yeniden düzenlenmesi konusunda bir program oluşturur. Özgür ve özerk girişimci birey söylemi, neredeyse diğer bütün etik iddiaların önüne geçer. Özgürlük alanı yeniden kurulur. Bu alan özerk aktörlerin kendi kararlarını verdikleri, tercihlerini belirledikleri ve yaşam kalitelerini maksimize ettikleri bir yerdir artık.

Neo-liberalizmin siyasi öznesi artık “sosyal vatandaş” değil, “aktif vatandaşır”. Bu vatandaş devletin bütün otoritesinden azat olan kendi kendini tamamlamaya çalışan, hesap yapabilen, enerjik bireydir (Rose, 1992, 34). Fakat buradaki aktif olma durumu siyasal alana, yerel yönetime, kamu işlerine katılımı vurgulamamaktadır. Bu durum, kişinin kendisinin girişimcisi olmasına tekabül eder. Bu birey, davranışlarının ve yatırımlarının hesabını yapar, kendisini ve ailesini bir girişimci gibi düzenler (Rose, 2000, 164-165). Bireyin yaşamında arzuladığı her durum onun için bir projedir: amacını ve yöntemini belirler, kar-zarar hesabı yapar, riskleri hesaplar, hatta bu proje için hangi davranışın daha uygun olacağını saptar. Böylelikle, kendi yaşamını, davranışlarını yönetir.

Neo-liberalizm kendi piyasa rasyonalitesini topluma yaymak için sadece sosyal ilişkileri, kurumları ve siyasaları şekillendirmemiş, aynı zamanda istekleri, değerleri ve kimlikleri de neo-liberal düzenin vatandaş-öznesi olacak şekilde şekillendirmiştir (Brown’dan aktaran Giroux, 2008, 591). Kendinden önceki yönetim rasyonaliteleri gibi doğrudan birey üzerine iktidar uygulamaktansa, bireyin isteklerini, tutkularını, tercihlerini belli bir sona doğru yönlendirerek dolaylı olarak onları yönetir (Read,

2009, 13; Rose, 1999, 10). Böylece, onları neo-liberal özne olarak inşa eder. Örneğin, neo-liberal dönemde, iyi gelir getiren, belirli bir sosyal statü kazandıran, özel sektördeki finans müdürü, pazarlama müdürü, CEO meslekler ön plana çıkmaktadır. Bu durumun ardındaki nedenlerden biri refah devleti yönetimselliğinin etkisini kaybetmesi ile birlikte daha güvenceli olarak görülen devlet kadrolarının önemini yitirmesi, bu kadrolarda çalışan kişilerin, pasif, piyasada tutunamayacak kadar beceriksiz, yetersiz ve kolaycı olarak görülmesidir. Onun yerine bireyler özel sektöre yönelmekte, böylece kendilerini aktif, yetenekli, zeki, hırslı, rekabet edebilir, başarılı olarak tanımlamaktadırlar. Bu tanımlamalara layık olabilmek ve amaçladıkları pozisyonlara erişebilmek için üniversite süreci boyunca her eylemlerini bu doğrultuda yönetmeleri gerekir: sertifika programlarına katılmalı, kariyer günlerinde sektörden insanlarla tanışıp “network” oluşturmali, küresel iş gücü piyasasında yerlerini sağlamlaştırabilmek için ikinci, üçüncü yabancı dili öğrenmeye çabalamalıdır. Hatta bütün bu planlamalarla da yetinmeyip sosyal ilişkilerini de belli ölçüde bu amaca yönelik olarak düzenlemeli; arkadaş seçimlerini “ileride işime yarar mı?” sorusuna verdikleri yanıtı göre yapmalıdırlar. Bütün bu kariyer projesinde bireyler kendi yaşamlarının girişimcisi haline gelir. Böyle bir iktidar, ne disiplin iktidarı ile ne de egemenlik ile örtüşmektedir. Bu dönemde dışarıdan baskı ve zorlama ile gelen bir iktidar değil, kişinin kendine uyguladığı iktidar söz konusudur (Cruikshank, 1999, 91). Aynı örnekten hareket edersek, dışarıdan hiçbir güç doğrudan olarak bireylere şu veya bu mesleği seçmek zorundasın diye baskı yapmaz. Hatta piyasada, kendi meslek seçimleri konusunda özgür oldukları vurgulanır. Fakat bir taraftan, belirli bir yaşam şekli övülür ve bu yaşama erişmek için neler yapması gerektiğine dair dolaylı söylemler geliştirilir. Dolayısıyla, bireylerin doğrudan bedenlerini disipline etmeye veya eylemlerini değiştirmeye çalışmaktan çok, yaptıkları seçimler üzerinden bireylerin kendilerini yönetmeleri, davranışlarını yönlendirmeleri sağlanır. Bu şekilde davranan birey, kendi kararlarını aldığı, piyasada “özgür” seçimde bulunduğu ve seçimlerini kendi için bir yatırıma dönüştürdüğü için girişimci ve aktiftir.

Yukarıda bahsedilen süreçte iki teknoloji eş zamanlı olarak işler. Bir yandan benlik teknolojileri ile kendi yaşamını düzenlerken bir yandan iktidar teknolojileri ile kişinin düzenlenmiş yaşamı ve davranışları yönetim ile birleştirilir. Işın (2004, 222)’a göre;

“Birçok çalışma hamileliği, alkolizmi, çocuk tacizini, çevre sorunlarını, üretkenliği, bağımlılığı ve diğer birçok konuyu sorunsallaştırmışlardır. Bu sorunsallaştırmayı yaparken benlik teknolojileri ile iktidar teknolojilerini bir araya getirmişlerdir. Eğer benlik teknolojileri kişinin sağlıklı, zengin ve mutlu olması için kendini yönetmesi, iktidar teknolojileri bu sağlığın, zenginliğin ve mutluluğun tür olarak bedenlerle, nüfusla, ekonomiyle ve toplumlarla eklemlenmesidir. Sonuçta tür olarak bedenlerin risklerini azaltmak direkt olarak bedenlerin risklerini azaltmak ile ilişkilidir. Ve kişinin kendisini riskleri azaltacak, değerlendirecek ve belirleyecek şekilde yönetmesini gerektirir.”

Kişinin kendi yaşamını yönetmesi ile toplumların, bedenlerin, nüfusun yönetimi birbirleri ile ilişkilidir. Neo-liberalizmin aktif vatandaş üzerinden kurguladığı öznellik, aynı zamanda neo-liberalizmin yönetebilirliğini sağlamaktadır. Aktif vatandaşın kendi risklerini hesaplaması, yaşamını bir projeye dönüştürmesi, girişimci niteliği, kendi yaşamı ile ilgili sorumluluğun piyasada “özgürce” karar aldığı için kendisinde olduğunu kabul etmesi; bir taraftan neo-liberalizmin kurgusu olan özel-kamusal alan ve devlet-sivil toplum gibi ikilikleri meşrulaştırırken, diğer taraftan da yönetim rasyonalitesinin yeniden üretimini sağlamaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere neo-liberalizm sadece teori değil, ekonomiye, devlete, topluma yayılmış bir pratiktir, bir siyasal projedir. Amacı sosyal gerçekliği yaratmaktır. Bu gerçeklik zaten hali hazırda vardır iddiasında bulunur. Örneğin, rekabetin bütün sosyal ilişkilerin temeli olduğunu söyler, bir yandan da bu ilişkileri besler, büyütür (Read, 2009, 7). Neo-liberalizmin yarattığı sosyal gerçekliğin temeli onun insan doğasına yüklediği anlamlar ve bu anlamlar sayesinde inşa ettiği yeni öznellik durumudur.

3. 1980 SONRASI TÜRKİYE'DE ÜNİVERSİTELERİN NEO-LİBERAL DÖNÜŞÜMÜ VE ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNE ETKİLERİ

Dünya petrol krizinin ardından “başka alternatif yok”³⁹ söylemiyle egemen proje haline gelen neo-liberalizm küreselleşmenin de etkisi ile diğer yönetim rasyonalitelerine karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Özellikle küreselleşme literatürüne baktığımızda başka bir yolun olmadığı defalarca söylenmektedir (Hursh, 2007, 497-498). Bütün bu “alternatifsizlik” içinde bile neo-liberalizm, kendini yeniden üretmek için toplumdaki ilişki ağlarını kendi ideolojisi doğrultusunda yeniden inşa etme gereği duymakta, öznelerin davranışlarını yönlendirerek siyaseti, toplumu, devleti ve piyasayı yeniden konumlandırmaktadır.

Neo-liberal yönetimsellik, liberalizmin devlet-sivil toplum ayrımını kullanarak devleti toplumsal yaşamda meydana gelen bütün düzensizliklerin, bozulmaların sebebi olarak görür, adeta onu şeytanlaştırır. Bu şeytan devlet ve onun müdahaleci pratikleri, neo-liberaller tarafından piyasanın özgürlüğü için taşla tutulur. Bir önceki bölümde değinildiği üzere, bu söylemsel ayrım ve kötücül karakter atfı; tam da neo-liberalizmin uygulanabilirliğini sağlamak, hegemonyasını oluşturmak için başvurması gereken sanal bir ayırmadır (Lemke, 2001, 201). Biraz daha derine inildiğinde ortaya çıkan ise “güçlü devlet” ile “serbest ekonominin”⁴⁰ izdivacından başka bir şey değildir (Rüstow, 1932’den aktaran Friedrich, 1955, 512).⁴¹ Devlet

³⁹ Bu söylem, neo-liberal iktisatçılardan, siyasetçilere kadar geniş bir kesim tarafından ısrarlı bir şekilde sürekli olarak tekrarlanmaktadır. Mark Fisher (2010), kapitalist gerçeklik yaklaşımını anlattığı ve başlığında “başka alternatif yok mu?” sorusunu sormaya cüret ettiği kitabında, filmlerden, müzikten ve kitaplardan yola çıkarak günümüz kapitalist sisteminin analizini yapmaya çalışır. Bu çabanın en çarpıcı yanı ise günümüzde kapitalizmin daha şiddetli bir şekilde alternatifsizlik vurgusu kullanarak ve kendi dışındaki bütün sistemleri lanetleyerek, kendi aksak sistemini kutsamasıdır. Fisher’in deyimi ile kapitalizm bu şekilde “anti-mitik mite” dönüşmektedir.

⁴⁰ Rüstow’un bu başlıklı programatik deklarasyonundan yola çıkarak “sosyal piyasa ekonomisi” üzerine yapılan bir tartışma için bkz. Gamble, 1979.

⁴¹ Neo-liberal devletin, zayıf, güçsüz bir devlet olarak görülemeyeceği konusunda Loic Wacquant, altsınıfların, yoksulların yani piyasanın nimetlerinden yararlanamayan tam tersine onun yol açtığı sorunları yaşamak zorunda kalanların isyanlarına karşı devletin ceza infaz kurumlarının devreye girdiğini söylüyor. Dolayısıyla, minimal devletten söz eden ve deregülasyonları öven söylem sadece şirketler ve üst sınıflar söz konusu olduğunda geçerli oluyor. Geri kalan toplumsal kesimler için devletin müdahaleleri fazlasıyla hissedilir bir haldir. “İktisatçılar neoliberalizmi “serbest piyasa” idaresiyle ve “küçük hükümet”in gelişi ile eşitleyen bir kavrayış önerdiler ve diğer sosyal bilimciler

piyasanın işlerliğini sağlayabilmesi için gerekli düzenlemeleri yapmakla sorumlu kılınır. Bu sorumluluklar arasında sermayedarın kârlarını arttırabilmesi ve küresel pazarda rekabet gücüne sahip olabilmesi için işçi sınıfının her türlü örgütlenmesinin baskı altında tutulması, demokratikleşmenin tâbi olan sınıfın haklarını içerecek şekilde genişletilmesini engellemek, kamu kaynakları ile özel sektörü desteklemek ve siyaseti bir tür güvenlik siyaseti biçimine büründürmek vardır. Bütün bu eylemlerin güçsüz bir devlet tarafından gerçekleştirilmesi mümkün olamayacağına göre devletin sivil toplumdan elini eteğini çekmesinden ziyade, devletin piyasalaşarak toplumsal alanın da piyasanın kurallarına göre düzenlenmesinde etkin rol aldığı bir ortamdan söz edilebilir (Foucault, 2008, 131). Böyle bir yapılanma kriz zamanlarında devletin işini kolaylaştırır. Kapitalizmin krize girdiği dönemlerde özellikle eğitim, sağlık gibi çok daha maliyetli hale gelen konularda devlet bu hizmetleri piyasaya devreder. Böylece bu konuları kendi bünyesinin dışında konumlandırır (Apple, 2006, 170). Hali hazırda toplumu da rekabet, kişisel sorumluluk, girişimcilik gibi piyasanın değerleri üzerinden düzenlemeye çalıştığı için bu devir toplum tarafından kabul edilebilir hale gelir.

Neo-liberal yönetim rasyonalitesi, her ülkede, o ülkenin kendi dinamiklerince çeşitli değişikliklere uğrayarak eklemlenir. Türkiye'nin neo-liberal dönüşümü, devletin otoriter pratikleri, siyasetçilerin toplumun çeşitli kesimleri ile kurduğu patronaj ilişkileri ile piyasa söyleminin bir sentezi olarak gerçekleşir. 1980 askeri darbesi sonrasında demokrasiye geçilmesi ile birlikte neo-liberal rasyonalitenin Türkiye'de yerleşmesi hız kazanır. Hali hazırda askeri yönetim altında bütün toplumsal örgütlenmeler şiddet ve baskı yöntemleriyle ciddi bir şekilde tasfiye edilmişken neo-liberal politikaların işleyebilmesi için uygun zemin hazırlanmış olur (Bayramoğlu, Özuğurlu, 2009, 269; Boratav, 2009, 148; Öniş, Şenses, 2009, 725). Özellikle, Özal döneminden başlayarak piyasa, sihirli bir kavram olarak ekonominin, siyasetin, hatta gündelik yaşamın en iyi şekilde organize olma şekli olarak sunulur.

Piyasa kurallarının işleyebilmesi için toplumun, siyasetin ve ekonominin yeniden düzenlenmesi gerekir. Türkiye'de bu düzenlemeler devletin otoriter pratikleri ile

çoğunlukla bu kavrayışı benimsediler. Sorun şu ki, bu formül neoliberalizmin ideolojisini anlatabiliyor, gerçekliğini değil." (Wacquant, [21.08.2011]) Küreselleşme ve devletin buradaki rolü konusunda da benzer bir yorum yapılabilir. Küresel piyasada devlete önemli görevler düşmektedir; "[...] birikim koşullarını muhafaza etmek, emek disiplini korumak, emeğin hareketliliğini bastırırken sermayenin hareketliliğini arttırmak [...]" (Wood, 2007, 26'dan aktaran Ünal, 2010, 33)

gerçekleşir; askeri yönetim döneminde yasaklanan sendikalar demokratik dönemde yasal sınırlamalar ve çeşitli siyasi, bürokratik engellerle karşılaşır. Bunun sebebi de yine piyasanın işleyişine bağlanır. Serbest piyasada sendikaların ücretler üzerinden pazarlık yapmasının istihdamı olumsuz etkileyeceği, yapılan eylemlerin ve grevlerin siyasal istikrarsızlığa yol açarak finans kapitalin Türkiye’den kaçmasına neden olacağı başka bir deyişle finansal piyasaların zarar göreceği, işçi ücretlerindeki artışın Türkiye’nin küresel piyasada rekabet gücünü azaltacağı vurgulanır.⁴² İşçi örgütlenmelerinde piyasaya uygun hale getirme, devletin otoriter pratikleri ile sağlanırken sermaye kesimi devletin destekleyici yüzü ile karşılaşır. Özelleştirmeler, kişiye özel teşvikler ve kararnameler, faiz gelirleri, vergi indirimleri buna örnek gösterilebilir. Neo-liberallerce piyasanın işleyişini bozduğu iddia edilen devlet müdahalesinin, aslında belirli devlet müdahaleleri olduğu söylenebilir. Bu müdahaleler sosyal hakların genişletilmesini içeren toplumsal refaha yönelik müdahalelerdir. Türkiye örneğinde de görüleceği üzere piyasa toplumunu yaratan bizzat devletin müdahaleleridir (Özkazanç, 2011, 21).

Devletin toplumsal piyasanın değerlerine uygun olacak şekilde dönüştürmek için müdahale ettiği alanlardan bir tanesi de üniversitelerdir. Neo-liberal yönetim rasyonalitesinin etkin olduğu dönemde üniversiteler, küresel pazarın ihtiyaç duyduğu teknolojik bilginin üretim merkezi olarak görülmüş ve bu konumuna uyacak biçimde bir dönüşümün içine girmişlerdir.⁴³ Artık üniversitelerin üretmesi beklenen bilginin değeri tamamıyla piyasadaki hâkim güçlerin işine yarayıp yaramadığı ile ilişkilidir. Üniversiteler uluslararası sermayenin kârını arttıracak olan teknolojiyi üretmekle görevlendirilmiş, gerek öğretim kadrolarının oluşumunda ve etkinliklerinde gerekse de öğrencilerin yetiştirilmesinde bu doğrultuda değişiklikler yapılmaya çalışılmıştır. Üniversiteler sadece neo-liberal projenin etkisiyle değişim geçirmiyorlar, aynı zamanda “bu ideolojinin toplumsal meşruiyet kazanmasına da aracılık” ediyorlar (Mihci, 2002, 120). Meşruiyetin temeli hem üretilen bilginin içeriği ve amacı

⁴² Bu durum piyasa “özgürlüğü” söyleminin ikiyüzlü kurgulanışına bir örnek teşkil eder. Bir yandan faiz, fiyat ve kâr sistemlerine hiçbir müdahalenin yapılmaması, piyasanın tamamıyla serbest olması gerektiği vurgulanırken, aynı durum emek piyasası için geçerli olmamaktadır (Başkaya, 2004, 201).

⁴³ Üniversitelerin küresel pazarın isteklerini karşılayacak şekilde yeniden tasarlanmaları, kapitalizm ve üniversite arasındaki etkileşimin sadece günümüze özel bir durum olduğu anlamına gelmemektedir. Modern üniversite tarihi boyunca piyasa ilişkilerinden yalıtılmış durumda değildir. Kapitalist üretim şeklinin ihtiyaç duyduğu emek gücünü ve teknolojik bilgiyi üreten üniversiteler hem kapitalist sistemle hem de dolaşımın gerçekleştiği piyasa ile ilişki içindedir (Akça, ve diğ., 2001, 59; Ünal, 2010, 26).

tarafından, hem de üniversite içerisinde geliştirilen pratiklerle, piyasanın normlarını paylaşan öğrenciler yetiştirilmesi ile oluşturulmaktadır. Bu durum eleştirel çevreler tarafından genelde eğitimin özelleştirilmesi bağlamında ele alınmakta ve hizmeti sağlayanın değişmesi ile üniversitelerin dönüşümü açıklanmaya çalışılmaktadır. Üniversitelerdeki dönüşüm düşünüldüğünde özelleştirmeden söz etmek yerine özeline ve kamunun “yeni bir temelde yeniden düzenlenmesi” olarak görülmelidir (Ercan, 1998, 11-13). Bu çalışmada iddia edileceği üzere, eğitimin ve daha özelde üniversitelerin neo-liberal dönüşümü sadece devletin yükseköğretimden elini çekmeye çalışması ve artan vakıf üniversitelerinin sayısı ile açıklanabilecek bir durum değildir. Daha öncede belirtildiği üzere üniversiteler her daim toplumdaki iktidar ilişkilerinin içinde yer almışlar ve bu ilişki ağlarınca toplumsala, siyasala bağlanmışlardır. Dolayısıyla sadece devlet-piyasa ikiliği üzerinden hizmetin üreticisinin hangisi olduğuna yoğunlaşmak yerine üniversitelerin toplumdaki diğer guruplarla kurduğu ilişkilere, kendi kurumsal yapısında gerçekleştirilmeye çalışılan değişikliklere, üniversite kadrolarının ve öğrenci başarısının değerlendirilmesindeki ölçütlere, pedagojik olarak nasıl konumlandığına bakmak gereklidir.

“Bugün gerçekleştirilmeye çalışılan şey, devletin eğitimden çekilmesi (eğitim alanında daha az devlet) değil, devletin küresel piyasa aktörleri ile ilişkisini ve sermayeye dönük eğitimle ilgili işlevlerini yerine getirme biçimini yeniden tanımlamaktır.” (Özsoy, 2002, 87)

Türkiye örneği düşünüldüğünde aşağıda inceleneceği üzere üniversiteler ister kamu olsun isterse vakıf üniversiteleri olsun yönetimin piyasa odaklı müdahalelerinden etkilenmekle kalmayıp, kendileri de küresel üniversite pazarı ile bütünleşme çabasına girmektedirler. Bu durum üniversitelerin neo-liberal dönüşümünü hızlandırmaktadır. Bu dönüşüm daha önce bahsettiğimiz gibi sadece üniversitenin kurumsal yapısında gerçekleşmemekte, üniversite öğrencilerinin neo-liberal bireye uygun inşası çabalarıyla perçinleşmektedir.

Bu bölümünde neo-liberal yönetim rasyonalitesinin 1980 sonrası Türkiye’de üniversiteleri nasıl etkilediği incelenmeye çalışılacaktır. Bir önceki bölümde detaylıca ele almaya çalışılan yönetsellik yaklaşımınca özellikle neo-liberal öznenin inşası üzerine odaklanılacaktır. Bu çalışmanın kapsamı ve amacı nedeni ile neo-liberal özne olarak görece dar bir gurup olan üniversite gençliği üzerinden bir inceleme yürütülecektir. Türkiye’de üniversite gençliğinin 1980 sonrası inşa süreci ele alınmadan önce gençliğin tanımlanmasına ilişkin tartışmalara değinilecek ardından farklı dönemlerde gençliğe yüklenen anlamlara bakılıp neo-liberal dönemde

gençliğin siyasetle olan ilişkisi üzerine düşünmeye ve bazı saptamalar yapmaya çalışılacaktır.

3.1. Yükseköğretimin Neo-liberal İnşası

Genel olarak eğitim, özellikle de yükseköğretim son dönemlerde üzerine birçok kesimin yorum yaptığı, çeşitli değişiklik önerilerinde bulunduğu bir alan haline gelmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi bilimin bir üretim aracı olarak üretim sürecine dâhil olmasıdır (Apple, 2006, 90-91). Son dönemlerde içinde yaşamakta olduğumuz kapitalist üretim biçiminde üreticilerin karlarını arttırmak için başvurdukları en önemli yöntem teknolojik gelişmenin sağladığı rekabet avantajını kullanmaktır. Bu teknolojik bilginin üretildiği yer ise yükseköğretim kurumlarının ta kendisidir. Dolayısıyla, burada üretilen bilginin denetiminden niteliğine kadar birçok konu neo-liberalizmin yerleşmesi için hayati önem taşımaktadır. Bu konuda Apple (2006, 95)'in yorumu oldukça aydınlatıcıdır:

“Teknik bilginin içeriğinin görünürde ideolojik olması şart değilse de, kapitalist ekonomilerde nasıl kullanıldığı ve okullar içinde ve okullar aracılığıyla nasıl işlediği, şu anda var olan yapısal modellerle “belirleniyor”. Yani şirketlerin teknik bilginin denetimi, kullanımı ve birikimi üzerindeki egemenliği, bu bilginin toplumda alacağı biçimlerin sınırlarını, kapitalist toplumlarda okullarda meşru olarak kabul gören bilgi ve insanları belirler.”

Bilgi üretiminin öneminin arttığı bu dönemde, bilgi, sadece üretim süreçlerinde bir girdi olarak düşünülmemelidir. Aynı zamanda toplumu dönüştürerek, kültürü etkileyerek “eşit olmayan bir toplumsal düzenin kendisini yeniden üretme mekanizmalarından” (Apple, 2006, 100) bir tanesidir. Çünkü eğitim sadece teknik bilginin üretim yeri olarak işlev görmez, aynı zamanda ahlaki ve politik bir uygulamadır. Öğrencilerin, toplumun anlamı konusunda fikir edinmelerini, belirli yaşam biçimleri ve gelecekte olabilecekler hakkında hazırlıklı olmalarını sağlayan bir süreçtir (Giroux, 2007, 84).

Neo-liberalizm için eğitim bir yandan şirketlerin kârlılığını sağlayacak bilginin üretim yeri iken, bir yandan da piyasa koşullarının devamlılığını sağlamak için gereken kültürü, değerleri ve kimlikleri üretir.

“Neoliberalizmin piyasa eksenli düzeninde şirket iktidarı yeni tür bir halk pedagojisi alanı yaratır. Bu alanda baskın kültürün eğitici güçlerinin fikirleri üretilir ve yayılır. Bu anlamda halk pedagojisi, amaçları rekabetçi ve kendi menfaatini gözeten bireyler yaratmak olan ideolojik ve kurumsal güçlerin birleşmesinden yaratılır. [...] Bilgi; ekonomik yatırımlar için sermaye haline gelir ve iktidarla, öz bilinçle ya da özgürlük ve adalet mücadelesini geliştirmekle ilgilenmez. Benzer biçimde, bu tür halk pedagojisi, yalnızca büyük şirket

yığınları değil aynı zamanda pazar kimlikleri, değerleri de üretmek ve sosyal pratikleri ezmek için bütün kültürel ufku çevreler.” (Giroux, 2007, 20)

Neo-liberal yönetim zihniyetinin hâkimiyetinin öncesinde eğitimin bir kamu yararı olarak görülmesi ve bu süreç içerisinde öğrencilerin kamusal alanda seslerini duyurabilecekleri, hem bireysel hem de sosyal temsilciler olarak güçlenecekleri bir alan olarak nitelendirilirdi (Giroux, 2007, 72). Neo-liberalizm ile birlikte bu öğrenciler “kendilerinin girişimcisi” olarak üretilmeye çalışılmaktadır. “Böylelikle eğitim sadece ekmek ve araba gibi piyasalaştırılmış bir mal haline gelmemekte, aynı zamanda standartlaştırılmış bir ‘performans verisi’ne indirgenmektedir” (Apple, 2001, 416). Bu sebepten eğitimdeki neo-liberal dönüşümü ele alırken indirgemeci bir yaklaşımdan kaçınmak gerekmektedir. Özsoy (2002, 83)’un çekincesi bu noktada anlam kazanmaktadır.

“Eğitim-piyasa ilişkisi, piyasa güçlerinin eğitim kurumlarına dışarıdan sızması ve eğitimin sermayedarların yeni kâr alanı olması biçimindeki kısır değerlendirmelerle tüketilemez. Eğitim olgusuna araçsal bir mantıkla yaklaşan bu görüşler, eğitimin (daha genel anlamda bilginin) aynı zamanda varoluşsal bir sorun olduğu; piyasanın da yalnızca basit bir dağıtım mekanizması değil, oluşturucu, kurucu ve dönüştürücü bir mekanizma olduğu gerçeğini gözden kaçırmaktadır.”

Bu çekinceyi saklı tutarak, piyasa ve bilginin üretimini arasındaki ilişkiye, daha özelde üniversite ve piyasa arasındaki ilişkiye bakmak yerinde olacaktır. Neo-liberalizm ile birlikte, bilginin piyasada alınıp satılan bir meta haline gelmesi, bilginin üretildiği alan olarak üniversitenin anlamını, yapısını ve işlevini değiştirmektedir. Yükseköğretimin Türkiye’deki neo-liberal inşasını incelemek için öncelikli olarak bilginin metalaşma süreci gözden geçirilmelidir. Bu süreç, üniversite-sermaye ilişkisini, öğrenciler tarafından üniversitenin eğitim hizmeti “satın alacakları” bir yer olarak görülmesini, akademisyenlerin projecilik bağlamında değişen rollerini anlamak için temel teşkil etmektedir.

3.1.1. Bilginin Metalaşması⁴⁴ ve Üniversitenin Yeniden Anlamlandırılması

Günümüzde ekonominin, siyasalın hatta yaşamın bütün alanlarında etkisini gösteren neo-liberal yönetim zihniyeti, bilginin değeri, niteliği ve amacının ne olduğu konusunda da belirleyici etkenlerden biri haline gelmektedir. Bu değişiklikleri gözlemleyebileceğimiz alanlardan bir tanesi de üniversitelerdir. Üniversiteyi özel

⁴⁴ Bilginin metalaşması ile kast edilen, “[...] bilginin kullanım değerini yitirerek, doğrudan piyasada değişim için üretilmesi, yani değişim değeri olan bir ürüne dönüşmesidir. Başka bir anlatımla bilginin metalaşması, bilginin kendinde bir amaç olmaktan çıkarak araçsallaşması, yani bilginin öznesine bütünüyle dışsallaşması anlamına gelmektedir.” (Özsoy, 2002, 86)

kılan, diğer eğitim kurumlarından farklı olarak sadece bilgiyi ileten bir kurum olarak görev yapmaması, aynı zamanda ve öncelikle bir araştırma kurumu yani bilgiyi inşa eden bir kurum olmasıdır (Ergur, 2003, 184).

Neo-liberal iktidarın üniversiteleri dönüştürmesini etkileyen ve destekleyen iki unsur vardır: birincisi küreselleşmenin neden olduğu ulus devlete ve ulusal kimliğe dayalı toplumsal dayanışmanın yıpranması⁴⁵; ikincisi ise, aydınlanma ile birlikte güçlenen evrensel bilgi idealinin post-modernizm ile birlikte sarsılmasıdır⁴⁶ (Tekin, 2003, 145). Neo-liberal proje bu iki boşluğu da kendi hegemonyasını güçlendirecek şekilde doldurmayı amaçlar. Birinci boşluğa önerisi; üniversitenin orta çağ sonrasında ulus devlet temelli kuruluşunu yansıtan Humboldt modelinin⁴⁷ terk edilmesi ve piyasaya entegre olan bir modele geçilmesidir. İkincisinde ise evrensel bilginin ortadan kalkması ile bilginin niteliğinin değişmesidir. Artık bilgi üretiminin amacı, gerçekliğin evrensel bir tasvirinin yapılması değil de piyasada parasal bir değere sahip bir ürün geliştirilmesidir. Neo-liberalizm bu iki öneriyi birbirine eklemler ve çözümünü geliştirir:

“[...] bilginin saf meta haline dönüşmesinin ve serbest mübadelesinin önünde bir engel oluşturan kamusal eğitimin yıkılması gerekirdi. Bu amaçla, diğer kamu hizmetleri gibi, kamusal eğitim de özelleştirme, serbestleştirme ve kuralsızlaştırma politikalarıyla, uluslar arası rekabetin elektroşoklarına karşı devlet eliyle dirençsiz hale getirildi” (Özsoy, 2002, 89).

Kamusal eğitimin yıkılması sadece eğitimin finansmanının el değiştirmesi, özel

⁴⁵ Tekeli (2003, 125-126)'ye göre ulus devletler dünyasından küresel dünyaya geçiş- küreselleşme ile birlikte refah devletine olan inancın aşınması sonucunda devlet toplumsalın yeniden üretilmesinde üstlendiği rolü terk etmeye başlar. Üniversite eğitime olan talebin artmasına karşılık devletin daha az bütçe ayırması üniversitenin başka kaynak arayışlarına girmesini doğurur. Böyle bir durumda üniversiteler piyasa ile doğrudan ilişki içine girmek durumunda kalmaktadırlar. Üniversiteler firmalaşmaktadır.

⁴⁶ Bu noktada özellikle belirtmek gerekir ki neo-liberalizm post-modernizmin bütün yıkıcılığını kucaklamaz. Aydınlanmanın insana attığı rasyonel özü kendi söylemleri ile birleştirir ve kendi devamlılığı için ona meşruiyet kazandırmaya çabalar. Aydınlanma ile birlikte rasyonel aklın ön plana çıkması ve doğayı anlamlı matematiksel modellere indirgemeyi amaçlamak yeni eğitimin temel amacı haline gelmiştir. Bu sebepten piyasanın homo oeconomicusu ile rasyonel birey arasındaki örtüşme olduğu düşünülebilir. Üniversite bu rasyonel bireyin oluşumu için gerekli bilgiyi inşa eder (Ergur, 2003, 186-187).

⁴⁷ Humboldt modeli üniversite XIX. yüzyılın başlarında ilk kez Von Humboldt tarafından önerildiği için onun ismi ile anılmaktadır. Bu üniversite modeli bilimsel bilgi üretimini merkezine alır. Almanya'da bu modelin ortaya çıkmasına dünyadaki iki gelişme ön ayak olmuştur. Birincisi, üniversite dışında gelişen bilim devrimi, ikincisi ise ulus devletin ve ulusçuluğun ortaya çıkışıdır. Bilimsel devrimin yaşandığı dünyada üniversitenin araştırmaya önem vermesi gerekmektedir. Fakat üretilen bilgi pratikteki sorunları çözmek için değildir. Bu yeni üniversite modelinde bilgi için bilgi üretilmektedir. Ulus devletin ortaya çıkışı ise üniversiteye yeni görevler eklemiştir. Üniversiteler kültür oluşturuca kurumlar haline gelerek, öğrencilerini ulus devletin vatandaşı olacak ve ulusun bilişsel yapısını koruyacak bir dünya görüşü ile donatmaya çalışmışlardır (Tekeli, 2003, 130).

eğitim kurumlarının açılması olarak düşünülmemelidir.⁴⁸ Bu yıkılmanın çok daha derin bir boyutu vardır. Hali hazırda eğitim, devlet tarafından sağlansa bile yani üniversiteler kamu üniversitesi olsa bile işleyişleri bakımından değişikliklere uğramakta, şirketleşmektedirler. Bu durum sadece organizasyonel bir dönüşümü öngörmemekte, aynı zamanda üniversite bileşenlerinin zihniyetlerinin de değişmesi anlamına gelmektedir. Bilgi üretiminde görev alan kadrolarının amaçları, motivasyonları, öğrencileri yetiştirirkenki vurgu yaptıkları değerler bakımından piyasa odaklı olarak bir değişim geçirmektedir. Hem kamu hem de özel üniversitelerde *projecilik*⁴⁹ denilen ve piyasanın yararına üretilen bilginin piyasada parasal değerini bulması sonucunda üniversiteye ve üreticisi olan akademik kadrolara gelir sağlayan uygulama ile bilginin metalaşması hız kazanmaktadır.⁵⁰ Üniversitelerin bilgi üreten şirketlere dönüşmesi, akademisyenlerin bu üretime yoğunlaşmaları, üniversite de verilen eğitimi de etkilemektedir. Eğitime de şirket rasyonalitesi ile yaklaşmakta ve üniversite öğrencileri eğitim hizmetinin tüketicileri olarak görülmektedir.

Bu süreç ile ortaya çıkan akademik kapitalizm beraberinde yeni bir akademik *ethos* getirmektedir. Artık akademik uzmanlıktan söz edildiğinde, bilgiyi derinleştirmek için gerçekleştirilecek olan bilimsel çalışmalardan söz etmek yerine, piyasada paraya dönüştürülebilecek teknik beceriler üzerine yoğunlaşmaktadır (Ergur, 2003, 208-209). Bu bağlamda üniversitenin anlamı değişmekte, üniversiteler piyasanın gelişmesi için gerekli teknik bilgiyi üreten kurumlar haline gelmektedir. Diğer bir deyişle, özel sektörde kâr amacı ile hareket eden sermaye sahiplerinin kârlarını arttırabilmelerini olanaklı kılan teknolojik gelişmenin alt yapısını hazırlayan kurumlar haline gelmektedirler. Dolayısıyla, üniversitelerin sermayedarlarla olan ilişkisi giderek güçlenmektedir. Bu amaç doğrultusunda hareket etme durumu,

⁴⁸ Bu noktada Ercan'ın yukarıda yapılan uyarısını hatırlamak gerekir.

⁴⁹ Projecilik üniversite bileşenlerini, özellikle akademik kadroları olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Araştırma görevlilerinin ucuz emek olarak görülmesi, proje alan hocaların üniversitenin göz bebeği haline gelmeleri ve parasal değerlerini yükseltmeleri (yani akademik değer çok proje yapmak ile örtüşmesi), hocalar projelerle ilgilenirken asıl görevlerinden biri olan derslerin en iyi şekilde yürütülmesini atlamaları projeciliğin akademiye verdiği zararlardan bazılarıdır (Dikmen, 2001, 105-106).

⁵⁰ Belirtmek gerekir ki akademik kadroların projeciliğe yönelmelerinin altında sadece gelir sağlama isteği yoktur. Daha çok proje yapmak akademisyenlerin statülerini güçlendiren bir durum olarak da görülmektedir. Bilgi meta olarak görüldükçe akademik işçiler de ne kadar çok bilgi üretirlerse o kadar başarılı sayılmakta, akademik unvanları, bilgi üretim performanslarının değerlendirilmesi ile doğru orantılı olarak artmakta, yani üretimleri onlara saygınlık kazandırmaktadır.

üniversitelerin, kamu ya da özel üniversite olmasından bağımsız olarak bütün kurumlarda belli ölçüde gerçekleşmektedir.

Üniversitenin günümüzde var olan konumu düşünüldüğünde, yukarıda çizilen tablonun bütün karamsarlığına rağmen unutulmaması gereken:

“Mevcut çelişkili konumu ve karşıt rollerine rağmen yüksek öğrenim, özelde, yalnızca – şirketleştirme güçlerinin tüm saldırılarına rağmen- öğrencileri kendi hayatlarını şekillendiren daha büyük eğitici güçleri anlamaları ve etkilemeleri için yönlendirmektedir.” (Giroux, 2007, 24)

Bu açıdan bakıldığında, sorulması gereken soru, öğrencilerin “daha büyük eğitici güçleri” nasıl anladıklarıdır. Bu kavrayışları neo-liberal iktidarın yeniden üretilmesine katkı sağlayabileceği gibi ona karşı direniş olarak da ortaya çıkabilir. Sorunun yanıtını aramadan önce Türkiye özelinde 1980 sonrasında üniversitenin geçirdiği kurumsal dönüşüme değinmek üniversite gençliğinin süreçten nasıl etkilendiğini anlayabilmek bakımından yararlı olacaktır. Unutmamak gerekir ki kurumsal dönüşümlerle yeni mekanizmalar, yeni hiyerarşiler oluşturmakta, dolayısıyla hem akademik kadroların hem de üniversite gençliğinin bu hiyerarşide yer almak istedikleri konuma göre davranışlarını, tercihlerini yeniden belirlemesini neden olmaktadır.

3.1.2. 1980 Sonrası Türkiye’de “Üniversite”nin Yeni Kurumsal Yapısı

1980 sonrasında Türkiye’de üniversitelerin yeniden yapılandırılmasında iki unsur karşımıza çıkmaktadır: Birincisi, askeri darbe sonrasında üniversite hiyerarşisinin askeri hiyerarşiyi temel alarak yeniden oluşturulmasıdır. İkincisi ise yeni akademik etkinlikte piyasa mekanizmalarının ve çalışma mantığının uygulanmasıdır (Ergur, 2003, 205). İlk etki darbe sonrası yapılan değişikliklerde kendini çokça gösterirken, ikinci unsur görece daha geniş bir zamana yayılmış, hali hazırda günümüzde de devam etmektedir. Bu iki değişimin birbirini tamamlar nitelikte olduğunu varsaymak yanlış olmayacaktır. Askeri hiyerarşinin üniversitelerde uygulanması altmışlar ve yetmişlerde politik olarak mobilize olmuş, hak talebinde bulunan üniversite akademik kadroları ve öğrenci hareketinin gücünün kırılmasına hizmet etmektedir. Yükseköğretim Kurulu’ndan başlayarak anabilim dallarına, oradan enstitülere ve bölümlere ve en son olarak da öğrencilere doğru ilerleyen dikey hiyerarşik yapılanma içerisinde, üstte yer alan grubun üniversite içerisinde örgütlenen ve neo-liberal rasyonalite ile çatışma halinde olan sosyal demokrat-sosyalist söylemleri üniversiteden uzaklaştırmaları ancak böyle bir hiyerarşik yapılanma ile etkin bir

şekilde gerçekleştirilebilirdi. Bu süreçten neo-liberaller ve sağ muhafazakâr kesimin temsilcileri kârlı bir şekilde çıkmıştır. Üniversite kadrolarında yer almakla kalmamış, üst kademelere doğru ilerlemişlerdir (İnsel, 2003, 77).

Türkiye üniversitelerinin kurumsal dönüşümünün tarihsel sınıflandırmasını Tekeli (2003, 138), 1915 ve 1933 reformları ile Von Humboldt modeline geçiş, 1981'deki Yükseköğretim Kanunu ile *multiversiteye* geçiş olarak nitelendirmektedir. *Multiversite* kavramsallaştırmasını, Tekeli, Kerr'in *The Uses of The University* adlı kitabından almıştır. Bu kavram ile Amerikan üniversitelerinin bilim alanındaki öncülüğü ellerine geçirdiği II. Dünya Savaşı sonrasındaki yeni üniversite yapısını anlatmak için kullanmaktadır.

“Bu üniversite Von Humboldt türü araştırma üniversitesi ile Amerikan popülizminin bir kurumu olan Land Grant College’lerin bir sentezi olarak oluştu. Bu üniversitelerde Alman entellektüelizmi ile Amerikan pragmatizmi bir araya geliyordu. Alman üniversitesinin kürsüler ve enstitüler biçimindeki uzmanlaşmasının yerini çok daha esnek olan bölümler (departments) alıyordu. Bu üniversite artık kendini sadece bilim dünyasına hapsedmiyordu. Artık yüksek teknik okullar ya üniversite haline dönüşüyor ya da üniversite içine alınıyordu. Üniversite duvarlarını yıkıyor, dış dünyanın taleplerine piyasanın isteklerine uyum sağlıyor ve bir servis üniversitesi niteliğini kazanıyordu. Bu ortaya çıkan üniversite, öğretim, araştırma yapma ve topluma hizmet sunma işlevlerini yüklenen değişik türde organizasyonlar topluluğu haline gelmiştir.” (Tekeli, 2003, 131-132)

Cumhuriyet’ten itibaren eğitim, Türkiye’de daima bir mobilite aracı olarak görülmüş, hem sınıfsal hem de sosyal mobilizasyonu sağlaması amaçlanmıştır. Bu özelliğin belirli bir kitleselliğe yayılması ise 1980 sonrası uygulanan liberal ekonomi politikaları dönemine denk düşmektedir (Ergur, 2003, 192). Liberal ideolojik bağlam üniversitenin eğitim ve araştırma işlevlerini temelde dört ana süreçle kuşatmaktadır: ilk süreç *küreselleşme*’dir. Bu süreç *business’in*⁵¹ dünya çapında yayılmasının yol açtığı etkilerin toplamıdır. Bu etkiler arasında entelektüellik de *business’in* bir parçası haline gelmektedir. İkincisi, yeni yönetim ideolojisi (*managerialism*) yani kâr-amaçlı pratiklerin meşruiyeti üzerine geliştirilen söylemlerin tümüdür. Üniversiteyi kendi başına yetebilen, para kazanan bir yer olarak görür. Bu süreç modern kavramların etkisini yitirdiği bir dönemde üniversiteyi bilgi üretiminin ve tüketiminin yapıldığı bir mekân olarak yeniden kurmayı amaçlar. Üçüncü olarak, *Akademik kapitalizm*’den söz etmek gerekir. Rekabet söylemi ile kapitalist mantığı akademik etkinliğin doğasına içkin kılmayı amaçlamaktadır. Son olarak, girişimcilik ideolojisi (*entrepreneurialism*) ile birlikte üniversiteler, liberal söylemin bütün

⁵¹ Ergur akademik etkinliği “entelektüel dekorlu bir *business* döngüsü” olarak tanımlamaktadır (2003, 195).

partikülarist, kendini-dengeleyen ekonomik aktör kavramsallaştırmasını hazmeder. Bu özelliklerin bir araya gelmesi sonucu, üniversite artık piyasa gibi bir yapılanma değil, onun doğal bir parçası, hatta o olarak çalışması öngörülen bir kurum haline gelir (Ergur, 2003, 197-198).

Bütün bu değişimleri olumlayanlar ise üniversitelerin bir an önce bu değişimlere ayak uydurması gerektiği konusunda diretmektedirler. Anglo-sakson üniversitelerinden örnekler vererek Türkiye'deki üniversitelerin acil dönüştürülmesi gerektiği konusunda ortak bir söylem geliştirmektedirler. Yeni bir sermaye birikim tarzının ortaya çıktığını ve bu birikim tarzına uygun olarak kapitalizmin bilim ve teknoloji konusunda yeni talepleri olduğu vurgulanır. Özellikle, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin küresel piyasada yer bulabilmesi, rekabet edebilir hale gelmesi için Araştırma-Geliştirme (AR-GE) çalışmalarına önem vermesi gerekmektedir. Bunun için üniversiteler iş dünyası ile daha yakın bir ilişki kurmalı, AR-GE çalışmalarında yer alabilecek nitelikte yaratıcı özneler oluşturmaya çabalamalıdır (Büyüksulu, 2010, 20-23; Arıkan, 1999, 133). Talep edilen bu çözümlerin deşifresi Türkiye'de üniversitelerin neo-liberal programa uygun olarak dönüştürülmesidir. Böylelikle, üniversiteler iş dünyasına uygun bilgi ve teknolojiyi üretebilecek duruma geleceklerdir. Kuşkusuz ki bu dönüşüm 1981'deki Yükseköğretim Kanunu ile Yükseköğretim Kurulu (YÖK)'nun kurulması ile başlamış ve farklı projelerle günümüzde de devam etmektedir. Dolayısıyla, Yükseköğretim Kurulu'nun Türkiye'de toplumsal yapı içindeki yerini ve üniversitelerin neo-liberal dönüşümüne katkılarını ele almak, üniversite gençliğinin neo-liberal inşası için aydınlatıcı olacaktır.

3.1.2.1. Yükseköğretim Kurulu

Yükseköğretim Kurulu (YÖK), Türkiye'de 6 Kasım 1981'de yürürlüğe giren kanun ile hayata geçirilmiştir.⁵²

“Bu kanunla ülkemizdeki tüm yükseköğretim kurumları Yükseköğretim Kurulu (YÖK) çatısı altında toplanmış, akademiler üniversitelere, eğitim enstitüleri eğitim fakültelerine dönüştürülmüş ve konservatuvarlar ile meslek yüksekokulları üniversitelere bağlanmıştır. Böylece, söz konusu kanun hükümleri ve Anayasa'nın 130. ve 131. maddeleriyle kendisine verilen görev ve yetkiler çerçevesinde özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip bir kuruluş olan Yükseköğretim Kurulu, tüm yükseköğretimden sorumlu tek kuruluş haline gelmiştir.” (YÖK,

⁵² Asıl olarak YÖK Türkiye'de ilk defa 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında 20 Haziran 1973 günü kabul edilen 1750 sayılı Üniversite Kanunu ile kurulmuştur. Fakat bu YÖK üniversite özerkliğine aykırı bulunarak Aralık 1975'te Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir (Okçabol, 2011, 11).

[22.08.2011]]

Türkiye’de böylelikle yükseköğretim merkezi bir yönetim tarafından düzenlenip, denetlenir hale gelmektedir. Yukarıda bahsedilen yeni yapılanma çok daha esnek olmasının yanında, iş dünyasının talep ettiği teknik bilgi üretimini de bünyesine dâhil etmektedir. Böyle bir yapılanma ancak YÖK gibi merkezi bir idarenin kurulması ile hayata geçirilebilir (Tekeli, 2003, 131-132).

Bu bölümde, ‘YÖK düzeni’ kavramsallaştırmasını kullanarak YÖK’ün sadece bir kurumsal yapıdan ibaret olmadığını, dolayısıyla etkilerinin sadece kurumsal düzeyde kalmayıp, belirli bir zihniyeti oluşturmaya yönelik olduğu vurgulanacaktır (İnsel, 2003). Ardından 1980 sonrasında YÖK’ün siyasal alanda aldığı pozisyonlara göre dönemselleştirmesi yapılacak ve bu dönemlerde neo-liberal yönetim zihniyetinin etkileri incelenecektir. Son olarak da, YÖK Kanunu ile gündeme gelen ve sonrasında netleşen bir ayırmadan, üniversitelerin akademik yeterlilik ve sahipliklerine göre nasıl farklılaştıklarından söz edilecek ve bu farklılaşmanın neo-liberalizmin yerleşmesindeki etkileri saptanmaya çalışılacaktır.

Türkiye’de Yükseköğretim Kurulu çok tartışılan ve sürekli olarak reforme edilmesi veya tamamen ortadan kaldırılması talep edilen bir kuruldur. Adeta toplumun üzerinde bir yük olmaktadır (Günlü, 2003, 139). YÖK Başkanının atanması bile siyasi gündem içinde önemli bir yer tutmakta ve çeşitli kesimlerce tartışılmaktadır.⁵³ Başkanının atanması ve faaliyetlerinin bu kadar tartışılması ve gündemde önemli bir yer almasının nedeni nedir? YÖK’ü bu kadar önemli kılan onun yasalarca tanımlanan görevleri ve uygulamaları mıdır sadece? İnsel bu soruyu ‘hayır’ diyerek yanıtlamakta ve YÖK’ün Türkiye siyasetinde bu kadar önemli bir aktör olarak ortaya çıkmasını ‘YÖK düzeni’ olarak görmektedir. Tanımlamak gerekirse YÖK düzeni:

“Yükseköğretim Yasasının yer aldığı, YÖK’ten anabilimdalı başkanlığı örgütlenmesine kadar dikey hiyerarşi ve onunla ilişkin düzenlemeler ve zihniyet dünyasını kastediyoruz. Bunu kurum olarak YÖK’ten yani Yükseköğretim Kurulunun faaliyetlerinden farklı bir düzlemde ele alıyoruz.” (İnsel, 2003, 72)

Bu noktada, kurum olarak YÖK ile sistem olarak YÖK arasına bir ayırım konuyor. YÖK’ün asıl gücü, kurul başkanı ve üyelerinden değil, “geniş bir öğretim üyesi kitlesinin paylaştığı bir zihniyet dünyasından” beslenmesinden kaynaklanıyor (İnsel,

⁵³ YÖK başkanı seçimi siyasi elitler arasında her daim bir kavga sebebi olmuştur. Bu kavgaların nedenlerinden birisi de YÖK başkanına verilen aşırı yetkililerdir. Bu yetkiler ister istemez YÖK’ü başkanına bağlı bir kurum haline getirir. Bu sebeple cumhurbaşkanları kendi ideolojilerine bağlı olacak YÖK başkanını göreve seçmeye özen göstermişlerdir (Okçabol, 2003, 12-13). Bu durum siyasal elitler arasında her daim bir kavga konusu olmuştur.

2003, 74). Bu kitleye öğretim üyelerinin yanı sıra üniversitelerin verdiği hizmetten yararlanan ve verilen hizmetin amacını ve şeklini kabul edip ona göre pozisyon alan öğrencileri, hatta ebeveynleri de eklemek mümkündür. Çünkü YÖK sistemi sadece akademik kadroları içermemekte, bu sistem içine öğrenciler gerek üniversiteye giriş sınavları, sınav sonuçlarına göre yaptıkları tercihlerle, gerekse de üniversite öğrenimi sırasında “başarılı” olarak değerlendirmelerini sağlayan süreçler, teknikler, programlar ve üniversite içinde gerçekleştirdikleri “meşru” kabul edilen faaliyetlerce YÖK sistemine dâhil olurlar. Hatta bu sistemin yeniden üretilmesine katkıda da bulunurlar. YÖK düzeninin şimdiye kadar değişmemesinin nedeni bir yandan bu düzen sayesinde çeşitli ölçeklerle iktidar sahibi olan ve iktidarlarını bırakmak istemeyenlerde (Ergur, 2003, 205); bir yandan da toplumun 12 Eylül rejimi ile kurduğu “tepki ve cazibe” (İnsel, 2003, 72) ilişkisinde bulunabilir. “Özerk” bir kurul olarak oluşturulan YÖK kendi altındaki kurumlara karşı hiyerarşik, mutlak itaat gerektiren tabiiyet ilişkileri ve doğrudan denetim düzeni oluşturmaktadır (Ergur, 2003, 204; Günlü, 2003, 137). Bu durumu sadece darbe sonrası dönem ile sınırlamak hatalı olabilir. Son dönem rektör atamalarında YÖK’ün Cumhurbaşkanlığı’na gönderdiği isimler göz önüne alındığında⁵⁴ veya kamu üniversitelerinde açıl(may)an kadrolar düşünüldüğünde YÖK’ün hali hazırda kendi sistemini devam ettirecek üniversite kadrolarına öncelik verdiği ve hiyerarşik yapıda etkinliğini korumaya çalıştığı ortaya çıkmaktadır. Üniversite öğrencileri için de benzer değerlendirme süreçleri çok daha örtük olarak gerçekleştirilmektedir. Öncelikle kendilerince “makbul öğrenci” tanımlaması yapılmakta, ‘siyaset’ 1980 öncesi öğrenci hareketlerinin hatırlattıkları yüzünden neredeyse en zararlı faaliyet olarak görülmektedir. YÖK Başkanının 24 Ağustos 2010 tarihinde üniversitelere gönderdiği yazıda kampüslerde siyasi içerikle masa açılmasının engellenmesine, üniversite girişlerinde turnikeler kurulmasına ve sivil polisler için kampüslerde yer açılmasına değinmektedir.(CNNTÜRK, [22.08.2011]) Kampüslerin güvenlikleştirilmesi, böylece öğrencilerin hem bedenlerinin hem de zihinlerinin disiplin altına alınması ile birlikte ilerlemektedir. Fakat günümüzde disiplin tekniklerinden daha etkili ve daha az görünür çeşitli teknikler de uygulanmaktadır. Üniversite gençliği çeşitli

⁵⁴ YÖK tarafından Cumhurbaşkanlığı’na gönderilen isimler üniversitelerde –üniversite bileşenlerinin tamamını kapsayan bir oylamayla olmasa bile- yapılan oylamaları her zaman yansıtmamaktadır. Görece muhalif öğretim üyelerinin seçimlerde yüksek oy almaları onların YÖK’ün listesinde birinci sıraya taşımamakta, YÖK kendi sistemini benimsemiş olan adayları ilk sıraya koymaktadır.

seminerler, kurslar, sertifika programları, stajlar ile kendilerini “geliştirmek zorunluluğu” ile karşı karşıya bırakılmakta “yaşam boyu eğitim” söylemi ile üniversitede edindikleri bu sürekli gelişme halini üniversite sonrasında da devam ettirmeleri beklenmektedir. Başka şekilde ifade etmek gerekirse piyasada yer edinmek için zorunlu kılınan, ‘yeteneklerle donatılmış olma’ haline koşullanmış gençlik, siyasal bir örgütlenme içine girerek veya eylemlere katılarak gelecekteki kariyerini riske atmak istemeyebilir. Dolayısıyla kendi “risk hesaplaması” onu YÖK düzenin yeniden üreticisi haline getirmektedir.

YÖK’ün kuruluşundan itibaren üç farklı dönemden geçtiği ve farklı yapılanmalar içine girdiği söylenebilir (Tekeli, 2003, 138). Birinci dönemde, askeri yönetimin kaygıları nedeni ile uslandırıcı ve homojenleştirici politikalar gütmüştür. Uslandırıcı politikalar olarak siyasal hareketler içinde yer alan öğretim görevlilerinin üniversitelerden kovulması veya hak ettikleri unvanlardan yoksun bırakılmaları gösterilebilir (Cangızbay, 2003, 8-9; Günlü, 2003,139). Aynı zamanda akademik kadrolar için siyasal olarak tek bir pozisyon hoş görülmektedir. O da Atatürkçülüktür. Bunun dışında herhangi başka bir pozisyon YÖK tarafından ve o dönemin siyasal iktidarı tarafından “şiddetle” cezalandırılmaktadır. 1983 seçimleri sonrası Özal’ın iktidara gelmesiyle başlayan ikinci dönemde ise YÖK dini cemaatlerin üniversitelerde örgütlenmesine tolerans göstermiştir. 1980 öncesinin zararsız gurubu olarak görülen dini referanslı gruplar, sağ ve sol gruplara karşı bir emniyet supabı görevi görmektedir. Bu dönemde, iktidarda olan Turgut Özal’ın cemaatlerle olan yakın ilişkisi göz önüne alındığında, YÖK’ün bu pozisyonunu almak zor olmayacaktır. Bu durum daha sonrasında neo-liberalizm ile neo-muhafazakâr düşüncenin eklemlenmesinde kendini gösterecektir. YÖK, üçüncü dönemde bir önceki döneme zıt şekilde laiklik vurgusunu ön plana çıkarmakta, atama ve terfi standartlarını nesnelleştirmesine ve yükseltilmesine önem vermektedir. 90’lar ve 2000’lerin başlarında gözlemlenen bu yaklaşım o dönemin siyasal gündemi ve YÖK’ün uluslararası üniversite pazarına katılmak istemesi ile ilişkilendirilebilir. Tekeli’nin dönemselleştirmesine bir dönem daha eklemek gerekmektedir. 2002 genel seçimleri sonrasında AK Parti’nin tek başına iktidar partisi olması ve özellikle 2007’de Cumhurbaşkanlığı’na AK Parti kadrolarından Abdullah Gül’ün gelmesi ile YÖK yeni bir döneme girmiştir. Bu dönem bir yandan Bologna süreci ile Avrupa Yükseköğretim Alanı’na (AYA) giriş için hızla Anglo-sakson modelinin Türkiye’ye

uyarlandığı, bilginin metalaşmasının önündeki engellerin kaldırıldığı, üniversite-piyasa arasındaki iş birliğinin geliştirildiği süreçleri barındırır. Diğer taraftan muhafazakâr söylem güçlenmekte, piyasanın değerlerinin ön plana çıkması ile kopan dayanışmacı ağların, İslami söylemlerin egemen olduğu cemaatlerce, farklı şekillerde yeniden kurulmasına çalışılmaktadır.

1981’de YÖK kanunu ile kâr amacı gütmeyen vakıf üniversitelerin kurulmasının önü açılmaktadır. Bu sürecin sonucunda günümüze gelindiğinde üniversiteler arasındaki farklılaşma şu şekilde formüle edilebilir: vakıf üniversiteleri, merkez üniversiteler ve taşra üniversiteleri (Dikmen, 2001, 103). Vakıf üniversiteleri, mütevelli heyetleri tarafından yönetilen, hemen hemen piyasadaki diğer ticari işletmeler gibi tasarlanan fakat kâr etmeleri kanun tarafından yasaklanan üniversitelerdir.⁵⁵ Gerek rektörlerin belirlenmesinde, gerekse de kadroları konusunda YÖK’ten görece bağımsız hareket edebilmeleri söz konusudur.⁵⁶ Merkez üniversiteleri ise büyük şehirlerde yer alan, görece eski bir tarihleri olan ve “en başarılı” öğrencileri kabul eden üniversitelerdir. Bu durumun tam tersi olarak, taşra üniversiteleri ise gerekli akademik alt yapı hazırlıkları yapılmadan keyfi atamalar sonucu gönderilen akademisyenlerce Anadolu’da kurulan daha sonrasında merkez üniversitelerle yarışmak, onlara yetişmek amacı ile birçok bölüm, enstitü ve fakülte açan ve YÖK’ün de bu oluşumlara destek verdiği üniversitelerdir. Bu taşra üniversiteleri evrensel üniversite sisteminden hızla uzaklaşmaktadırlar (Göktürk, 2002, 110). Üç üniversite türü arasında son dönemlerde en gözde olanı ve neo-liberal projenin bir gereği olarak sayısının artırılması gereken üniversite: vakıf üniversiteleridir. Türkiye’de üniversitedeki öğrenci sayısının 3,5 milyona kadar çıktığı bir dönemde kamunun bu öğrencilerin “yükünü” taşıyamayacağı konusunda bir uzlaşmadan söz edilebilir. Bu

⁵⁵ Kâr amacı gütmeyenler de genelde vakıf başkanlarınca yönetilen bu üniversiteler zaman zaman özel üniversite olarak nitelendirilmektedir. Anglo-sakson modelinin savunucusu olan Büyükkuslu (2010, 42)’nin bu konudaki önerisi dikkate değerdir: “Ancak Vakıflar ya da Vakıf kurma üzerinden hülle yoluyla yükseköğretimin ticaretleşmesine göz yummak yerine daha samimi bir yaklaşım ve yasal düzenleme ile özel üniversiteler kanunu çıkartarak üniversitelerin özelleşmesi ve *özgürleşmesinin* önü açılmalıdır.” [vurgu yazara aittir] Unutulmaması gereken bir diğer husus da özel üniversiteler kavramının yeni bir şey olmadığı kapitalizm öncesi, ortaçağda üniversitelerin büyük bir bölümünün sivil otoritelerce kurulup işletilmekte olduğu ve gelirlerini öğrencilerin ödemeleri ile sağlandığıdır (Özsoy, 2002, 84).

⁵⁶ Bu tür bir bağımsızlığı fazla abartmamak gerekmektedir. Kaldı ki bu üniversiteler gerek organizasyon yapıları gerekse de uyguladıkları akademik ölçütler bakımından YÖK’ün üniversitelerde amaçladığı dönüşümleri hali hazırda benimsemiş durumdadırlar. Bu üniversitelerin bazılarının büyük holding sahiplerinin yöneticiliğini yaptıkları vakıflarca kurulmaları piyasa-üniversite arasındaki bağı organik bir hale getirmektedir. Dolayısıyla, YÖK’ün bu üniversitelere baskı yapması gerekmeden arzu edilen dönüşümleri kendi kendilerine gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar.

uzlaşma çerçevesinde hem vakıf üniversitelerinin hem de kamu üniversitelerinin çeşitli dönüşümler geçirmesi gerekmektedir. YÖK Başkanı Yusuf Ziya Özcan ‘Yükseköğretimin Finansmanı’ adlı konferansta yaptığı konuşmada bu gelişmenin ipuçlarını vermektedir:

“[...] öğrenci sayısındaki muazzam artışın, ağırlıklı olarak kamu kaynakları ile eğitimin finanse edilmesini zorlaştırdığını söyledi. Özcan, artık vakıf üniversitelerinin de öğrencilerden yüksek harç almaya devam etmelerinin, finansal olarak sürdürülebilir bir politika olarak görünmediğini ifade ederek, şunları kaydetti: “Vakıf üniversitelerin[in], öğrenciden talep ettikleri ücretleri, bundan böyle devam ettireceklerini düşünmüyorum. Çünkü vakıf üniversiteleri için en büyük rekabet devlet üniversitelerinden gelmektedir. *Biz devlet üniversitelerindeki kontenjanı artırdıkça onların daha fazla zorlanacağını ve harçlarda bir ayarlamaya gideceklerini düşünmüyorum* değilim. Bugün bu noktada, *finansmanla ilgi güzel şeyler yapmamız* lazım. Sistemin artık buna ihtiyacı var. Ülkemizde yüksek öğretim talep eden, ama imkânları nedeniyle bunu yapamayan pek çok insanımız var. İnsanlarımıza bu imkânı vermek zorundayız. [...] Bahçeşehir Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı Enver Yücel ile bir kaç konu hakkında anlaşmaya vardıklarını belirten Özcan, “Eğer bu konularda başarıya varırsak, isteyen öğrenciye 15-20 yıl arasında *geri ödemek şartıyla eğitim kredisi* bulmak mümkün olacaktır. Bu bulununca zannediyorum ki *sistemimizde büyük bir rahatlama* olacaktır” diye konuştu.” (YÖK, [16.03.2011]) [vurgular yazara aittir.]

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere Türkiye’de yükseköğretime olan yoğun talebin kamu finansmanı ile karşılanması mümkün görünmemekte, bu sebepten vakıf üniversitelerinin hem sayıca arttırılması hem de öğrenci kapasitelerinin arttırılması gündemdedir. Ayrıca YÖK başkanın vakıf üniversitelere yönelik örtük tehdidine değinilecek olursa: son 7 yılda çok sayıda taşra üniversitesi açılmasının vakıf üniversitelerindeki öğrenci sayısını azaltma ihtimali mevcuttur. Buna bir de yeni açılacak olan vakıf üniversitelerinin rekabeti arttıracığını eklenirse öğrencilerin ödemek zorunda oldukları öğretim ücretlerinin düşmesi gerektiğini söylüyor. Böylelikle hem daha çok öğrenci alabilecekler hem de bu finansman bankalarca verilecek olan eğitim kredisi ile sağlanacak ve kamunun üzerindeki “yük” azalacaktır. Bu tehdidin ciddiye alınmasını sağlayacak diğer bir unsur da vakıf üniversitelerinin hala akademik kadro açısından kendi elemanlarını yetiştiremedikleri ve merkez üniversitelerin kaynaklarını kullandıkları gerçeğidir (Göktürk, 2002, 111; Mıhçı, 2002, 121). Günümüzde vakıf üniversitelerinin yöneticileri bu gerçeği fark etmiş olacaklar ki akademik kadrolarında artan sayılarda yurt dışında eğitim görmüş Türkiyeli ve yabancı öğretim üyelerine yer vermeye başlamışlardır.

3.1.2.2. Bologna Süreci

Ulus devlet kökenli Von Humboldt modelinin yönlendirdiği *bilgi için bilgi üreten* üniversite modelinden vazgeçilip, *multiversiteye* yani bilgi toplumu üniversitesine (Tekeli, 2003, 128) geçiş ile birlikte üniversiteler sadece kendi ulus devletlerindeki değişimleri değil dünyadaki değişimleri de takip eder hale gelmektedir. Türkiye’de üniversitelerin dönüşümünün mihenk taşlarından birisi; 1980’de YÖK’ün kurulması ise, diğeri de 2001’de Türkiye’nin Prag Bakanlar Konferansı’nda Bologna Sürecine (BS) katılması ve böylelikle üniversiteler arası küresel rekabet sistemine dâhil olmasıdır. Yukarıda YÖK’ün üniversitelerin neo-liberal dönüşümüne katkıları ile ilgili bazı bilgiler verildikten sonra, bu bölümde BS’nin ne anlama geldiği, temel kavramları ve hedefleri incelenecek, ardından BS’nin Türkiye’deki üniversitelere etkisi araştırılacaktır.

Avrupa Birliği (AB)’nin bir nevi yürütme organı olarak görev yapan Avrupa Komisyonu 1960’lardan beri Avrupa yükseköğretim sistemlerini bir araya getirmeye çalışmaktadır (Okçabol, 2003, 20). Bunun için Avrupa’daki öğrencilerin ve öğretim üyelerinin ülkeler arasındaki değişimini ve hareketliliğini gerçekleştirmek amacı ile 1987’de Erasmus Programı, AB’nin genel eğitim programı olan Socrates Programı kapsamına alınmıştır. Fakat bu hareketliliğin sağlanması için öncelikli olarak yapılması gereken yükseköğretimde ulusal düzeyde kalite çerçevesinin belirlenmesi ve akreditasyonun gerçekleştirilmesidir (Okçabol, 2003, 20). Yukarıda bahsedilen dilekler daha netleştirilerek Avrupa’nın 29 ülkesinin yükseköğretim bakanlarının 19 Haziran 1999 günü Bologna’da yaptıkları toplantı sonrasında yayınlanan Bologna Bildirgesi’nde dile getirilmiştir.⁵⁷ Bildirgenin öne çıkardığı hedef Avrupa Yükseköğretim Alanı’nın (AYA) oluşturulmasının gerekliliğidir.⁵⁸ Böylece Avrupa’nın entelektüel, kültürel, sosyal, bilimsel ve teknolojik olarak daha bütünsel hale gelmesi sağlanacak (Okçabol, 2003, 21) ve Avrupa üniversiteleri küresel düzeyde Amerikan üniversiteleri rekabet edecek düzeye gelebilecektir (Bahçe, 2003,

⁵⁷ Bugün itibari ile bu Bologna Sürecine dâhil olan ülke sayısı 47’ye ulaşmıştır.

⁵⁸ AYA’nın temel hedeflerini şu şekilde sıralayabiliriz: Avrupa yükseköğretim sisteminin uluslararası rekabetinin artırılması, yükseköğretimde kolay anlaşılır ve karşılaştırılabilir bir sistemin adaptasyonu, Avrupa Kredi Transfer Sistemi (AKTS)’nin kurulması, kalite güvencesi için karşılaştırılabilir kriterler ve yöntemler geliştirmek, yükseköğretimde Avrupa boyutunu geliştirmek, öğrencilerin ve öğretim görevlilerinin hareketliliğini sağlamak (YÖK, [23.08.2011]).

96; Çakar, 2003, 169; Gümüş, 2003, 66; Nadin, Duru, 2011, 85).⁵⁹ “Bologna Bildirgesi sonrasında AB’de bu yönde süregelen gelişme ve uygulamalar ‘Bologna Süreci’ (BS) olarak adlandırılmaktadır.” (Okçabol, 2003, 22) Bu süreci, bildirgelerin sıralanması ve açıklanması şeklinde ele almak yerine, Türkiye’de üniversitelerin neo-liberal inşasının anlaşılması için önemli olduğu düşünülen, BS’nin bazı hedefleri üzerinde durulacaktır. Bu hedefler şu şekilde sıralanabilir: yaşamboyu öğrenimin tanımlanması üzerinden esnek üretim süreçlerinde istenilen işgücünün eğitilmesi, böylelikle insan olan işçinin sermayeleştirilmesi, üniversitenin özerkliği adı altında sermayedarların paydaş sıfatı ile üniversite yönetimine dâhil olması, Avrupa’da dünya ile rekabet edebilir üniversite öğrencileri yetiştirebilmek için Akademik Kredi Transfer Sistemi’nin (AKTS) oluşturulması sonucu karşılaştırılabilir işgücünün piyasaya sürülmesi, “kalite güvencesi” söylemi üzerinden akademik kadroların baskı altına alınması.⁶⁰

Yukarıda bahsedilen hedefleri açıklamadan önce belirtmek gerekir ki bu hedefler birbirlerinden ayrı ve farklı noktalara işaret etmemektedirler. Tam tersine, birbirleri ile sıkı ilişki içinde ve birbirlerini destekler pozisyonadırlar. Örneğin, yaşamboyu öğrenme denilen sistemle sağlanmak istenen esnek işgücü piyasası veya AKTS ile sağlanan karşılaştırılabilir öğrenci/üniversite çıktısı/işçi; piyasa ile üniversite arasındaki ilişkiyi güçlendirmektedir. Ortaya çıkan bu güçlü ilişki ise sermayedarların üniversite yönetimine “paydaş” sıfatı altında katılması ile taçlanmaktadır. Dolayısıyla, BS’nin ve onun hedeflerinin, bir yandan neo-liberal yönetim rasyonalitesine bağlı olan bir bütünün parçasına denk geldiğini, diğer

⁵⁹ Bu iki amaç birbirleriyle çelişmektedir. Bir yandan metin boyunca Avrupalılık neredeyse narsistik bir şekilde yüceltilmekte, Avrupa’nın kültürüne, toplumsal gelişime hayranlık dile getirilmektedir (Okçabol, 2003, 30). Diğer yandan ise açıkça dile getirilmese bile asıl amaç Avrupa’daki üniversiteleri bir cazibe merkezi haline getirerek, Avrupa’ya beyin göçünü sağlamak ve Amerikan üniversitelerinin bu konudaki hegemonyası ile rekabet etmektir. Dolayısıyla, BS aslında Avrupa’nın kendine özgü olan Von Humboldt üniversite anlayışının terk edilmesi ve Avrupa üniversitelerinin Amerikan *multiversitesine* dönüşmesi sürecidir.

⁶⁰ Bologna sürecinin gündeme getirdiği “yaşamboyu öğrenim”, “özerklik” gibi kavramlar demokratik üniversite talebi çatısı altında öğrencilerden akademisyenlere ve entelektüellere kadar geniş bir kesim tarafından sürekli gündeme getirilmiştir. BS bu kavramların toplumsal bellekteki olumlu algılamalarını kullanarak bu kavramların içini onlara benzemeyen, hatta zıt olarak nitelendirilebilecek anlamlarla doldurdukmaktadır. Özerklik ile nitelendirilen üniversitelerin her türlü iktidarın baskılarından kurtulması özgür düşünme ortamının oluşması iken BS’nde söz edilen özerkliğin mali özerklik ile sınırlanması ve bu özerkliğin temelenin sermaye kesimleri ile gerçekleştirilecek ortaklıklara bağlanması tam da özerkliğin ortadan kalması ile eş anlamlıdır. Dolayısıyla bu bölümde BS’nin hedeflerini belirlerken kullandığı bu kavramların BS’nde nasıl anlamlar taşıdığı incelenip bu anlamların eleştirel okuması yapılmaya çalışılacaktır.

tarafından ise toplumdaki ilişki ağlarının kılcal damarlarına nüfuz edecek kadar incelikli ve yaygın olduğunu unutmamak gerekir.

Yaşamboyu öğrenme, 2009 yayınlanan Leuven Bildirgesi'nde

“[...] niteliklerin edinilmesini, bilgi birikiminin arttırılmasını, kişisel gelişimin sağlanması için yeni beceri ve yetkinliklerin kazanılmasını içermektedir. Yaşam Boyu Öğrenme, yarı zamanlı eğitim ve meslekte edinilen bilgileri içeren esnek eğitim yolları ile edinilen yeterlilikler anlamına gelmektedir.” (YÖK, [03.04.2011])

Yaşamboyu öğrenme kavramının içeriği, Türkiye’de de hali hazırda var olan ön lisans meslek yüksek okullarının verdiği eğitimi hatırlatmaktadır. Bu okulların amacı gerekli teknik bilgi ile donatılmış vasıfsız işgücü yetiştirmektir. Neo-liberal dönemin esnek işgücü piyasası düşünüldüğünde, yani işten çıkarmaların ve iş alımlarının görece daha kolay ve hızlı işlediği piyasada, emekçiler yaşamboyu öğrenme ile yeni işlerine daha hızlı uyum sağlayacaklardır (Gürbüz, 2003, 76). BS, yaşamboyu öğrenme sürecinin AYA’nın vazgeçilmez parçası olarak kabul ederek, kendisini neo-liberal yönetselliğin eğitim alanında gerçekleştirmeyi istediği dönüşümün programcısı haline getirmektedir. Bunun bir diğer göstergesi yaşamboyu öğrenimin altında yatan temel mantığın, neo-liberal iktisadi öğretinin “beşeri sermaye” kavramsallaştırması olmasıdır. Beşeri sermaye, piyasada yer edinebilmek için kişinin hali hazırda sahip olduğu biyolojik özellikleri ve eğitilerek, sağlıklı olarak geliştirebileceği, sadece insan olmaktan kaynaklı sermayesidir. Bu kuram ile birlikte, “işgücünden öte bir işçi olarak insanın sermayeleştirilmesin[den]” (Bahçe, 2003, 93-94) söz edebiliriz. Artık işçi, kendisinin sahip olduğu sermaye-yetenek ile gelir-ücret elde eden bir yatırımcı olarak kendisini düşünür. Neo-liberalizm ve onun ekonomik ve toplumsal rasyonalizasyon programlaması bu girişim-birimleri ile gerçekleşir (Foucault, 2008a, 224-225). Beşeri sermaye ve yaşamboyu öğrenme yaklaşımlarında unutulmuş (daha doğrusu bilerek göz ardı edilen) temel sorun, kişilerin beşeri sermayeye ulaşabilecekleri, yani iyi eğitim alabilecekleri, sağlıklı olabilmek için iyi şekilde beslenip, ilaca erişebilecekleri olanakların herkes için eşit olarak dağıtılmadığıdır. Varlıklı ailelerin çocukları görece kaliteli okullardan hizmet alıp, yabancı ülkelerde dil kurslarına gidip, sertifikalar programlarına katılıp beşeri sermayelerini arttırabilirken yoksulların beşeri sermayeleri neo-liberal düzenin sağlık hizmetlerindeki acizliği düşünüldüğünde her geçen gün azalmaktadır (Bahçe, 2003, 92).⁶¹ Onlar için hayatta kalabilmek ve piyasada yer edinebilmek için yapılabilecek

⁶¹ Eğitim olarak beşeri sermayenin arttırılması konusunda Türkiye’deki sınıfsal ve bölgesel çarpıklığı

tek şey yaşamboyu öğrenme ile teknik bilgilerini ve becerilerini geliştirerek esnek üretim süreçlerine dâhil olmaktır.⁶²

AYA'nın oluşturulabilmesi için yapılması gereken öncelikli şeylerden biri, üniversitelerin verdikleri eğitimlerin birbiri ile karşılaştırılabilir olmasıdır. Bu konuda en önemli adım ise AKTS'dir. Kredi transferine ve kredi biriktirmeye imkan veren bu sistemin amacı 2001'de yayınlanan Prag Bildirgesi'nde esnek öğretim ve kalifikasyon süreçlerini sağlamak, öğrencilerin Avrupa işgücü piyasasına girişlerini kolaylaştırmak, Avrupa yükseköğretiminin uyumunu ve rekabet gücünü arttırmak olarak belirlenmiştir (YÖK, [04.04.2011]). Üniversite eğitimi, bir malın üretim süreci olarak gören bu zihniyet AKTS ile üretim sürecinin “çıktısı” olan öğrencileri birbiri ile karşılaştırabilir kılmaktadır (Narin, 2003, 130). Karşılaştırılabilir oldukları için hem öğrenciler hem de üniversiteler bu süreçte birbirleri ile rekabet edeceklerdir (Bahçe, 2003, 96). Üniversiteler, eğitim sektöründe rekabet ederken verdikleri eğitimin kalitesi ve işgücü piyasasında iyi pozisyonlara gelen öğrencilerin üzerinden kendi reklamlarını yapıp, ürünlerini satmaya çalışacaklar. Öğrenciler ise eğitim hizmetinde rekabet eden üniversite a.ş.'ler arasından rekabet gücü en yüksek olan üniversiteye girebilmek için kendi aralarında rekabet edeceklerdir. Sonuç ise piyasanın temel kavramı olan ve ataleti ortadan kaldıran rekabet, hem üniversiteler, hem de öğrenciler tarafından benimsenmiş olacaktır. YÖK, 11 Mart 2005'te Diploma Eki ve AKTS'nin uygulanmasını kabul etmiştir (Okçabol, 2003, 28). Böylece, Türkiye'de üniversite öğrencilerinin Avrupa'daki öğrencilerle karşılaştırılabilir kılar. Ucuz emek sebebi ile Türkiye'ye yatırım yapacak girişimciler için bu durum bulunmaz nimettir.

Üniversitelerin piyasanın istekleri doğrultusunda bilgi ve işçileri üretmesi için yukarıda bahsedilen adımlar yetersiz olacak ki Bologna Sürecinin mimarları sermayenin üniversiteye doğrudan müdahalesini sağlayan bir proje ile ortaya çıkarlar. Üniversitelerin özerkliği gibi bir söylem üzerinden gelişerek özerklik sözcüğünü içini boşaltmakla kalmayıp, onu, ona karşıt bütün anlamlarla doldururlar. Ortaya çıkan ise girişimci üniversitedir; yani üniversiteler “kendi mali kaynaklarını

gösteren bir çalışma için bkz. Gürbüz, 2003.

⁶² Türkiye'deki üniversitelerin bu düşünce sistemi ile gerçekleştirdikleri uygulamalar bir sonraki bölümde ele alınacağı için burada değinilmeyecektir.

yaratarak “özerklik”e kavuşacaktır.” (Narin, 2003, 121) Kendi kaynaklarını yaratmaktan kasıt nedir? BS’de, birçok bildirmede⁶³ “yükseköğretimin bir kamu sorumluluğu” olduğunu vurgulansa da diğer taraftan öğretim görevlilerinin piyasa için çeşitli projeler yaparak, ar-ge çalışmalarına katılarak üniversite ve kendileri için gelir sağlamalarını istemekte böylece üniversitenin finansmanını kamudan sermayeye kaydırmaktadır. Sermayeye göre “eğitim faaliyetinin anlamı sermaye için gerekli işgücünün üretilmesi; araştırmanın anlamı ise, yeni üretim tekniklerinin bulunmasıdır.” (Önder, 2010, 19) Üniversite eğitimi bu şekilde ele alındığında üniversitelerin özerk olması söz konusu bile değildir. Sermayenin araştırmadan kastettiği üretim tekniklerini geliştirmek ise felsefe, sosyoloji, antropoloji, karşılaştırmalı edebiyat gibi alanlar üretim süreçlerine katkı yapmadıkları gerekçesi ile kaynaktan mahrum kalacaklardır. Bu durum sosyal bilimlerin giderek üniversitelerden dışlanmasına, üst gelir grubu ailelerin çocuklarına eğitim veren yani kaynaklarını öğrencilerden sağlayan belli başlı üniversiteler dışında var olamayacaklardır (Ünal, 2010, 30; Günlü, 2010, 107-108). Bu durum ise Eagleton (Guardian, 2010, [24.08.2011])’ın deyimi ile “üniversitenin ölümü”dür. Benzer bir düşünce ile üniversitenin finansmanında sermayenin rolü arttıkça başarılı öğretim görevlileri piyasa için bilgi üretenler olacaktır. Dolayısıyla, araştırma gündemleri giderek piyasanın gündemleri ile örtüşecek, böyle bir bilgi üretimi güvenilir araştırmalar yapılmasını tehdit edecektir (Hoca, 2003, 54). Bu iki durumun da kulağa üniversitenin özerkleşmesi olarak gelemeyeceği ortadadır. Türkiye’de YÖK’ün özellikle bu konuda gerekli düzenlemeleri yapmak için heyecanlı olduğu söylenebilir. 2012’de YÖK tarafından gündeme getirilecek olan üniversitelerin, bütün paydaşları (özellikle sermaye sahiplerini) kapsayacak şekilde oluşturulan mütevelli heyetlerince yönetilmesi, vakıf üniversitelerinin kâr edebilmesi için vakıf statüsünden çıkarak özel üniversitelere dönüşmesi, üniversite sermaye işbirliğinin arttırılarak üniversitenin kaynaklarını çeşitlendirmesi gibi konular BS ile tam bir uyumu yansıtmaktadır.⁶⁴ Bu arada belirtmek gerekir ki, BS, kamu üniversitelerinin

⁶³ Leuven Bildirgesi (20009), Prag Bildirgesi (2001), Bergen Bildirgesi (2005), Berlin Bildirgesi (2003), Budapeşte-Viyana bildirgesi (2010)

⁶⁴ YÖK’ün internet sitesinde 10.03.2011 tarihinde yayınlanmış olan Yükseköğretimin Yeniden Yapılandırılmasına Dair Açıklama başlıklı yukarıda bahsedilen durumlarla ilgili bazı alıntılar şu şekilde (YÖK,[21.06.2011]):

“Finansal esneklik ve çok kaynaklı gelir yapısı günümüzde yükseköğretim kurumlarının özerkliğini tamamlayan unsurlardandır. Dolayısıyla yükseköğretim kurumlarının mali kaynaklarının çeşitlendirilmesi, zenginleştirilmesi ve kaynak kullanımında esneklik sağlanması

vakıf üniversitelerine benzer bir dönüşüm içine girmelerinin tetikleyicisidir (Nadin, Duru, 2011, 85). Dolayısıyla üniversitelerdeki değişimi kamu-vakıf üniversitesi ayrımı üzerinden okumak konunun anlaşılmasında yetersiz kalacaktır. Önemli olan, hem kamu hem de devlet üniversitelerinin piyasanın değerlerine göre yeniden düzenlenmesi, kurulmasıdır (Ünal, 2010, 27).

Üniversite eğitiminin piyasada üretilen bir hizmet olarak görülmesi, bu hizmetin kalitesinin nasıl olduğu ile ilgili soruları gündeme getirmektedir. 2003'te gerçekleşen Berlin buluşmasının ardında "kalite güvencesi" BS'nin üzerinde en çok durduğu konulardan biri haline gelir. Bu kavram "değerlendirme, akreditasyon ve denetimi içerecek bir anlamda" kullanılır (Çakar, 2003, 171). Üniversiteler bir taraftan iç denetime tabi tutulurken bir taraftan da akreditasyon yapan şirketler ve uluslararası kuruluşlarca dışarıdan denetlenir (Bahçe, 2003, 99). Her ne kadar kalite kavramının tanımlanmasında çeşitli muğlâklıklar bulunsa da "“geliştirme”, “ilerletme”, “güçlendirme” gibi terimlerle donatılan kalite bir tür doğruluk değerleri yüklenerek itiraz edilemez bir hale” bürünür (Çakar, 2003, 172). Morley'e göre kalite güvencesi,

“ [...] akademik emek süreçlerinin, toplumsal ilişkilerin ve özneliğin hesap verilebilirliğine, gözetimine ve düzenlenmesine ait bir mikro politik sistemdir. Foucault'yu izleyerek Morley, kalitenin normatif çalışma pratikleri ve akademisyenleri yeniden yapılandıran bir profesyonel kimlik ve öznelik için tasarlanmış akademik çalışmayla ilgili çeşitli değerlendirme sistemleri, sınıflandırmalar ve *yargılamalar* içeren bir üst anlatı, yönetim zihniyetinin toptanlaştırmacı bir biçimi, bir bilgi/iktidar rejimi olduğunu öne sürer.” (aktaran Çakar, 2003, 173)

Kalite güvencesine, neo-liberal yönetim rasyonalitesinin özneliği kurgulayan tekniği olarak yaklaşırsak, akademisyenlerin özneliğinin yeniden inşasında etkili olduğu söylenebilir. Akademisyenler, kalitenin şartlarını sağlayabilmek için davranışlarını yönlendirirler. Örneğin, akademisyenlerin ne kadar “kaliteli” olduğunu gösteren kriterlerden bir tanesi yapılan yayımlar ve bunların indeksli dergilerde yer almasıdır.

kurgulanacak sistemin temel ilkelerinden biri olacaktır. Bunun yanı sıra sosyal devlet ilkesinin bir gereği olarak öğrenim giderlerinin karşılanmasında mevcut devlet desteğinin yanı sıra destek mekanizmaları da bu sistemde yer alacaktır.” “[...] öğrenci talebelerini karşılamak, piyasa ihtiyacına karşılık vermek ve istihdam gibi nedenlerle tüm dünyada yükseköğretimde çeşitliliği öne çıkarmaktadır. Paydaş taleplerinin farklılıkları, kurumlara imkân, kabiliyet ve tercihleri yönünde ilerleme imkan tanınması ve uluslar arası rekabet ortamında kaynakların verimli ve etkin kullanılma taleplerine cevap verilmesine gerekli kılmaktadır.” “Yükseköğretimde çeşitliliğin muhtelif boyutları bulunmaktadır. Bazı kurumlar temel veya uygulamalı araştırmalarda yoğunlaşmış iken diğerleri eğitim ağırlıklı ve topluma hizmet odaklı olabilir. Karar alma mekanizmaları ve yönetim sistemi, eğitim şekli (birinci ve ikinci öğretim, uzaktan öğretim, yaşam boyu eğitim vb. ağırlıklı) gibi konularda farklılaşmaya imkân tanıyan, ayrıca devlet, vakıf, özel veya uluslar arası üniversite modelleri hayata geçirilebilir.”

Bu kriter düşünöldüğünde, akademisyenler bir yandan öğretimden çok araştırmaya yönelecekler, diğér taraftan ise indeksli dergilerde yayım yapmak için araştırma gündemlerini onlara göre belirleyeceklerdir (Okçabol, 2003, 31-32.).

BS ile birlikte Türkiye’de üniversitelerin neo-liberal dönüşümü hız kazanmış, YÖK yapmak istediğı yeniden yapılandırma (neo-liberal yapılandırma) için uluslar arası destek almaya başlamıştır. Bu durum ise YÖK’ün gerek akademisyenlerden gerekse de öğrencilerden gelen taleplere tamamıyla kulaklarını tıkaması ile sonuçlanır. Artık gerçekleştirmek istediğı bütün değışiklikleri, BS’ne dayandırarak, onlara meşruiyet zemini kazandırmaya çalışmaktadır.

3.1.3. Üniversitelerin Piyasada Yerini Alması ve Beşeri Sermaye

Neo-liberal rasyonalite ile birlikte şeylerin esiri olmuş bir toplum değil, rekabet dinamiğine tâbi olmuş bir toplum düşünölüyor. Bu bir piyasa toplumu değil, girişimci toplumdur. Homo oeconomicus değışimin insanı ya da tüketici değildir, o girişimci ve üreticidir (Foucault, 2008a, 147). Hatta kendisinin girişimcisidir. Üniversite gençliğı düşünöldüğünde, bu gençlik piyasada yerini almak için kendini geliştirmek, yeteneklerini arttırmak zorundadır. Elindeki sermaye kendisinden başka bir şey değildir. İnsanın, kendisinin beşeri sermayeye dönüştüğü neo-liberal rasyonalitede, eğer kişı bu sermayeyi arttırmak istiyorsa kendine yatırım yapmak durumundadır. Bu yatırım bir basamağını da üniversiteler oluşturur.

Kendine yatırım yapan kişinin üniversite kapısına geldiğinde, yatırımının bedelini, başka bir deyişle alacağı eğitim hizmetinin bedelini ödemesi gerekmektedir. Dolayısıyla, üniversiteler “bürokratik bir tarzda yönetilen tüketici yönelimli şirketlere” benziyorlar; nitekim onların da, “mal ve hizmetlerini, diğér ticari girişimler gibi, pazarda satışa sunmaları” bekleniyor (Kwiek’ten aktaran Tekin, 2003, 145). Piyasada tercih edilebilir olmaları için rekabetin olduğı ortamda tıpkı diğér ticari işletmelerin yaptığı gibi çeşitli yönetim tekniklerini uygulamaya koymaları gerekmektedir (Tekin, 2003, 144). Öncelikle üniversitelerin akademik kadroları bir dönüşüme tabi tutuluyor, iyi ve heyecan uyandıran öğretim üyelerinin yerine, proje getiren, yayın yapan öğretim üyeleri getiriliyor (Tekeli, 2003, 134). Böylelikle, onların akademik başarıları üzerinden üniversitenin verdiğı eğitimin reklamı yapılabilsin, bu da satışları arttırsın. Yönetici kademeleri de bu değışimden nasibini alıyor ve kimi Amerikan üniversitelerinde bu kademelere şirketlerde

çalışmış iş adamları getirilmekte, böylece üniversitelerin şirket kültürü ile birleşmeleri sağlanmaktadır (Giroux, 2007, 79). Akademik kadroların piyasanın ölçütleri ile uyumlulaşmasının ardından programlar ve içerikleri neo-liberal rasyonalitenin gereklerine uygun hale getirilir. Bunun için üniversiteler sürekli eğitim merkezleri oluşturup yaşam boyu öğrenme düsturuna uygun olarak çok çeşitli konularda sertifika programları başlatırlar. Üniversitelerin bölümlerinde piyasa ile uyumlu bilgi üretimi temel alınmakta, hatta özellikle fen bilimleri alanında üniversitelerin, şirketlerin ar-ge departmanları gibi çalışmaları beklenir hale gelmektedir.

Yukarıda belirtilen özellikler dışında kimi üniversiteler üniversite-iş dünyası işbirliğinde bir adım daha öne geçerek bu işbirliğini kurumsallaştırır ve üniversitenin bir parçası haline getirir. Amerikan üniversitelerinin birçoğunda uygulanan ve Türkiye’de şuan itibariyle sadece Bahçeşehir Üniversitesi’nde bulunan ama giderek yayılacağı benzeyen CO-OP (Cooperative Education) programı ile öğrenciler üniversite eğitimleri sırasında Cooper olarak şirketlerde staj adı altında çalışmaktadırlar. Bu programın başlangıcında öğrenciler şirket yöneticilerinden kredili dersler almakta, ardından CO-OP merkezinin yönlendirmesiyle Cooper olmaya hak kazanmaktadırlar (Bahcesehir Üniversitesi, [20.02.2011]). Bu durum *kazan-kazan oyunu* olarak nitelendirilir. Şirketler, yöneticilerinin verdiği derslerle öğrencileri/gelecekteki çalışanlarını istedikleri gibi eğitebilir; zaman zaman da gelecekteki/şimdiki müşterilerine ürünlerini/hizmetlerini pazarlama fırsatı bulabilirler. Üniversite öğrencilerinin tüketim pratiği ve vakıf üniversitelerindeki gençlerin alım gücü düşünüldüğünde bu hiç de yabana atılacak bir avantaj değildir. Bu durumu başka bir şekilde ifade etmek gerekirse:

“Görünen o ki, iş dünyası üniversitelere, gelecekteki elemanlarını yetiştirebileceği bir eğitim sahası, kazanını geliştirip, genelleştirmesine aracı olacak bir acente ya da şirket kültürü ve eğitimin daha bilinçli, eğitilmiş tüketiciler yaratmak üzere bulunduğu bir alan olarak bakmaktadır.” (Giroux, 2009, 56)

Gelecekteki işçilerini yetiştirme ve reklam yapmanın yanı sıra Cooper olarak çalışan öğrenciler ucuz iş gücü olarak istihdam edilmektedir (Nadin, Duru, 2011, 86). Kazan-kazan oyununda öğrencilerin *kârı*; üniversitenin sitesinde şu şekilde açıklanmıştır (Bahçeşehir Üniversitesi, [21.08.2011]):

- “CO-PO programına katılan öğrenci;
• Üniversite müfredatı içinde yer almayan, ancak yaşamının gerektirdiği profesyonel eğitimi kredili ders olarak ve sertifika karşılığı alma olanağına kavuşur.

- Belirli bir süre, konusuyla ilgili bir kuruluştaki çalışma fırsatı elde eder ve bu şekilde sınıfta öğrendiklerini daha mezun olmadan uygulama şansına sahip olur.
- Üniversite eğitimi sırasında aldığı kurumsal bilgiyi gerçek hayatla bütünleştirme ve anlamlandırma şansını yakalar.
- Mezuniyet sonrası karşılaşacağı çalışma ortamı henüz öğrenci iken tanıma olanağı elde edeceğinde sağlıklı bir iş seçimi yapabilir.
- İş bulma, işe uyum sağlama, işte tutunma ve başarılı olma şansını artırır.
- CO-OP yaptığı kurumda işe devam olanağı, öncelikli kabul fırsatı elde eder.
- İş dünyası tarafından talep edilen genel geçerliliği olan profesyonel dersleri izlediği ve sertifikalarını aldığı için çalışma hayatına diğer mezunlardan bir adım önde başlama şansına sahip olur.
- Mesleki gelişimi için kendisini izleyen kariyer danışmanlarıyla çalışma imkânına kavuşur.”

Yukarıdaki faydaları, piyasanın pazarlama amaçlı yumuşak dilinden neo-liberal yönetimselliği eleştiren bir dile tercüme edersek; Cooper olan öğrenciler gelecekte çalışacakları şirketlerin CEO’larından veya üst düzey yöneticilerinden ders alma, onların deneyimlerini paylaşma *fırsatını* yakalarlar. Eğer becerilerini kullanabilirlerse bu kişilerle ilişkilerini geliştirip *network* oluşturabilirler. Avantajları sadece bununla da kalmayıp, iş ararken onları işverene tanıtmaya/pazarlamaya yarayacak olan cv’lerinde, yaptıkları stajları deneyim olarak gösterebilecekler, böylece daha *dolu* bir cv’ye sahip olabilecekler. Ayrıca bu program, CO-OP dersleri içinde yer alan kişisel gelişim dersleri sayesinde hem kendilerini geliştirme ve piyasaya hazırlama konusunda (bu derslerde mülakatlarda nasıl konuşulacağından, bir şeyin daha iyi nasıl anlatılacağına/pazarlanacağına, topluluk içinde konuşmadan, karşındakini nasıl etkileyip ikna edeceğine dair konular anlatılmaktadır), hem de girecekleri işlerde iş yerlerinin verdiği bu dersleri önceden alıp, rakiplerinin önüne geçmede onlara katkı sağlayacaktır.

Yukarıda değinilen CO-OP programının amacını gözden kaçırmamak gerekir. Bu program, üniversitenin sunduğu eğitim hizmetini rekabet eden üniversiteler arasında daha tercih edilir kılmaktadır. Piyasa değerindeki artışı yine piyasanın kavramları ile açıklarsak, bu hizmete olan talebin fazla olduğu söylenebilir. Peki neden böyle bir hizmete talep vardır ve giderek artmaktadır? Bu sorunun yanıtını bulacağımız kavram beşeri sermayedir. Üniversite gençliğinin kendini tanımladığı pozisyon değişmiştir.

“Günümüze dek uzanan bu süreçte, derin düşünsel birikim ve kapasitelere sahip aydın kişinin yerini, son derece ayrıntılanmış ve birbirinden kavramsal olarak yalıtılmış disiplinlerin yalnızca birinde uzmanlaşmış, benzeri on binlercesinin arasında rekabet koşullarının gerektirdiği bütün var olma taktiklerini uygulamaya çalışan, kendini seçkin, dolayısıyla daha az eğitim görmüş emekçilerden üstün gören bir beyaz yakalı işçi almıştır.” (Ergur, 2003, 191).

Kendilerini geleceğin beyaz yakalı işçileri olarak nitelendiren üniversite gençliği Türkiye gibi işsizliğin yoğun olduğu bir ülkede beşeri sermayelerini ellerinden geldiğince geliştirmeye çalışmaktadırlar. Böylece ileride kendilerini yüksek fiyata satmak için profesyonel sertifikalar almak isteyecekler (Giroux, 2007, 73), staj olanaklarından yararlanmaya çalışacaklar, kariyer günleri ile network oluşturacaklar, iş yaşamında işlerine yarayacağını düşündükleri dersleri seçmeye, proje geliştirmeye, çeşitli yarışmalarda dereceler elde etmeye uğraşacaklardır. Dolayısıyla, üniversite tercihleri de onların bu isteklerini karşılar nitelikleri taşımalıdır.

Bu noktada asıl sorulması gereken soru yukarıda sıraladığımız bütün durumlar kusursuz olarak ilerlemekte midir? Üniversite gençliği kendine biçilen bu pozisyonu hiçbir değişiklik yapmadan direkt benimsemekte midir yoksa kendilerince belirli noktalarda direniş gösterip, eğip büküp kendilerine uygun hale getirmek için çabalamakta mıdır? Eğer böyle bir çaba içindelerse onları inşa eden neo-liberal rasyonaliteyi belki biraz farklı şekilde, belki artık ona benzemeyecek bir şekilde değiştirip/dönüştürmekte mi? Bu soruların yanıtlarını bulmaya çalışmadan önce gençliği nasıl tanımladığımızı belirtmemiz ve Türkiye’de üniversite gençliğinin durumuna, algılarına ve kendini konumlandırışına bakmamız gerekmektedir.

3.2. Üniversite Gençliği Yeniden İnşa Ediliyor: Girişimci-Sorumlu Özne

Türkiye’de 1980 sonrası neo-liberalizmin etkisi ile üniversitelerin kurumsal ve anlamsal olarak nasıl değiştiklerini gözden geçirdikten sonra yönetsellik çalışmalarının katkısı bağlamında öznelerin nasıl inşa edildiğine, yani üniversite gençliğinin bu süreçte hangi dönüşümleri geçirdiğine odaklanılacaktır. Bu bağlamda ilk bölümde detaylı bir şekilde ele alınan iki kavram karşımıza çıkmaktadır: sorumlulaştırma ve girişimcilik. Neo-liberal yönetim zihniyetinin devamlılığını sağlayacak öznenin piyasanın değerlerini benimsemesi ve bu değerlerle hareket etmesi gerekmektedir. Yani kendi kâr-zarar hesabını yapabilmesi, riskleri hesaplayabilmesi ve bunlara bağlı olarak rasyonel kararlar alabilmesi gerekir. Bu değerlerle donatılmış özne girişimci ve sorumlu özne olarak nitelendirilmeye adaydır. Başka bir deyişle, piyasada bir değere sahiptir.

Neo-liberal ekonominin temel taşlarından biri olan üniversiteler sadece piyasa için bilgi üreten kurumlar değildir. Aynı zamanda, eğitim gören öznelerin, yani üniversite gençlerinin siyasal ve ahlaki yapılanmalarına da destek olurlar. Onlara “belirli sosyal

yaşam biçimlerine, toplumun anlamına ve geleceğin getireceklerine dair bir giriş ve hazırlanma süreci sunar” (Giroux, 2007, 84). Bu nedenle üniversitelerin geçirdiği dönüşümler, neo-liberalizmin yerleşmesinde ve süreklilik kazanmasında önemlidir. Bu noktada sorulması gereken soru üniversite gençliğinin geçirdiği dönüşümün neo-liberal yönetimselliği incelerken neden önem arz ettiğidir. Öncelikle üniversite gençliğine Türkiye’nin kuruluşundan itibaren devletin koyduğu çağdaşlaşma hedefi için kurucu, ivmelendirici bir güç olarak bakılmakta ve toplumun dönüşümünde önemli bir rol atfedilmektedir. Böylesine önemli bir rol atfedilmesinin arkasında üniversitenin başlı başına aydınlanmacı bir kurum olduğu varsayımı yatar. Diğer bir özellik ise doğrudan gençliğin kendisinden gelir; gençliğin, sistemin dışında konumlanmasından yani üretim süreçlerinden azat olmasından kaynaklı olarak toplumu daha iyi çözümlediğine, böylece onu dönüştürebilme yetisine sahip olduğuna inanılır (İnanır, 2005, 38). Ayrıca toplumun belleğinde yer eden 1960-80 arası gençlik hareketleri de Türkiye’de sosyal ve siyasal mobilizasyonun en yoğun olduğu kitlenin üniversite gençliği olduğuna dair bir kanı oluşturur. Bu nedenler düşünüldüğünde Türkiye’de gençliğe, özellikle eğitilmiş üniversite gençliğine büyük bir önem atfedilmekte ve ülkede gerçekleşecek dönüşümlerde etkili olacakları düşünülmektedir. Türkiye’nin tarihine bakıldığında, bu algılamının çok da yanlış olmadığı görülebilir. Belli dönemlerde üniversite gençliği gündemi belirlemiş ve bazı değişimlerin gerçekleşmesinde etkili olmuştur. Lakin bu düşünüşün bazı sorunlu tarafları da mevcuttur. Gençliğe, böyle bir dönüştürücü öz atfedilmesi gençliği analiz ederken abartılı bir yaklaşım geliştirilmesine neden olur. Özellikle 1980 sonrası gençlikle ilgili çalışmalarda bu abartılı hatta zaman zaman kötücül bakış hem medyada hem de akademisyenler arasında görülebilir (Nalçaoğlu, 2007, 92-93).

Türkiye’de 1980 sonrası üniversite gençliği üzerine odaklanmadan önce gençliğin tanımlanması ve bu tanımlama ile ilgili sorunlara değinmek gerekmektedir. Böylece, bu çalışmada yukarıda bahsettiğimiz kötücül ve taraflı yaklaşımlardan kaçınılabilecektir.

3.2.1. Gençliğin Tanımlanması

Modernizmin bütün alanları kaplayan ve zamanı kendisi ile başlayıp kendisi ile bitirmeye neden olan evrensel aklı sebebi ile günümüzde sanki modernizm ile gelen kavramları ezeli olarak görmek gibi bir eğilim mevcuttur. Gençliğin de bu

kavramlardan biri olduğunu unutmamak gerekir. Ortaçağda gençlik diye tanımladığımız grubun toplum içinde belirli bir kesime tekabül ettiğini söylemek zordur. XVII. yüzyıl öncesinde, yaşam iki evreye ayrılmaktadır: minyatür yetişkinlik ve yetişkinlik (Aries'tan aktaran Neyzi, 2001, 413). “Eğitimli gençlik” kavrayışı, Aydınlanma sonrası modern devletlerin ortaya çıkışı ile ilgilidir. Özellikle sanayi devrimiyle, yetişkinliğe ve tam vatandaşlığa geçişte uzun bir sürece ihtiyaç duyulmuş, işçilerin daha eğitimli olması talep edilmiştir. Dolayısıyla gençlik dönemi diye adlandırılan yaşam sürecinde ara bir evre ve ayrık bir alt kültür ortaya çıkmıştır. Bu noktadan hareketle, gençliğin evrensel ve biyolojik bir kategori olmadığı, Modernite ve kapitalizmin gelişmesi sonucunda aile ilişkilerinin değişmesi ile ortaya çıkan sosyolojik bir kategori olduğu söylenebilir (Yılmaz, 2006, 65).

Gençlik genel itibariyle demografik olarak tanımlanmakta ve belirli bir yaş aralığındaki insanları nitelendirmektedir. Bu yaş sınırlaması ülkelerden ülkelere farklılıklar göstermektedir. Buna rağmen gençlik, zaman gibi bir dışsal ve nesnel ölçekle belirlendiği için sınırları tartışma götürmeyen bir toplumsal grup olarak düşünülmektedir. Fakat gençliğin tanımlanmasında sadece yaş aralığının veri alınması sıkıntı yaratmaktadır (Kentel, 2005,13). Üniversiteye giden 23 yaşındaki bir genç ile 15 yaşından beri çalışan evli ve çocuklu biri gençlik tanımlaması içinde aynı şekilde yer almaz. Küçük yaştan beri çalışan genç sorumluluklarından dolayı yetişkin değerlerine sahip olmuştur. Dolayısıyla gençliği sadece biyolojik değişimlerin yaşandığı ve belirli yaş aralığına sınırlanmış bir kategori olarak ele almak yerine onun sosyolojik boyutunu öne çıkarmak gerekmektedir. Kaldı ki Türkiye’de gençlik ile yetişkinlik arasındaki ayrım daha çok evlilikle kurulan ilişki üzerinden belirlenmektedir. 17 yaşında olmasına rağmen evli bir erkek veya kadın yetişkin olarak görülmektedir (Neyzi, 2001, 415).⁶⁵

Bu çalışmada gençlik sosyolojik bir kategori olarak ele alınacaktır. Sosyolojik çalışmalarda gençliğe yaklaşımlar konusunda iki farklı bakış mevcuttur. Birinci bakış açısı Herbert Marcuse (1997)’dan yola çıkarak gençliği homejen bir kitle olarak

⁶⁵ Bu noktada Benlisoy (2003, 289-290)’un yorumu önemlidir: “Günümüzde çeşitli deneyimlerle (evlenme, askere gitme, iş bulma) gençlikten yetişkinliğe geçiş aşınmıştır. Çünkü bu deneyimler belirli bir rutin içerisinde olmamakta, üniversite öğrencisi staj vs. gibi durumlarla çalışmakta, ya da mezun olan önce iş bulsa bile esnek piyasa tarafından sonrasında işsiz kalabilmektedir.” “Gençlik artık tüketim kalıplarınca tanımlanmaktadır. En iyi tüketici: Genç tüketicidir.”

gören, dolayısıyla bu kitle hakkında bütüncül yorumlarda bulunarak çeşitlilikleri ve farklılaşmaları görmezden gelen yaklaşımdır. İkinci yaklaşım ise Bourdieu (1995, 94)'nın "Gençlik sadece bir sözcüktür." şiarından yola çıkarak, gençliğin ve yaşın kendinden var olan veriler olmadığı, toplumsal olarak inşa edildiği vurgulanır. Gençlik, *tek boyutlu* ve homojen olarak tanımlanmadığında, toplumdaki sınıfsal ve statüsel çeşitliliklere göre değişen düşünceler, söylemler ve pratikler geliştiren, dolayısıyla toplumdaki iktidar ilişkilerinin dışında değil tam da bu ağların içinde ve onlarca inşa edilen bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir çeşitlilik olmasına karşın Foucault'nun çalışmalarından yola çıkarak Tait (1993) gençliğin bir taraftan da bir takım teknolojiler ve tekniklerle daha homojen ve davranışları yönlendirilebilir olarak kurgulanmaya çalışıldığını belirtmektedir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, gençlik dediğimiz sosyolojik kategori bir yandan toplumdaki sınıfsal ve statüsel farklılıklara göre değişen aidiyetler gösterirken, diğer bir yandan yönetim teknikleri ve teknolojileri ile hem kavramsal düzeyde hem de kişilikleri ve eylemlilik biçimleri ile inşa edilmektedir (Tait, 1993, 46). Bu çalışmada, gençlik diye tanımlanan grubun çeşitliliği gözden kaçırılmamakla birlikte, yönetimin inşa edici teknolojileri ile görece homojenleşen özellikleri de dikkate alınacaktır.

Gençlik ile ilgili tanımlamaların ve buna göre uygulanan politikaların ülkelerden ülkelere göre değişebildiği de gözlemlenebilir. Örneğin İsveç Ulusal Gençlik Bakanlığı ve Türkiye'den Gençlik Hizmetleri Dairesi Başkanlığı'nın birlikte gerçekleştirdikleri çalışmalar sonucunda hazırladıkları raporlara göz atılacak olursa bu farklılık net bir şekilde ortaya çıkar. Türkiye'de, gençlik "devletin bütünlüğünü sağlayacak şekilde yetiştirilmesi gereken bir insan kaynağı ve kötü alışkanlıklardan korunması gereken bir kesim" olarak görmektedir (2009a, 15). Bu tanımlamadan hareketle Türkiye'nin gençlere yönelik politikaları eleştirilmekte ve İsveç ile karşılaştırıldığında eksikliklerine vurgu yapılmaktadır.

"[Türkiye'de] Gençler özel koşulları ve ihtiyaçları bulunan ayrı bir grup olarak tanımlanmamaktadır ve çeşitli sosyal kuruluşlar arasında gençlere yönelik işbirliği yeterli düzeyde değildir. [...] Aile, hala Türk toplumunun temelini oluşturmaktadır. Refah sistemi oldukça zayıftır ve gençlerin genel sorumluluğu halen aileye aittir (2009b, 15). [Türkiye ile İsveç arasındaki] En büyük fark İsveç'in her bireyin ihtiyaçlarına, isteklerine ve yeteneklerine odaklanan bireyseli yaklaşımı ve Türkiye'nin daha toplumcu çözümlere ve şirketlerin ihtiyaçlarına odaklanan duruşu arasında görülmüştür." (2009b, 19)

"Gençleri birey olarak alan İsveç'in tersine, Türkiye'nin gençleri bir grup olarak algıladığı görüşü paylaşıldı. Ayrıca Türkiye'de gençlere yönelik kanunları daha çok gençlerin korunmasına odaklandığı ve aile üzerine yoğunlaştığı fakat İsveç'te gençlerin yaratıcı olmaları ve potansiyellerini kullanabilmeleri için güçlendirilmeleri üzerine odaklandığı belirtildi." (2009c, 8)

İsveç'te gençlerin ihtiyaçlarını karşılamayı devletin görevi olarak gören refah devleti politikaları ile bireye ve onların yeteneklerinin geliştirilmesine vurgu yapan neo-liberal politikaların birbirlerine eklenmiş olarak işlediği görülebilir. Türkiye'de ise gençlik devletin devamlılığını sağlayacak bir unsur olarak görülmesine karşın onlara yönelik ayrı bir politika üretilmemektedir. Gençlik ilgili politikalar ya onların korunması ya da iş gücü piyasasına kazandırılmasına yöneliktir. Bu durum neo-liberal yönetselliğin piyasa vurgusu ile muhafazakâr ideolojik yaklaşımın aile vurgusunun birleşimini gözler önüne sermektedir.

3.2.2. Türkiye'de Üniversite Gençliği: Aydın-Devrimci-Girişimci/Sorumlu

Gençliğin yönetim teknolojileri ile kurgulanmasının bir sonucu olarak, belirli dönemlerde toplumsal, siyasal değişimlerin etkisi ile istenilen gençlik tanımlanmakta ve bu tanıma göre davranışları yönlendirilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'de gençliğin kurgulanışına göre üç farklı dönem ve inşa edilmeye çalışılan üç farklı davranış, tanımlama yapılabilir. Neyzi (2001, 412)'nin kamusal söylemde gençliğin inşa edilmesine dair dönemselleştirmesini baz alırsak; eğitilmiş gençlerin yeni millet olarak görüldüğü 1923-1950 arası birinci dönemdir. Üniversite gençliğinden, Cumhuriyet'in koruyucusu ve taşıyıcısı olarak aydın, batılı olmaları beklenmektedir. İkinci dönemde (1950-1980)⁶⁶ yaygınlaşan sağ ve sol öğrenci hareketleri ve şiddet sebebi ile üniversite gençliği; isyancılar ve ulusun en büyük tehdidi olarak nitelendirilmiştir. Fakat bu dönemde gençler meşru olmayan yönetime karşı geldiklerini ve adil bir toplum yaratmak için halk adına mücadele ettiklerini iddia etmektedirler. 1980 sonrasının gençliği kamusal söylemde “apolitik tüketici” olarak nitelendirilmiştir. Geçmiş dönemlerin Türk gençliğinin modernist inşasından bir

⁶⁶ Neyzi kamusal söylemde gençliğin inşa edilmesinin farklılıklarında yola çıkarak yaptığı dönemselleştirmede ikinci dönemi 1950'den başlatmaktadır. İlk dönemdeki gençliğin yönetimin kurucu unsuru olarak algılanmasının aksine bu dönemin gençliği iktidarın meşruluğunu sorguladığı ve ona karşı geldiği için isyancılar olarak nitelendirilmektedir. 1960'ların gençlik hareketlerinde bu öge ön plana çıkmasına karşın 1950-60 arasında bu özelliği taşıyan güçlü bir gençlik hareketinden söz edilemez. Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nun Demokrat Parti iktidarının “gerici” olarak nitelendirdiği politikalarına karşı gerçekleştirdiği sınırlı sayıdaki toplantı ve yürüyüşlerin dışında bu dönemde gençliğin isyancılar olarak nitelendirilmesine sebep olacak yeterlilikte bir eylemlilik yoktur. Fakat birinci dönemin gençliğinin yönetim ile kurduğu organik bağlar bu dönemde aşınmaya başlamış, gençlik kurucu unsur olma halinden çıkarak muhalif olmaya doğru meğil etmiştir. Dolayısıyla, 1950-1960 arasında gençliğin kamusal söylemde isyancılar olarak nitelendirilmediklerini belirtmekle birlikte birinci dönemin gençlik algılamasından kopuşun baş gösterdiği bir geçiş dönemi olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Bu çalışmada Neyzi'nin dönemselleştirmesine sadık kalınmakla birlikte ikinci dönemin gençlerinin kamusal söylemde nasıl yer aldıkları incelenirken daha çok 1960-1980 arasındaki gençlik referans alınmaktadır.

kopuş söz konusudur. Belirtmek gerekir ki dönemsel olarak yapılan bu tanımlamaların, o dönemlerin gençliğinin hepsini kapsadığı söylenemez. Bu tanımlamaların dışında yer alan çok sayıda genç de bulunmaktadır. Diğer vurgulanması gereken önemli bir nokta da gençlerin gösterdiği bu özelliklerin sadece onlara ait ve onların benimsediği özellikler olmadığı, benzer bir şekilde o dönemlerin yetişkinlerinde de bulunduğu göz ardı edilemeyecek bir durumdur. Fakat bu özelliklere belirli misyonların yüklenmesi ve bunları gerçekleştirebilecek bir kitle olarak sadece üniversite gençlerinin görülmesi neticesinde, üniversite gençliğinin eylemlerinin şekillenmesinde bu tanımlamalar etkili olabilmektedir.

Yukarıda bahsedilen dönemlerde, üniversite gençliği üzerine yapılan tanımlamaların gençliğin davranışlarını yönlendirmesinde en önemli araçlardan birisi de eğitimidir. Eğitimin politik bir aktivite olduğunu düşünürsek, bu politik yönlendirme süreci öğrencileri o dönemin yönetim zihniyeti uyarınca üniversite gençliğinin dönüşümüne etki etmektedir. Bu dönüşüm idealize edildiği gibi “dünya çapında söz sahibi olan bilgili ve eleştirel yurttaşlar yaratmanın ön koşulu” olmayabilmekte, tam tersi bir istikamete gidip, kendi kısa dönemli çıkarlarına odaklı olarak kararlar alan ve bu doğrultuda dünyadaki gelişmeleri önemli görmeyen bir üniversite gençliğinin oluşumuna da etki edebilmektedir (Giroux, 2007, 32). Örneğin, Türkiye’de 1980 sonrasında üniversite gençliği hakkındaki tespitler genelde bu yöndedir.

“[...] ana meşruiyet söylemi, belli bir modernleşmeci sos içermekle beraber, piyasa merkezli bir söyleme kaydıca gençlik siyasal, toplumsal, kültürel hayatı yenileyen, ilerleten bir güç olarak değil piyasayı yenileyen, canlandıran bir güç olarak tanımlanmaktadır.” (Benlisoy, 2003, 291)

Eğitim, öğrencileri dönüştürücü bir etki yapmakla birlikte, onları tamamıyla belirlediği ve edilgen kıldığı düşünülmemelidir. Çünkü dışarıdan gelen baskılarla şekillenen bu süreç, öğrencilerin ekonomik ve kültürel sermayenin birikimi sürecine yönlendirdiği ve onları istediği gibi şekillendirdiği mekanik bir süreç değildir (Apple, 2006, 101). Apple (2006), bu noktada örnek olarak, Amerika’da müfredatların belirlenmesinde devletin etkisinin çok fazla olduğunu göstermekle birlikte, bu müfredatların işlenmesinde gerek öğrencilerin yan yolları ve çıkışları aramalarıyla, gerekse de öğretmenlerin müfredattaki konuları işlerken çeşitli değişiklikler yapması veya müfredatın dışına çıkmasıyla, dışarıdan belirlenimin kırıldığını ve sürecin dinamik bir hal aldığını vurgulamaktadır. Bu inşa ile ona karşı geliştirilen çeşitli direnişler arasındaki gerilimin varlığı dikkate alınmalıdır. Aşağıda açıklanmaya çalışılacak olan, gençliğin farklı dönemlerdeki tanımlamaları düşünülürken, bu

tanımlamaların yukardan aşağı bütün üniversite gençliğini aynı şekilde etkilemediği ve onları o tanım için hapsederek edilgen öznelere haline dönüştürmediği akılda tutulmalıdır. Böyle bir dönemselleştirme yapılmasının nedeni, 1980 sonrası üniversite gençliği ile ilgili yargıların geliştirilmesinde önceki dönemlerin gençlerine dair söylemlerin etkisinin ortaya çıkarılmak istenmesidir. Çünkü 80 sonrasındaki gençlikle ilgili kamusal söylemler genellikle önceki dönemlerin gençleri ile yapılan karşılaştırmalar üzerinden gerçekleşmektedir. Ve bu söylemler günümüz gençliğinin düşüncelerinin şekillenmesinde zaman zaman etkili olabilmektedir.⁶⁷

Birinci dönemde, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin amacı ulusal bilinci ve modern ulus-devleti oluşturmaktır. Eğitim ise bu amaca hizmet eden temel bir öğe olarak görülebilir. Homojen bir ulus yaratmak ve herkesçe paylaşılan bir kimlik oluşturmak konusunda eğitim önemli bir rol üstlenmektedir. Eğitimle oluşturulmak istenen, eski geleneklere bağlı olmayan, Cumhuriyet'in değerlerini benimsemiş, dolayısıyla yeni bir düşünsel sisteme sahip "yeni insan"dır ve bu yeni tip insanı oluşturmak için gençliğe ihtiyaç vardır (Neyzi, 2001, 416-417; Nadin, Duru, 2011, 80). Cumhuriyet'in kuruluşunda okuyan, aydın gençliğe büyük önem ve sorumluluk atfedilmiştir. Böylece gençliğin siyasallaşmasının önü açılmıştır (Benlisoy, 2003, 28). Bir sonraki dönemde bu siyasallaşma Cumhuriyet'in kurucu ideolojisinden çeşitli veçhelerle farklılaşsa bile 1940'a kadar, kurucu parti olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin programları üniversite gençliği tarafından tamamıyla benimsenmektedir. Bu programları benimsemekle de kalmayıp, uygulanmasında aktif rol almaktadırlar.⁶⁸ 1940'tan sonra gençlik hareketleri çeşitlenip sol hareketler gündeme gelse de genel itibarıyla üniversite gençliğinin çoğunluğu hala CHP'ye ve onun değerlerine bağlı kalmaktadır (Lüküslü, 2009, 42). Her ne kadar tarif edilen gençlik devlet tarafından inşa edilse de Lüküslü (2009, 42-43)'nın Cumhuriyet'in

⁶⁷ Burada bahsedilmesi gereken bir diğer önemli noktada dönemler arasında karşılaştırma yaparken o dönemin gençliği hakkındaki genel görüşü bütün gençliğe mal ederek diğer dönemleri ona göre pozisyonlandırmanın sorunlu olmasıdır. Örneğin 1970'lerin gençliğini topyekûn siyasallaşmış bir gençlik olarak görüp, 1980'leri de apolitik olarak nitelendirmek doğru bir yaklaşım değildir. Karşılaştırmalı bir analiz yapmak için bu dönemlerin siyasallaşmış ve siyasallaşmamış gençlerini karşılaştırmak daha doğrudur (İnanır, 2005, 41). Fakat daha önce de bahsedildiği gibi bu tür karşılaştırmalar genelde yapılmakta ve günümüz gençliği belli ölçülerde bu söylemleri benimsemektedir. Bu sebeple bu karşılaştırmaların incelenmesi, gençlerin söylemlerinin nelerden etkilendiğini anlamak için gereklidir.

⁶⁸ Özellikle yerli malı kullanımı ile ilgili kampanyalarda, "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyasında ve Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlanmasında aktif bir rol üstlenmiştir (Neyzi, 2001, 418; Lüküslü, 2009, 41-42).

aydın öznesinin edilgen olmadığı hakkındaki vurgusu önemlidir. Cumhuriyetin inşa etmeye çalıştığı bu ilk dönem gençliği aynı zamanda Cumhuriyet'in kurucusudur. Bu kurucu gençlik yeni insan olma durumunu, ulusal kimliğini benimsemiş, Cumhuriyet'in ona biçtiği "aydın" olma ve halka ulusal ve değerleri iletmeyi görev bilmiştir. Bu değerlerle kendini donattığı sürece, hem aydın kimliğini kendisinde inşa etmekte, hem Cumhuriyet'i kurmaktadır.

1950'lerde Demokrat Parti iktidarında, yolsuzluğa ve otoriterleşmeye karşı üniversite gençliği tepki göstermeye başlar. Toplumun diğer kesimlerinin de var olan hükümetten rahatsızlık duyması ile 1960'da yapılacak olan askeri darbenin meşruiyet zemini oluşturulmuştur. Darbe sonrasında yapılan anayasanın özgürlüklerin genişlemesi konusunda görece olumlu maddeler içermesi sonucunda toplumsal hareketlerin örgütlenmesine katkısı olduğu söylenebilir. Tabi ki bu hareketliliği kurucu yasanın olumlu özelliklerine atfetmek indirgemeci bir yaklaşımdır. Aynı dönemde Mayıs 68 olayları ile Fransa'da başlayan ve dalga dalga yayılan gençlik hareketi ve toplumsal talepleri görece dikkate alan ithal ikameci kalkınma stratejisi de bu hareketliliğin ortaya çıkması ve örgütlenmesinde önemli nedenlerdendir. Bu dönemde Türkiye'de öğrenciler kısa sürede üniversite reformu için birleşirler. Ardında da diğer kitle hareketlerini (öğretmenler, işçiler, köylüler, vs.) desteklemeye başlarlar (Neyzi, 2001, 418-419). Yoğun sosyal hareketlerin yaşandığı bu dönem 1971 askeri müdahalesi sonucunda başka bir yöne evrilir. Özellikle, üniversite gençliği 71 muhtırası sonrasında, başkaldırıların sistemin içinden ve onun kurallarına uygun bir şekilde gerçekleşmeyeceklerini düşünmekte ve şiddete yönelmektedirler. Hem sağ, hem de sol hareket 70'ler boyunca eylemlerinde yoğun şiddet unsuru barındırmışlardır. Bu eylemlilik durumu nedeni ile kamusal söylemde gençlik ulusal çıkarlara tehdit olarak görülmekte ve "eşkıya" veya "bandits" olarak adlandırılmaktadır (Feyizoğlu'ndan aktaran Neyzi, 2001, 419).⁶⁹ Bu isyancı gençliği bir önceki dönemin gençlikten ayıran temel özellik, devlet ideolojisi ve yönetimi ile birlikte hareket etmeyip zaman zaman ona karşı kendilerini konumlandırmalarıdır.⁷⁰

⁶⁹ Bu bölümün girişinde bahsedildiği üzere, gençliği homojen bir kitle olarak düşünmek sorunludur. İsyancı olma özelliği ile ortaya çıkan bu dönemin gençliği ile ilgili Hyman, Payaşıoğlu, ve Frey (1958)'in Robert Kolej ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi öğrencileri ile yaptığı araştırmada bu iki üniversitenin öğrencilerinin farklı değerleri benimsediklerini gösterirler.

⁷⁰ Neyzi ve Lüküslü'ye göre iki dönemin benzerlikleri azımsanmayacak kadar çoktur. 60-80 arasındaki kuşak, öncekine benzer bir şekilde devleti, milleti kurtarmayı ve korumayı (hatta gerekirse kendilerinden bile) amaç edinmişlerdir. İki kuşak da Atatürk'ün ortaya koyduğu değerlere sahip çıkmakta ve kendilerini onun mirasçıları olarak görmektedirler (Neyzi, 2001, 419; Lüküslü, 2009, 50).

Hem sağda hem de solda, bir yandan devletin devamlılığına ve gücüne dair göndermeler söz konusu iken, bir yandan da yönetimin politikaları eleştirilmiş, hatta yeri geldiğinde şiddete başvurarak bu politikalara karşı gelinmiştir.

Önceki bölümlerde değinildiği üzere 1980 sonrasında Türkiye’de üniversitenin neo-liberal dönüşümü büyük bir ivme kazanmıştır. Eğitimin anlamının, sermayenin kârlılığını arttırmak için gerekli bilgiyi üretmek ve piyasaya nitelikli iş gücü yetiştirmek olarak yeniden tanımlanmasının ilk emarelerini Devlet Planlama Teşkilatı’nın 1983’de yayınladığı Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu: Gençlik ve Spor başlıklı raporda görmek mümkündür. Bu rapora göre

“Eğitim sistemimizin pratik ve yaşama yönelik olmaktan çok teorik ve soyut yöntemlere ağırlık vermesi vasıfsız, güncel yaşantıda gerekli bilgilerden yoksun eleman sayısını çoğaltmaktadır. Bu da istihdamı zorlaştıran bir unsurdur.” (Devlet Planlama Teşkilatı, 1983, 92)

Dolayısıyla, eğitim bundan sonra istihdam yaratmanın, yani nitelikli iş gücünü yetiştirmenin bir aracı olmakla birlikte, eğitim alan gençlerden beklenen de siyasal ve toplumsal olaylar ile ilgilenmek değil, ileride piyasada iş bulabilmek için gerekli bilgi ile kendilerini donatmalarıdır. Artık 1980 sonrasında gençlik, daha önceki dönemlerde yüklendiği misyondan, yani siyaseti, toplumu, kültürü yenilemekten, bunlara eleştirel yaklaşımdan sıyrılıp, sadece piyasayı yenileyen, canlandıran bir güç olarak algılanmaktadır (Benlisoy, 2003, 291). Gençler de bu algılamayı benimsemekte, eğitimi bireysel gelişimlerine, başka bir ifade ile beşeri sermayelerinin gelişimine katkı olarak görmekteler. Konrad Adenauer Vakfı (1999, 167)’nin gençlerle yaptığı araştırmanın sonuçlarına göre;

“Gençlerin eğitimden beklentilerinde de bireysel gelişmeye verilen önem belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. Gene yukarıdaki bölümlerde sergilendiği gibi, eğitimin amacına ilişkin soruyu yanıtlayan denekler arasında "bilgi ve beceri kazanma", "sistemli düşünme yeteneği kazanma", "genel kültür edinme" ve "toplumsal saygınlık kazanma" gibi bireysel nitelikli amaçları birinci sırada alanların toplamı yüzde 60’ı aşmaktadır. Bunlardan özellikle "sistemli düşünme yeteneğini kazanma" amacının sosyoekonomik statüyle güçlü bir ilişkisi vardır.”

Bireysel konuların ön plana çıkması, piyasa ile kurulan ilişkilerin organikleşmesi, toplumsal ve siyasal konular hakkında gençlerin kamusal bir söylem gerçekleştir(e)memesi nedeniyle, 1980 sonrası gençler, bir önceki dönemlerin gençleri ve bazen de kendi dönemindeki gençleri tarafından eleştirilmektedir. Bu eleştiriler, 1980 sonrasındaki gençleri nitelemek için kullanılan kavramlara da siner. Hayri Kozanoğlu, 1993’de yayınlanan kitabında 1980 sonrası gençliği tanımlamak için “yuppie” kavramını kullanır. Genç şehirli profesyonel (Young Urban

Professionals)’in kısaltması olan bu kavram ile gençliği, toplumu değil kendi kariyerlerini düşündüklerini, başarı odaklı davrandıklarını, dünyadaki ve ülkelerindeki değişimlerle ilgilenmediklerini vurgular (aktaran Lüküslü, 2009, 122-123). 1990’lara gelindiğinde gençliğin bir başka özelliği ortaya çıkartılmakta, bu sefer kendi aralarında türettikleri bir terimle, biraz da aşağılayıcı bir şekilde, birbirlerine “tiki” diye seslenmekteler. Tiki’lerin özelliklerini sıralamak gerekirse “[...] dış görünüşe her şeyden çok önem veren, marka giymeye meraklı, tüketim toplumunun ‘pasif’ bir izleyicisi, hatta ‘köle’sidir” (Lüküslü, 2009, 124-125).⁷¹ Bu kavramlar düşünüldüğünde, neo-liberal yönetimselliğin öznelere tüketiciler ve üreticiler diye ayırtıran piyasacı bakış açısına, beşeri sermayelerini eğitim ile geliştirdikten sonra piyasada kariyerlerine yatırım yapan girişimcilere uygunluğu ortaya çıkmaktadır. Girişimcilik bu dönemin sihirli sözcüklerinden biridir. Yapılan çalışmalarda, gençlerin önemli özelliklerinden birisinin girişimcilik olduğu ortaya çıkmaktadır. *İstanbul Gençliği: Gençlik Değerleri Araştırması 2004* çalışmasında gençlerin girişimcilikle olan ilişkilerini ölçmek amaçlı sorulan “Kendi işinizin sahibi olmayı ne derece istiyorsunuz?” sorusuna gençlerin %75’i çok istiyorum-istiyorum yanıtını vermektedir (Kazgan, 2007, 54). Benzer bir sonuç 1999’da yapılan *Suskun Kitle Büyüteç Altında* adlı araştırmada da ortaya çıkmakta ve gençlerin yaklaşık yarısı kendi işlerini kurmak istemekte ve maaşlı işçi olarak çalışmayı tercih etmemektedir. Aynı araştırmanın bir başka verisine göre gençlerin %60’ı olanak bulsalar iş değiştireceklerini söylüyorlar (Konrad Adenauer Vakfı, 1999, 164). İş değiştirme isteği, bir yandan post-fordist üretim biçiminden esnek üretim biçimine geçildiği ve hizmet sektörünün giderek büyüdüğü günümüzde hali hazırda işçilerin sahip olması arzu edilen bir özelliktir. Bu istek bir yandan kendini geliştirme söylemiyle de örtüşür. Farklı sektörlerde çalışmanın bilgi birikimini arttırdığı ve piyasada talep edilir hale gelmesine katkı sağladığı düşünülmektedir, çünkü bu dönemde aranan en önemli niteliklerden birisi farklı ortamları bilmek ve buralardaki olası riskleri hesaplayabilmektir. Ancak bu şekilde başarılı olunabileceği düşünülmektedir. 2007’de yapılan araştırmanın verilerinden bir tanesi tam da bu başarılı olma durumunun günümüzde ne kadar belirleyici olduğunu göstermektedir.

⁷¹ Bu tür tanımlamaların sadece Türkiye’deki gençliğe ait olduğu düşünülmemelidir. Amerika’daki aynı dönem gençliği için “generation x” kavramı kullanılmakta ve bu kavramla “kayıp kuşak” olarak görülen gençliğin bencilliği, ilgisizliği, sinizmi ön plana çıkarılmaktadır (Can, 2010, 28). Özellikler düşünüldüğünde aynı dönemin Türkiye’deki gençlerinin özellikleri ile benzerlikler gösterdiği görülebilir.

Araştırmaya göre başarılı olmanın, insanlar üzerinde iyi izlenim bırakmanın kendilerini tanımladığını söyleyen gençlerin oranı %79,52dir (Kazgan, 2007, 75). Toplumsal ve siyasal değişimler konusunda beklenti oluşturmak yerine, daha çok kendi kariyerlerine, yaşamlarına dönmüş bir gençlikten söz edilmektedir. Daha farklı bir dünyaya veya geleceğe dair bir şey beklememek, umuttan sıyrılmak, belirsizlik ve yalıtılmışlık içinde olmak ve bunlara eşlik eden yoğun bir güvensizlik duygusu günümüz gençliğinin neden daha erişilebilir olana, bugünlerine ve kariyerlerine bu kadar düşkün olduğunu açıklayabilir (Benlisoy, 2003, 287; Giroux, 2007, 50).

Bu noktada, tekrar hatırlatılması gereken gençlik kategorisinin toplumdaki diğer gruplardan ayrık olmadığıdır. Toplumsal, siyasal ve ekonomik değişimler nasıl diğer grupları etkiliyorsa gençleri de etkilemektedir. Farklı dönemlerde gençlerin farklı özellikleri ile ön plana çıkması, bu dönemlerde sadece onların bu nitelikleri gösterdiği ve diğer yaş gruplarının bu özelliklerden nasiplenmediğini düşünmek yanıltıcıdır. Özellikle 1980 sonrası gençliğinin ne yaşam tarzı ne de deneyimleri ve kültürel ifade biçimleri açısından toplumun geri kalanından radikal bir biçimde farklı olmadığı konusundaki görüş dikkate alınmalıdır (Benlisoy, 2003, 285). Fakat yine de hem sosyal mobilizasyon bakımından, hem de işlevselci bir ifade ile daha uzun yaşamaları ön görüldüğü için karar mekanizmaları içerisinde daha uzun kalacakları tahmin edildiğinden, gençlerle ilgili politika oluşturmak, onların dönüşümleri ile ilgilenmek önem kazanmaktadır. Bir sonraki başlıkta, 1980 sonrası gençliği ile ilgili olarak yapılan ve onların siyaset ile ilgilenmedikleri saptamasından hareket eden “apolitik gençlik” yorumu üzerine bazı tartışmalar yürütülecektir.

3.2.3. Girişimci Üniversite Öğrencisinin Politik Yatırımı: Neo-liberalizm mi?

1980 sonrası gençlikle ilgili yapılan tanımlamalardan en çok kullanılanlarından birisi “apolitik” kavramıdır. Bu tanımlama ile ilgili sorgulamayı yapmadan önce, neden gençlerin apolitik olarak tanımlandıklarını ele almak gerekmektedir. Neyzi ve Lüküslü (2001; 2009)’nın çalışmalarında “Gençlik Miti” olarak kavramsallaştırdıkları ve gençliğe kurucu, kurtarıcı bir rol atfeden yorum 1980 öncesi gençliğinin eylemlerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu miti 1980 sonrası gençlerin de benimsediği yapılan araştırmalarda ortaya çıkmaktadır. *Suskun Kitle Büyüteç Altında* adlı araştırmada elde edilen sonuçlara göre örneklemin yaklaşık üçte birinin, ülke sorunlarının çözümünde bir grup olarak gençliğe ikinci

sırada sorumluluk yüklenmektedir. Ayrıca yine ankete katılan gençlerin yüzde 83'ü, gençliğin toplumsal sorumluluk taşıması gerektiğini söylerken, yalnızca yüzde 8,5'i gençliğe böyle bir sorumluluk yüklenmesine karşı çıkmıştır (Konrad Adenauer Vakfı, 1999, 177;179). Böyle bir sonuç, gençlerin tarihsel olarak onlara atfedilen rolü benimsediklerini göstermektedir. Toplumsal sorumluluk taşımaları gerektiğini düşünmelerine karşın 1980 sonrası gençliğin yine de sorumsuz, tüketici, apolitik gibi kavramlar ile nitelendirilmeleri çelişkilidir. Daha çelişkili olan gençlerin bu yorumları kendilerinin de benimsemesidir. Aynı araştırmaya göre, gençlerin büyük bölümü "gençlik içinde amaçsızlığın, idealsizliğin ve vurdumduymazlığın yaygın olduğu"nu düşünmektedirler (Konrad Adenauer Vakfı, 1999, 166). Bu sebepten, 1980 sonrası gençliğin politika ile ilgilenmediği, sağlıklarını ve yaşam tarzlarını ilgilendiren konuları önemsedikleri iddia edilir. Yükselen konular çevrecilik ve kendini geliştirme değerleridir (Can, 2010, 24). Bu düşüncelerin en önemli nedeni gençliğe atfedilen rolle ilgilidir. Gençler, o rolü yerine getirmediğinde veya istenilen şekilde gerçekleştirmediğinde, hem onlardan bunu bekleyenleri, hem de kendileri hayal kırıklığına uğramaktadırlar.

Önceki başlıklarda üniversitenin bilgi üretimindeki öncelikleri konusunda geçirdiği değişimden söz edilmiş, bilginin piyasa için ve piyasa odaklı olarak üretildiğine değinilmişti. Fakat değişen sadece bilgi üretimi ve amacı değildir; insanın eğitimi de bir kişi, yani moral bir varlık olarak eğitimi öngören *Bildung* (oluşum) ideali değil, mesleki eğitime öncelik veren *Ausbildung* (yeteneklendirme) yaklaşıma ağırlık verir hale gelmektedir (Tekin, 2003, 149; Günlü, 2010, 104). Neo-liberal yönetimsellikte bu durum bir adım daha ileri götürülmekte, piyasa için mesleki bilgi ile donatılmış bireyin yanı sıra, üniversitelerin verdikleri eğitimle "pazarın ihtiyaçlarına uygun bir insan tipi yetiştirme" görevini yüklenmeleri beklenmektedir (Tekin, 2003, 155).

"Bu nedenle, tercih ve teşvik edilir olan öğrenci tipi, daha çok 'girişkenliği' ve 'sosyallığı' ile tebarüz edenler olmaktadır; çünkü ders programlarının içerikleri, hızla yeni ekonominin talep ettiği, sınıfsal yalıtılmışlığı garantilenmiş, kendini buna uygun olarak sui generis ve fazlaca narsistik bir yanılsama aynasından algılayan, toplumsallaşmanın koşulu olarak bu görüntüyü vitrine çıkarıp satmayı en iyi becerebilen, bireysel çıkarımın sınırlarının dışında, özel yaşamındaki tercihlerde bile hesaplı davranabilen insan tipinin geliştirilmesine uygun olarak yeniden yapılandırılmaktadır." (Ergur, 2003, 196)

Bireyler, artık kişisel ilişkilerini kurarken de birbirleri ile alış-veriş ya da yatırım yapmış gibi davranmaktadırlar. Özellikle, günümüzde üniversite öğrencilerinin yoğunlukla kullandığı ve ilerde kariyerleri için gereklilik olarak gördükleri "network" oluşturma istekleri bir çeşit yatırım olarak görülebilir. Kişisel ilişkilerini

“bu kişi ilerde işime yarar”, “bana şöyle bir faydası vardır”, “onun bağlantılarını kullanabilirim” gibi düşüncelerle temellendirebilirler.

1980 sonrası gençliği ile ilgili bütün bu tanımlamalar dikkate alındığında, bu gençlerin siyasal duruşları ile ilgili iki yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Birincisi, gençleri 12 Eylül rejiminin ve neo-liberal politikaların edilgen, depolitize⁷² ve tüketici öznesi olarak kabul eden, onlara karşı aşağılayıcı bir tutum içine giren karamsar bakış açısıdır. İkincisi ise gençlerin siyasal katılım göstermemesinin nedenlerini sorgulayarak, gençlerin siyaset algısındaki dönüşümlere değinen, onların siyaseti yozlaşmış görmelerinden dolayı siyasetle ilgilenmediklerini, siyasal eylemde bulunmadıklarını söyleyen ve bu “apolitik” duruşlarını politik bir duruş olarak gören yaklaşımdır.

1980 sonrası gençliğini edilgen, depolitize özneler olarak gören yaklaşımın ana referansları genellikle gençlikle ilgili yapılan niceliksel çalışmaların sonuçlarına dayanmaktadır. Bu çalışmaların çoğunda gençliğin siyasal örgütlere ve faaliyetlere katılmadığı, arkadaşları ile siyasal tartışmalarda bulunmadıkları gibi sonuçlar çıkmaktadır.⁷³ Araştırmaların yanı sıra yazılı ve görsel medyada yapılan yayınlar da etkili olmaktadır. Bir yandan köşe yazarlarının kendi dönemlerindeki hallerini bugünkü gençlikle karşılaştırmaları, diğer taraftan bütün reklamların gençlerle dolması ve onların tüketim pratiklerini ön plana çıkarması sonucunda 1980 sonrası gençliği ile ilgili onların hiçbir toplumsal duyarlılığı olmayan, depolitize bir kitle oldukları konusunda güçlü bir izlenim uyanmaktadır. Bu yaklaşımda, genellikle gençlerin durumu 12 Eylül rejiminin otoriter yapısı ve neo-liberal, küresel düzenin siyaseti etkisiz kılması ile ilişkilendirilir. Neo-liberal politikalar sonucunda siyaset sadece piyasanın önündeki engelleri kaldıran düzenlemeleri yapan teknik bir alan haline gelirken, Türkiye’de merkezde yer alan ve iktidar olabilecek potansiyele sahip

⁷² 1980 sonrası gençlik için genellikle “apolitik” kavramı kullanılmaktadır. Fakat bu kavrama yükledikleri pasif bir izleyici olarak dış bir etken (darbe, neo-liberalizm) tarafından politikadan uzaklaştırılmış olma durumundan söz edildiği için apolitik yerine depolitize kavramı daha uygundur. Lüküslü (2009, 162)’nün bu noktadaki uyarısını dikkate alarak 1980 sonrası gençliği edilgen olarak gören birinci yaklaşımı ele alırken gençliğin politikayla kurdukları ilişki depolitize olarak kavramsallaştırılacaktır.

⁷³ İstanbul Gençliği: Gençlik Değerleri Araştırması 2004 (Kazgan, 2007, 51; 92)’e göre gençlere sorulan “Arkadaş konuşmalarında siyaset öncelikli konularınız arasında mıdır?” sorusuna “Evet” diyenlerin oran yüzde 27,6 iken “Hayır” diyenlerin oranı yüzde 67,4’dür. Dernek, kulüp ya da siyasal parti üyesi olan gençlerin oranı yüzde 15,8 iken olmayanların oranı ise yüzde 81,5’dir. Siyasal faaliyete katıldıklarını söyleyenlerden eğitimsiz kesimin oranı yüzde 33,3 iken üniversite ve üstü kesimin yüzde 1,8’i siyasal parti faaliyetlerine katılmışlardır.

olan siyasi partiler ideolojik olarak farklı noktalarda dursalar bile piyasa söylemi konusunda birleşmektedirler. Bu durum toplumun siyasal katılımını azaltmaktadır (Zeylan, 2007, 67). Diğer bir neden olarak görülen 12 Eylül ise, “yaygınlaştırdığı siyasetin hem tehlikeli, hem yetersiz olduğu algısı, gençlerin dünya ile derdi olmayan, bunu eleştirecek bilgi ve bakıştan yoksun tüketiciler topluluğu haline gelmesinde etkili” olmaktadır (Zeylan, 2007, 67). Sonuç olarak, 1980 sonrası gençlik, Türkiye’deki ve dünyadaki siyasal ve ekonomik değişimler sonucunda dışarıdan belirlenen, bilinçsiz, edilgen bir topluluk olarak görülüp etkisizleştirilmektedir.

Gençliğin, depolitize değil de apolitik olduğunu iddia eden ikinci yaklaşım, birinciyi gençliğin aldığı pozisyonun nedenlerini derinlemesine incelememekle ve bu pozisyonun siyasi olduğunu gözden kaçırmakla itham etmektedir. İkinci yaklaşıma göre, gençlerde siyasal katılımın neden çok kısıtlı kaldığı araştırıldığında, siyasal alanın gençlerin gözünde değerini kaybetmiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Siyasal alan,

“klientelist ve kirli bir alan olarak, değişim yapılması çok zor, değişikliklere kapalı bir alan olarak görüldüğünden ve siyasal gruplar da bireylerin kendilerini rahatça ve özgürce ifade edemedikleri ‘otoriter’ gruplar olarak tahayyül edildiklerinden, gençler bireysel alana çekilerek kendi özel hayatlarında bir şeyler yapmaya uğraşırlar. Bu bireysel alana çekilen her ne kadar ilk bakışta ‘kayıtsızlık’ ve ‘vurdumduymazlık’ olarak düşünülse de aslında açık bir şekilde siyasetin bu günkü durumuna ve siyasal sisteme bir eleştiri içerir.” (Lüküslü, 2009, 161-162)

Başka bir deyişle, gençler, siyasal sistemin, var olan sorunlarına çözüm getiremeyeceğini düşündükleri için siyasetten uzak durmayı tercih etmektedirler. Bu tercihlerin oluşmasında, birinci yaklaşımın benimsediği, küreselleşme, neo-liberal politikalar ve 12 Eylül otoriterliğinin etkisi olmakla birlikte, bu durum gençlerin hiçbir toplumsal sorunla ilgilenmeyen vurdumduymaz oldukları anlamına gelmemektedir (Lüküslü, 2009, 162). Kaldı ki, Lüküslü (2009, 168)’nın yaptığı görüşmelerde, gençler siyasetle ilgilenmediklerini söyleseler bile, işsizlik ve ekonomik sorunlara değinmektedirler. Dolayısıyla, gençlerin siyasetten uzak durmaları, apolitik bir duruşu tercih etmeleri tam da siyasi pozisyon almaları anlamına gelmektedir. Siyasetle ilgilendikleri için siyasal alanın kirlendiğini düşünmekte ve kendilerini bu alanın dışında tutmaktadırlar.

Bu iki görüş de belirli açılardan 1980 sonrası gençliğinin siyasetle kurduğu ilişkiyi açıklamakta katkıda bulunmaktadır. Fakat özellikle, bu çalışmanın amacı olan gençlerin anlam dünyasını araştırmak gibi benzer bir kaygı içerisindeki ikinci

yaklaşımı savunan araştırmaların iddia ettiği gençlerin apolitik olma durumu sorunsallaştırılmalıdır. Neo-liberal iktidarın hâkim olduğu bu dönemde gençlerin apolitik olarak nitelendirilen duruşlarının aslında iktidarı yeniden üreten politik bir duruş olup olmadığı sorgulanmalıdır.

4. TÜRKİYE'DE ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNİN NEO-LİBERAL İNŞASI ÜZERİNE BİR ANALİZ

Üniversite gençleri ile yapılan görüşmelerin analiz edileceği bu bölümde, ilk olarak gençleri beşeri sermaye kavramı ile kurdukları ilişki üniversitenin amacı, imkânları ve anlamı bağlamında incelenmeye çalışılmıştır. Ardından, neo-liberalizmin toplumsal riskleri bireylerin kendi sorumluluğuna veren rasyonalitesinin üniversite gençliği tarafından kabul görüp görmediğine bakılacaktır. Bu noktada farklı yönetim rasyonalitelerin eş zamanlı olarak öznelere nasıl etkiledikleri incelenecek, Türkiye'deki işsizliğin nedenleri ve gençlerin kendi işsizliklerinin algılanmasındaki farklılıklara değinilecektir. Neo-liberal iktidarın çeşitli kavramlar üzerinden kendi rasyonalitesini inşa etmeye çalıştığı düşünüldüğünde, bu bölümde yapılması gereken tartışmalardan birisi de rekabet, girişimcilik ve piyasa gibi kavramların üniversite gençliği için ne anlam ifade ettiğinin anlaşılmasına çalışılmasıdır. Son olarak, üniversite gençliğinin siyasetle kurduğu ilişki üzerine odaklanılıp, daha önce bahsedilen iki pozisyonun gözden geçirilmesi ile birlikte ortaya çıkan sorunlar ve farklılaşmalar incelenecek buna göre bir üçüncü yaklaşımın mümkün olup olmadığı sorgulanacaktır.

Bu bölümde, gençlerin söylemlerinin ve kullandıkları dilin yönlendirici olduğunu vurgulamak gerekir. Bu sebeple görüşmelerden birebir alıntı yapılmaya özen gösterilmiş ve alıntılarda hiçbir çeşitli vurgulamalar dışında hiçbir değişiklik yapılmamıştır.

4.1. Beşeri Sermayenin Üniversite Gençliği İçin Anlamı ve Etkileri

Önceki bölümlerde beşeri sermaye kavramı iki farklı ilişki içinde ele alınmıştı. İlk olarak, yönetsellik çalışmaları bağlamında neo-liberal yönetselliğin emek ile ücret arasındaki ilişkiyi yeniden kurgulaması ve işçiyi bir özne olarak ele alması sonucunda neo-liberal bir teknik olarak ortaya çıkmıştı beşeri sermaye. Böylece, işçiler sömürülen bir sınıf olarak algılanmamakta, kendi sermayelerine, beşeri

sermayelerine yatırım yapan girişimci özneler olarak algılanmaktadır (bölüm 2). İkinci ilişki ise beşeri sermaye ve üniversite eğitimi arasında kurulan ilişki ile ilgiliydi. Piyasada bir hizmet olarak sunulan eğitim hizmeti, bu hizmetin tüketicileri olan üniversite gençliği için beşeri sermayelerini geliştirmenin/arttırmanın bir yolu olarak görülüyordu (bölüm 3). Üniversite gençliğinin, neo-liberal yönetsellik teknikleri ile piyasada kendilerine yatırım yapan girişimci bireyler olarak inşa edilmeye çalışıldıkları düşünülürse, onların geleceğin beyaz yakalı iş gücü olarak, eğitim hizmetini tüketip beşeri sermayelerini arttırmaya çalışmaları talep edilir. Bu bölümde yapılan görüşmeler temel alınarak, bir yandan, üniversite gençliğinin, üniversite okumayı beşeri sermayelerini arttırmakla ilişkilendirip ilişkilendirmediği, kişisel gelişim, “network” oluşturma, kariyer planlama gibi gündelik kaygıları ile piyasa değerlerinin üretimine katkıda bulunup bulunmadıkları incelenirken, diğer taraftan da öznelerin neo-liberal yönetim rasyonelitesini kendilerince nasıl esnettikleri ve dönüştürdükleri anlaşılmaya çalışılacaktır.

Yükseköğretimin, “istihdam edilebilirlik” için eğitim ile eş anlamlı olarak anlaşıldığı bir dönem söz konusudur (Levidow, 2002, 228). Bu neo-liberal dönemde, üniversiteler sadece piyasa için bilgi üreten kurumlar olarak görülmeyip aynı zamanda piyasada iş yapabilecek, yani istihdam edilebilecek girişimci özneler üretmesi gereken bir kurum haline gelir. Üniversitelerden beklenen, esnek üretim modeline uygun olarak esnek işgücünü üretmesidir. Dolayısıyla üniversite eğitimi sırasında verilen bilgiler bu işgücü ile uyum halinde olmalıdır (Levidow, 2002, 236). Üniversite eğitiminin tüketicileri olarak öğrenciler ise hali hazırda piyasada iş bulabilmek yani istihdam edilebilir olmak için bu eğitimi talep etmektedirler. Vakıf üniversitesinde Yazılım Mühendisliği 2. sınıfta burssuz olarak okuyan Osman⁷⁴, üniversite okumasının nedenini daha iyi hizmet verebilecek biri haline gelmek olarak görüyor. Başka bir ifade ile üniversite eğitiminin vasıflı işgücü oluşturmaktaki önemine vurgu yapıyor.

“Şimdi sonuç olarak Türkiye gibi bir ülkede yaşıyoruz. Ve hani eğitim, eğitim çok büyük bir önemi var bu ülkede. Ve hani eğitilmiş olmayana hiçbir şey vermiyorlar aslında! Aslında veriyorlar, eğitilmiş olmayıp ticaretle uğraşıp, bakkal işletip büyütebilen insanlar var ama üniversite okuyup, onu tamamlamak, daha iyi kesimlere hitap edebilirsiniz, daha iyi şirketlerde çalışabilirsiniz. Lise mezunu olduğunuzda üç milyar kazanacak bir iş yapabilirsiniz, ama ne kadar hizmet verebilirsiniz? O bir kere başta önemli! [...] Daha iyi ve daha değişik hizmet verme ve insanın ufkunu açması; üniversitenin bana göre böyle.”

⁷⁴ Bu bölümde görüşülen gençlerin gerçek isimleri kullanılmamış, öğrencilere takma isimler verilmiştir.

Osman'ın söyleminde üniversite okumak, kendi kariyer planlamasında daha iyiye ulaşmak yani piyasada daha iyi (kurumsal, çok uluslu) şirketlerde, üst düzey pozisyonlarda çalışmak anlamına geliyor. Üniversite okumadan da para kazanılabileceğini, hatta iyi bir gelire sahip olunabileceğini söylüyor, fakat önemli olanın para kazanmak değil, nitelikli, yenilikçi, bilgiyle donanmış, kaliteli, kalifiye biri olarak kendini yetiştirmek olduğunu vurguluyor. Dolayısıyla, üniversite eğitimi almak Osman için piyasaya nitelikli iş gücü olarak çıkmasının bir aracı/yolu olarak görünüyor. Yine vakıf üniversitesinde burssuz olarak işletme bölümü 4. sınıfta okuyan Leyla da üniversite okumayı kendi kariyeri için istiyor ve Osman ile benzer nedenleri sıralıyor.

“Öncelikle, tabii ki kendi kişisel gelişimim için, daha iyi bir kariyer yapmak için, daha iyi bir iş bulmak için, daha iyi yaşamak için [gerekli]. [...] ben ilk başta siyaset girişliyim, siyaset okuyordum. Birinci sınıftan sonra işletmeye geçiş yaptım. Geçiş yapmamın nedeni de siyaset okumak istemedim. [...] O yüzden de geçiş yaptım. Bir nevi... Ailemin de gerçi desteği oldu diyeyim, hani ekonomi ya da işletme okursan bak ilerde daha iyi iş imkânı olabilir senin için vesaire... Bu nedenle işletme!”

Duygu ilk olarak siyaset bilimini kazandığını fakat bu bölümün gelecekte onun kariyeri için iyi olmayacağı gerekçesi ile işletme bölümüne geçtiğini söylüyor. Öğrencilerin bölüm tercihleri üniversiteye girişlerinde hatta Duygu örneğinde olduğu gibi üniversiteye girdikten sonra bile piyasada daha iyi bir iş bulmak için yapılan seçimler üzerine kurulabiliyor. Üniversite akademik bilginin edinildiği bir yer olmaktan çok gelecekte yapacakları mesleklerin bilgisini alabilecekleri bir yer olarak *Ausbildung* (yeteneklendirme) yaklaşımının benimsendiği görülüyor (Tekin, 2003, 149).

Benzer bir nedeni devlet üniversitesi Ekonomi Bölümü 3. Sınıf öğrencisi olan Canan da dile getiriyor. Ona göre üniversite okumak hem iş bulmak için hatta iyi bir iş bulmak için olmazsa olmaz bir durum. Lise mezunu olarak kalırsa istediği yerlerde iş bulamayacağını, daha iyi bir iş için kendisini geliştirmesi gerektiğini bu sebeple üniversite okuması gerektiğini söylüyor. Canan'ın söyleminde üniversite okumak her ne kadar bir tercih olarak görünse de bunun zorunlu bir seçim olduğu anlaşılıyor. Canan rasyonel bir şekilde kendi geleceğini kurmak için karar alırken üniversite eğitimi almak onun için bir zorunluluk oluyor. Kendini geliştirmesi böylece iyi bir iş bulması için üniversite okumak en güçlü seçenek olarak önünde duruyor. Devlet üniversitesinde Mimarlık 3. Sınıf öğrencisi olan Hanife'nin söylemleri üniversite okumanın kariyer hesabı yapan rasyonel birey için tek seçenek olarak görünmesine

örnek teşkil ediyor.

“Bir kere para kazanabilmek için, ileride kendi hayatımı kurabilmek için, diplomam olursa en azından, daha vasıflı işler bulabileceğim için. Diplomam olmazsa, yani kolay kolay bir yere girip iyi bir yerde çalışamayabilirim.”

Hanife üniversite diplomasına sahip olmazsa, ileride iş bulmakta zorluk çekebileceğini bu sebeple üniversite okumayı “tercih” ettiğini söylüyor. Bu tercihlerle ilgili bütün söylemlerde gençler genelde hep sorumluluğu kendi üzerlerinde görmekteler: kendi yaşamlarını kurmak gerekliliği, kariyerlerine yön vermek gerekliliği, iyi bir iş bulmak ve vasıflı olmak gerekliliği gibi. Bütün söylemlerde yaşamlarının ve geleceklerinin sorumluluğunu almış bireyler olarak öne çıkıyorlar.

Vakıf üniversitesinde burslu olarak Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü 2. Sınıfta okuyan Cemal ise daha iyi bir iş bulma ile dünyadaki değişimleri bir araya getiriyor ve üniversite okumasının nedenini şöyle açıklıyor:

“[...] daha iyi bir gelecek için! Küreselleşen bir dünyada daha iyi bir eğitim alıp da daha güzel yerlerde iş sahibi olabilmek için üniversite okumayı gerekli gördüm.”

Cemal daha iyi bir iş bulmak için sadece ulusal emek piyasası için değil küresel düzeyde de kendini geliştirmek gerektiğini söylüyor. Bu söylemin altında, emeğin küresel düzeyde mobilizasyonu ve esnek üretim ile bütünleşmesinin bilgili, kalifiye işçilerle ilişkili olduğu gerçeği yatmaktadır.

Yukarıdaki yorumlardan da anlaşılacağı üzere üniversite okumak daha iyi bir işle, ya da dolaylı olarak daha iyi bir yaşamla ilişkilendirilmektedir. Gençler daha iyi bir yaşam için hesaplamalar yapmakta, seçimlerde bulunmakta buna göre de davranışlarını yönlendirmekteler. Bu yönlendirme disiplin iktidarının bedeni ve düşünceleri denetim altında tutan gücü ile olmaz, biyo-politika ile yani yaşam üzerindeki iktidarla ilgili bir politika ile gerçekleşir. Bu politika sadece nüfusa yönelmiş merkezi müdahalelerle olmamakta, aynı zamanda her bireyin kendi özgürlüğünü, haklarını ve sorumluluklarını biyo-sosyal ve biyo-ekonomik terimlerle anlaması ile de oluyor. Yönetimsellik çalışmaları belirli bir yönetim ve kendini yönetim şeklinin bu yaşam üzerindeki iktidar içinde nasıl içerimlendiğini netleştirmeye çalışır (Simons, 2006, 531). Yukarıdaki, söylemler düşünüldüğünde, gençlerin neo-liberal ekonomik ve sosyal rasyonaliteye göre yaşamlarını şekillendirdikleri gözlemlenebilir. Yapılan vasıflı işçi vurgusu, iki farklı anlamla neo-liberal iktidara bağlanmaktadır. Birincisi, piyasanın değerlerini normalleştirmiş

olmak, yani rekabet gücüne sahip, risk hesaplayabilen, rasyonel tercihlerde bulunarak kendi çıkarlarını koruyan bir birey olmak. İkincisi ise küresel sermayenin sürekli yaptığı vurgu ile teknolojik yenilikleri takip eden, bunun teknik bilgisine sahip olan bir birey olmak. Gençlerin üniversite eğitimini almasının altında yatan nedenler neo-liberal bireyin bu iki özelliğine gönderme yapmaktadır.

Daha vasıflı işçi olmak, daha fazla yetenekle donanmayı gerektirir. Günümüzde, teknolojik bilgiye sahip olmak, yabancı dil bilmek, yaratıcı fikirler üretebilmek, proje geliştirmek gibi yeteneklere sahip olan kişiler işverenler tarafından tercih edilmektedir. Bu durum kapitalist üretim şeklinin Fordist üretimden, esnek üretime geçmesi ve hizmet sektörünün gelişmesi ile ilgilidir. İşler artık daha fazla yetenek ve yaratıcılık gerektirdiğinden, yetenek açığının oluşmaması için bireylerin beşeri sermayelerine daha çok yatırım yapmaları gerekmektedir. Bu durumdan etkilenen gençler piyasada istihdam edilebilmek için sürekli beşeri sermayelerini arttırmaya çabalamaktadır. Fakat bu durum tam tersi bir etki yaparak, yetenek enflasyonunun oluşmasına neden olmakta, bu da üniversite diplomasının değerini düşürmektedir (Levidow, 2002, 230-231). Dünyadaki bu gelişmeyle birlikte Türkiye’de 1980 sonrasında üniversite eğitiminin kitleselleşmesi ve son dönemde çok sayıda taşra üniversitesinin açılması Türkiye’de üniversite diplomasının değerinin azalmasına neden olmaktadır. Bu şartlar altında, yapılan görüşmelerde gençler üniversite okumanın Türkiye’de bir ayrıcalık olmadığına vurgu yapıyorlar. Vakıf üniversitesinde Hukuk Bölümü 3. sınıfta burslu okuyan Duygu çok fazla yeni üniversite açılmasından şikâyet ediyor.

“[...] hani en ufacık şehirlerde ya da ilçelerde bile bir üniversite açılıyor ve çok da rahat hani tabiri caizse parayı basan girebildiği için [üniversite okumak] çok ayrıcalık haline gelmiyor bence.”

Benzer bir şikâyeti vakıf üniversitesi işletme bölümü son sınıfta burssuz okuyan Leyla ve devlet üniversitesinde makine mühendisliği bölümünde son sınıf öğrencisi olan Ayşe de dile getiriyor ve yetenek enflasyonunu hatırlatırcasına, kendilerini geliştirmenin, yeteneklerini arttırmanın bu şekilde fark yaratmanın önemini vurguluyorlar.

“Aslında, artık herkes okuyor. Çok okuyan var, okuyup da işsiz olan çok var, bunun örneğini hepimiz biliyoruz. Bu yüzden artık [üniversite eğitiminin] anlamını yitirdiğine inanıyorum. Hani eskiden, babalarımız, dedelerimiz hani üniversite mezunuyken çok revaçta olan bir şeydi ama şu an herkes üniversite mezunu. O yüzden zaten insanlar *master yaparak* ya da başka programlara katılarak bir şekilde kendilerine ağırlık kazandırmaya çalışıyorlar. Çünkü çok büyük bir yarış içerisindeyiz.” (Duygu)

“Yani aslında ben bir ayrıcalık olduğunu düşünmüyorum. Çünkü Türkiye’de artık o kadar çok üniversite var ki hiç duymadığımız üniversiteler duyar olduk. [...] Artık her ilde onlarca üniversite var. Açıköğretimler var en kötü ihtimal. Dolayısıyla, üniversiteli olmak artık maalesef bir farklılık katmıyor size. O farklılığı kendiniz yaratmanız gerekiyor.” (Ayşe)

Neo-liberal yönetsellik bir yandan piyasanın değerleri ile normalleşmiş bireyler inşa etmeye çalışırken, bir yandan da bu bireylerden fark yaratmalarını, birbirine benzeyen bireyler arasında, adeta gri bir görüntüde parlak kırmızı olmalarını beklemektedir. Çünkü günümüz kapitalizminde farklı olan daha pazarlanabilir, daha satılabilir. Fakat bu farklı olma durumu, yönetim rasyonalitesinin dışına çıkma ona direnme anlamında algılanmamalıdır. Arzu edilen, yönetimin bir çeşit *inovasyonu* için gerekli yaratıcılığa sahip öznelerin varlığıdır. Bu şekilde neo-liberal yönetim hem kendini yeniden üretebilecek hem de yönetebilirliğini sağlayacaktır. Vakıf üniversitesi işletme bölümü burslu son sınıf öğrencisi olan İrem, beşeri sermayesini geliştirmek için katıldığı sertifika programlarından ve dil kurslarından söz ederken, bunlara katılmasının bir nedenin de fark yaratmak olduğunu vurguluyor. Ancak bu şekilde piyasada diğerlerinin önüne geçip daha tercih edilir olacağını düşünüyor.

“Türkiye’de hemen hemen herkes üniversite okuma olanağını bir şekilde yakalıyor ve sizin diğerlerinden farklı olmanız gerekiyor ki çünkü hayallerinizi gerçekleştirebilir. Artık Türkçenin dışında İngilizce bile yetmiyor. İkinci, üçüncü dil gerekiyor. İtalyancaya o şekilde başladım. İkinci sınıfta Dış İşleri Bakanlığı’na girme gibi hedeflerin vardı. O yüzden ekstra dil öğreneyim, işte sınavda lazım olacak, diye düşünerek dil öğrenmeye başladım. Sonra bunun arkası geldi, Fransızcada devam ettim. Sertifika programlarına da işte dediğim gibi diğerlerinden farklı nasıl olabilirim diye düşünerek başlamıştım.”

Farklı olma söylemi esas olarak fark yaratabilecek olma ve kişinin bu yetilerle donanmasıdır. Bu noktada farklı olmak bir amaç olmaktan çok isteklere götürecek bir araç haline gelir. İrem’in bu programlara katılma seçiminde bulunmasının nedeni, daha kolay işe alınması ve kendine yatırım yaptığı ölçüde daha yüksek gelir elde etmesi gibi gündelik kaygıların yanı sıra hayallerini gerçekleştirmek gibi kendini referans alan bir isteğe bağlanmaktadır. Bu durum tam da neo-liberal yönetselliğin doğrudan yönetmek yerine istekleri, arzuları yöneterek, onları etkileyerek kişilerin kendilerini bu istekler, arzular, umutlar ve hayaller doğrultusunda yönettiği vurgusuna uygun düşer (Rose, 1996b, 41; Shamir, 2008, 14; Lemke, 2001, 201; Isın, 2004, 222; Fisher, 2010, 15). Özneler bu etkilenmiş, dönüştürülmüş, inşa edilmiş hayallerinin peşinden koşarken aslında bu hayalleri

gerçekleştirmek için “olması gereken öznel” haline dönüşürler. Hayalleri iyi bir iş, güzel bir ev, yurt dışında tatil yapabilmek, başarılı olmak, olan öznel iyi üniversitelere girmeli bununla da yetinmeyip kendi kişisel gelişimlerine yatırım yapmalıdırlar. Ve bütün bu eylemleri rasyonel olarak hesaplamalıdırlar.

Kişisel gelişim kavramı bu inşa süreci içinde neredeyse her kapıyı açabilecek, kişileri hedeflerine, hayallerine ulaştırabilecek altın bir anahtar olarak sunulur. Hemen hemen piyasada var olabilmek için sergilenen bütün davranışlar, seçimler; alttaki bu amacı görünmez kılarcasına kişisel gelişim isteği ile ilişkilendirilir. Başarı ve mutluluğun kişinin içinde olanlarla elde edilebileceği temeline dayanan kişisel gelişim, tesadüfleri ortadan kaldırır, böylelikle başarısızlıkları kişinin kendi isteği ile gerçekleşmiş durumlar olarak görür. Yapılabilecek tek şey sistemi değiştirmeye çalışmak yerine kişinin kendisini değiştirerek sisteme uyum sağlayacak stratejiler geliştirmesidir (Yakın, Bektaş, 2009, 22). Bu bir nevi kişinin neo-liberal birey olarak kendini inşa sürecinde en önemli destekleyicilerinden biridir. Başarı odaklı kendini yenileme süreci olarak kişisel gelişim rekabetçi bir sistemde varoluş yoludur. Bu altın anahtar beşeri sermayeyi geliştirmeyi kişinin kendi öznelliğine bağlar. Gençlerin beşeri sermayelerini arttırmaları artık onların kişisel gelişimlerinin bir parçasıdır, ya da ta kendisidir. Devlet üniversitesi gemi inşaat ve gemi makineleri bölümü 3. sınıf öğrencisi olan Özge’nin yorumu kişisel gelişim süreci ile beşeri sermayeyi geliştirmenin birbirine amaç olarak denk düştüğü konusunda fikir vermektedir.

8. sınıfta [...] kişisel gelişim kursuna devam ettim. Üç ay boyunca. Benim dönüm noktam oldu. Onun öncesinde gayet çekingen, içine kapanık, ya böyle dokunsan ağlayacak tiplerdendim. Öyle hani şeydim, kendi içimde yaşırdım. Annem bunu fark ettiği için beni oraya gönderdi. [...] Yani orada onunla [kişisel gelişim kursundaki hocası] yaptığımız muhabbetlerde, onun bize uyguladığı işte yöntemlerde, işte meditasyon yapmayı öğretti mesela. Benim hayatıma kattığı en büyük şey buydu. Bana meditasyon yapmayı öğretti ve bunu gerçekten yapabilmeyi öğretti. Onun dışında kendime güvenimi sağladı. Aslında *herkes gibiydim* onun öncesinde. Ondan sonra o kurs bittikten sonra *ben özeldim. Herkesten değildim.* [...] İnanç konusunda da çok üzerimizde durdu. Kendi inancımızı ailemiz istediği için değil de aslında biz kendimiz de bunu sorgulayıp bu inancı desteklememiz konusunda... Bu inanç dediğim hani istediğimiz herhangi bir inancı desteklememiz konusunda, bizim kendi inancımıza kendimizin karar vermesini sağladı. Aileden gelen bir şey olmasını düşünmedi. [...] Şu anda da devam ediyorum. Kişisel gelişim kitapları okuyorum ve bunu seviyorum çünkü gerçekten hani o kişisel gelişimde bahsedilen soyut kavram var. *Sen bunu yönlendirebilirsin! Bu senin elinde! Senin beyin gücünde, bilinç altında yatıyor!* [...] Karşıdakini anlamakta bitiyor her şey. Kendini anladıktan sonra karşıdakini anlamak lazım. Ben o kişisel gelişimle birlikte bir de işaret dilini öğrendim. Karşımdaki ile konuşurken, aslında karşımdakinin vücudu ile bana ne söylemek istediğini öğrendim. Bu benim iletişim yeteneğimi geliştirdi. [...] İnsan ilişkilerini, bence insan ilişkilerimi bir üst seviyeye taşıdı. Karşıma geçen insanlarla, hani nasıl diyeyim, hani böyle insanları sınıflandırmak istemiyorum ama hani konuştuğum insanlar artık hani daha şeydi... Önceden daha seçmeden yapıyormuşum bunu. *Şu anda seçiyorum. Bana göre olanı, seçerek muhabbet ediyorum.* Ve muhabbet ettiğim insanı gerçekten

algılayabildiğimi düşünüyorum. Tamamıyla, olmasa da. Muhabbeti kontrol edebilmeyi öğrendim. İnsanları sıkılamayı öğrendim çünkü onlar işaret diliyle onların aslında sıkıldıklarını, heyecanlandıklarını, yalan söylediklerini [anlıyorum]. [...] Bir iş görüşmesine gittiğimde nasıl davranmam gerektiğini, karşımdakinin benden ne beklediğini belki ondan birkaç saniye önce fark edebilirim. [...] [sertifika programlarına katılmak] tamamen *sorumluluğumdur*. Mesleğimle ilgili kendimi geliştirmem gerekiyor. Para kazanmam gerekiyor ve bunun için *kendimi geliştirmem, bir şeyleri bilmem* gerekiyor. Tamamen benim sorumluluk sahibi olduğum için yaptığım şeyler. [vurgular yazara aittir.]

Özge'nin aktardığı deneyimlerden yola çıkarak, kişisel gelişimin farklı olmakla, özel olmakla ilişkilendirilmesi, yaşamını, seçimlerini yönlendirmeyi içermesi, sosyal çevreyi oluştururken belirli kıstaslar alınması, beşeri sermayeyi geliştirmenin kişinin kendi sorumluluğu olması gibi neo-liberal bireyin söylemleri ile örtüşen özellikler taşıdığı söylenebilir. Gençlerin, beşeri sermayelerini arttırmak için kendileri ile ilgilenmelerinin sadece pragmatik, araçsal bir yaklaşım olduğu düşünülmemelidir. Bu durum bir nevi öznenliğin inşa sürecidir. Kendine yatırım yapan girişimci özne olarak, yani neo-liberal yönetim tekniklerinin kurmak istediği özne olarak, gençliğin kendilerini inşa edişinin ve yönetmesinin bir parçasıdır (Simons, 2006, 533). Kendilerini sermayeleştiren gençler bir yandan da yaşamlarını proje olarak görüyorlar. Devlet üniversitesinde endüstri mühendisliği 4. Sınıf öğrencisi olan Özger katıldığı programlardan söz ederken proje yöneticiliği sertifikası alma nedenini bir proje olarak gördüğü yaşamını yönetmenin teorisini bilmek olarak belirtiyor.

Fransızca kursuna gidiyorum. Uluslararası ilişkilerde lazım olacak diye. Şey var, proje yöneticiliği sertifikası aldım. Bu uluslararası standart... Uluslararası proje yöneticisiyim bu arada. [...] Fransızca'yı uluslararası ilişkilere, siyaset bilimine ilgim var diyorum ya Fransızca da Avrupa'da mesela hukuk dili Fransızca bildiğim kadarıyla, Birleşmiş Milletler'de yazışma dili yazışma dili Fransızca. Fransızca hala bürokraside etkin bir dil dünya üzerinde. Dolayısıyla ona hakim olmak istiyorum. [...] Proje yöneticiliği sertifikasına niye katıldım? *Çünkü hayatın kendisi bir proje zaten*. Bir şekilde başlıyor, geliyor ve sonlanıyor. Mesleğimle de alakalı olarak yani sistem ne olursa olsun yani bir edebiyat yazarı olsan, bir kitap çıkartırken bile aslında bir projeyi yönetmek durumundasın. Dolayısıyla, her, hayatın her alanında bize lazım olduğu için orada da etkin bir yönetici [olmak], daha doğrusu teori kısmını daha iyi [bilmek].

Yaşamı bir proje olarak görmek, onu yönetebilmeyi istemek, geliştirilmesi gereken bir şey olarak görmek kişiyi yaşamının girişimcisi kılmakla kalmayıp onu çeşitli ilişki ağları içinde hareketli bir özne haline getiriyor. Çünkü bir projeyi yönetmek, grup çalışması içinde olmayı, sürekli iletişim kurmayı, projedeki riskleri hesaplamayı ve başarısız olma durumunda sorumluluğu almayı gerektirir. Bütün bu faaliyetler ise akışkan ve hareketli olma durumuna gönderme yapar. Sennett (2005, 91)'ın söylediği üzere “modern risk kültürünün garip yönü, hareketsizliğin başarısızlık olarak görülmesi, sabit kalmanın ölümle eş tutulmasıdır.” Biyo-iktidar, disiplin gibi sınırlayıcı ve durağan değildir. Neo-liberal yönetim rasyonalitesinin girişimci öznesi

kapalı alanlarda konumlanamaz. Networklerin içinde hareket etmelidir. Network, bu öznenin yaşadığı, ihtiyaçlarını karşıladığı, beşeri sermayesini kullandığı, dolaşıma soktuğu, verimli kıldığı çevredir (Simons, 2006, 532). Üniversite gençliği özelinde bakıldığında networkün billurlaşmış bir halinden söz etmek mümkündür. Gerek kariyer merkezleri tarafından, gerekse öğrenci kulüpleri veya özel eğitim danışmanlık şirketleri tarafından üniversitelerde konferanslar düzenlenmekte, kariyer günleri yapılmaktadır. Bu etkinlikler, üniversite gençliğinin iş dünyası ile kaynaştığı, iletişim kurduğu, onlardan piyasaya yönelik bilgi aldığı alanlardır. Üniversite gençleri, bu etkinlikleri kavramı biraz daha daraltarak, fakat kavramın neo-liberal değerle ve piyasayla olan ilişkisini gözler önüne sermesine network oluşturulması için düzenlenen etkinlikler olarak tanımlıyor. Devlet üniversitesinde elektrik mühendisliği son sınıf öğrencisi olan Timur kendisi bölümünü sevmese bile bölümü ile ilgili network oluşturmak için düzenlenen etkinliklerin zaman zaman kendisini bile cezp ettiğini belirtiyor.

“Arkadaşlarla konuştuğum zaman diyorlar ki bizim okulda bir kulübümüz var [...] elektrik ile ilgili onlar bazı konferanslar düzenliyor, ben üye değilim oraya. Onlar mesela şirketten bazı adamlar geliyor, onlarla tanışıyorlar, konuşuyorlar, ondan sonra maillerini alıyorlar. Öyle şey yapıyorlar mesela çalışmaya başlıyorlar oralarda hani. Onlar da iş sahibi oluyorlar. O açıdan işte ben de şey yapıyorum. Keşke ben de tanışsaydım, sonrada bir yandan da diyorum mesleğimi sevmiyorum tanışmama ne gerek var. [...] Genelde tanışmanın artısı var işe girmek açısından illaki.”

Vakıf üniversitesi endüstri mühendisliğinde bulsu 3. sınıf öğrencisi olan Kerem network oluşturmayı sadece iş dünyası ile ilişki kurmak olarak algılamayıp, üniversite eğitimi sırasında da edindiği arkadaşları ile ileride iş kurma olasılıklarını hesapladığı ve onlarla ilişkilerini bunu da düşünerek düzenlediği bir süreç olarak görüyor.

“Network yapmak çok önemli! Benim kendi arkadaş çevrem var mesela endüstri mühendisliğinde, 4’ten falan var, onlar mezun olacak bu yıl, onların uğraştığı işler var. Bizim amcamlar falan uğraştığı işler falan var. Onlarla mesela daha ileride ortak bir şeyler yapmayı düşünüyoruz. Ben bir şirkette çalışsam da arkadaşlarla iş kurmak, onlardan birini başına koymak falan istiyorum.”

İleride arkadaşları ile iş kurmayı hedefleyen Kerem görüşme sırasında bu açıdan şanslı olduğunu arkadaşlarının ve onların çevrelerinin ileride kariyerinde kendisine yardımcı olabilecek kişilerden oluştuğunu söylüyor. Bu açıdan network oluşturmaya üniversiteden başladığını ileride bunun yararlarını göreceğini söylüyor. Devlet üniversitesi, makine mühendisliği son sınıf öğrencisi olan Ayşe, network kurmayı bütün sosyal ilişkilerini kapsayacak şekilde düşünüyor. Böylece kavramın genel tanımı ile örtüştüğü söylenebilir.

“Ben biraz bencilce gelebilir ama ben bunu yıllardır bu şekilde yapıyorum. Bana zararı olacak, ya da bana yararı olmayacak insanlarla görüşmemeyi tercih ediyorum açıkçası. Ha benim ne kadar yararlı olduğumda tartışılır. Yani ben de çok yararlı bir insanım olayı değil bu. Ya da işte o insan yararsız olayı da değil ama illaki istiyorum ki çevremde bana yardımcı olabilecek, bu sadece şey de değil, çalıştığınız yerle alakalı ya da etiketlerle alakalı bir şey değil, bana katkısı olmayan insanları hayatımda tutmak istemiyorum. Ya illaki bir kartviziti olması gerekiyor. Bir insanla bir paylaşımın varsa ona vakit harcıyorsam, o bana vakit harcıyorsa, ben ondan, o benden bir şekilde yararlanmalıyız. Bu sadece maddi anlamda bir şey değil. Manevi de olabilir. En basiti, bir kelime de olabilir; yabancı bir kelime olabilir, hiç bilmediğim tatmadığım bir yemek gösterebilir bana. Ya bu da iyi bir şeydir.”

Beşeri sermayesi olarak kendine yatırım yapan girişimci birey, sadece yaşamını sermayeleştirmiyor, sosyal konular da bu durumdan pay almaktadır. Girişimci davranış insanı normların, ilişkilerin, networklerin, sosyal sermaye olarak düşünüldüğü bir pozisyon içine sokar. Bu sosyal sermaye kişinin beşeri sermayesini geliştirmesini; bilgi ve yeteneklerinin genişletilmesini amaçlar (Simons, 2006, 532). Ayşe'nin bu noktada söyledikleri önem kazanır. Sadece ilerideki iş yaşantısında kullanacağı bir network içinde kendini düşünmeyip, bütün sosyal ilişkilerinin oluşturduğu bir network tanımlayarak, bunları da kendi çıkarları doğrultusunda düzenleyerek, sosyal sermayesini arttırmayı böylece beşeri sermayesine katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Bütün bu kişisel gelişim, network oluşturma söylemlerinin dışında kalan yorumlar azınlıkta da olsa mevcuttur.⁷⁵ Devlet üniversitesinde elektronik ve haberleşme mühendisliği son sınıf öğrencisi olan Babür, bu tür programlara katılmayı kendisine hakaret olarak gördüğünü söylüyor. Sistemin bunun üzerine kurulduğunu insanların çok küçük yaşlardan beri kariyer odaklı olarak yetiştirildiklerini söylüyor. Hâlbuki olması gerekenin öğrenciyken, öğrencilik yapmak olduğunu değiniyor. Kariyer günlerinde veya çeşitli panellerde öğrencilerin takım elbiselerini giyerek, bedenlerini disipline ederek bir umudun peşinden koştuklarını, gerçekleşmesi çok zor olsa bile o umuda tutunduklarını ve yaşamlarını buna göre düzenlediklerini belirtiyor. Sistemin gerçekleşmeyecek olsa bile gençlere umut pazarladığını, örneğin sertifika programlarına katılırlarsa, network oluşturlarsa, dil eğitimi alırlarsa CEO olabilecekleri umudunu verdiğini söylüyor. Babür'e göre gençler bunun olma olasılığının çok az olduğunu bilseler bile bu olasılık için uğraşıyorlar. Kendisinin bu

⁷⁵Görüşmeler sırasında iki-üç öğrencinin neo-liberal söylemin dışında ve ona eleştirel bir dil oluşturduğu söylenebilir. Bu gençler kendilerini sosyalist olarak tanımlamakta ve çeşitli örgütlere üyelikleri bulunmaktadır. Üye olmayanlar da sosyalist örgütlenmelere sempati duymaktadırlar. Bu noktada genelleme yapmaktan kaçınmakla birlikte sosyalist okumaların ve örgütlülüğün neo-liberal söylemin dışına çıkmaya, onun kavramlarına eleştirel yaklaşım sergilemeye yardımcı olduğu söylenebilir. Benzer bir durum görüşmelerde sağ görüşlü, milliyetçi örgütlere üye veya İslami cemaatlere üye olan gençler arasında da gözlemlenmemektedir.

şekilde davranmadığını, geleceği kariyerini düşünmediğini, üniversite öğrencisiyken üniversitenin sorunlarıyla, öğrencilik halleri ile uğraşmayı tercih ettiğini vurguluyor.

Yukarıda değinilen görüşmelerin sonucunu özetlemek gerekirse, neo-liberalizm ile güçlenen beşeri sermaye kavramının görüşme yapılan üniversite gençleri tarafından benimsendiği ve yaşamlarında karar süreçlerinde etkili olduğu gözlemleniyor. Üniversite okumak, daha iyi bir iş bulmanın ön koşulu olarak kabul edilip üniversite eğitimi istihdam edilebilirlik ile örtüşüyor. Fakat görüşme yapılan gençler Türkiye’de üniversite eğitiminin artık iş bulmada bir ayrıcalık sağlamadığını kendilerini geliştirmek için master yapmaları, sertifika programına katılmaları, yabancı dil eğitimi almaları gerektiğini söylüyorlar. Üniversite, kendilerini geliştirmek için bir basamak ve diğer kendini geliştirme imkânlarına erişebilmek için bir aracı olarak görülüyor. Üniversiteler de bu talepleri karşılamak için kendi bünyelerinde çeşitli sertifika programları, dil kursları açmakta, kariyer günleri ve kariyer gelişimine yardımcı olmak için iş dünyasından konuşmacıların katıldığı paneller düzenlemektedirler. Hatta bazen bir adım daha öne geçerek iş dünyasından kişilerin üniversitelerde kredili dersler vermelerini teşvik etmektedirler. Gençler daha iyi bir yaşam sürmek için gerekli gördükleri, kendilerini zorunlu hissettikleri bu programlara ve derslere katılıyorlar. İyi yaşamla özdeşleşen, piyasada tercih edilir bir birey olmak için kendileri için en doğru tercihleri yapmaya çalışıp bedenlerini, düşüncelerini ve davranışlarını bu doğrultuda yönetiyorlar.

4.2. İşsizlik Konusunda Sorumluluk Kimin? Toplumsaldan Gündelik Pratiklere Neo-liberal Değerlerin Normalizasyonu

Foucault (2009, 148), egemenlik, disiplin ve biyo-iktidar arasındaki ilişkide belli dönemlerde birinin diğerlerine daha baskın geldiğini söylese de bu iktidar formlarının birbirlerini tamamıyla ikâme etmediklerini, eş zamanlı olarak uygulandıklarını vurgular.⁷⁶ Foucault’nun sistematik ve normatif bir tarih teorisi oluşturmak istemediği, sadece tarihsel eleştiri yapabilmek için gerekli araçları sağlamaya çalıştığı (Binkley, 2009, xiv) düşünüldüğünde, iktidar formlarının

⁷⁶Foucault bu durumu özellikle vurgulamışsa da yönetimsellik çalışmalarına dâhil olan bazı düşünürler tarafından dönemleri totalize etmekle, birbiri ardına devam eden belli kalıpta dönemleri ele almakla eleştirilmiştir (Binkley, 2009, xiii). Benzer bir eleştiri de iktidar formlarını ele alırken, yine dönemselleştirmeye gitmesi ve sanki liberal yönetim rasyonalitesinin hâkim olduğu ve biyo-iktidarın önem kazandığı dönemde, egemenlik iktidarının uygulamalarını göz ardı etmekle de eleştirilmiştir (Stenson, 1998, 333-335).

birbirini ikâme etmemesi, yönetim rasyonaliteleri için de geçerli olabilir. Foucault sonrası yönetimsellik çalışanlardan özellikle Nikolas Rose'un modern politik rasyonaliteler olarak incelediği liberalizm, refahçılık ve gelişmiş liberalizm birbiri ardına gelen ve özne inşasında farklı teknikler kullanan yönetimsellikler olarak belirtilir (Rose, 2000; 1996b; 1993). Rose'un bu ayrımı ve dönemselleştirmesi, bir yandan yakın tarihsel süreçleri ve bu süreçlerde öznenin nasıl farklı şekillerde kurulduğunu anlamak için analitik bir araç oluştururken, diğer taraftan karmaşık olan süreçlerin basit sistematik süreçlere indirgenmesi gibi bir sorunu da beraberinde getirir. Dolayısıyla, yapılması gereken bir taraftan yönetimsellikler arasındaki kullanılan teknikler, inşa edilen öznellikler, normalleşmesi istenilen değerler konularındaki farklılıklardan yararlanarak süreçleri analiz etmek ve bunu yaparken yönetim rasyonaliteleri arasındaki geçişkenlikleri, eş zamanlı var olma durumlarını dikkate almaktır.

Bu bölümde üniversite gençliğinin Türkiye'deki işsizliğe ve kendi işsiz kalma durumlarına dair algılamaları incelenirken refahçılık ve neo-liberalizmin eş zamanlı olarak özneleri etkilediği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda daha önce değinilen Raco (2003, 77-91)'nin eleştirisi anlam kazanır.⁷⁷ Yönetim rasyonaliteleri, değişmez tutarlı programlarla özneleri tamamıyla sınırlı bir alana hapsedip, onları edilgenleştirmezler. Öznelerin belirli bir olguyu farklı programlardan etkilenecek ele almaları, belli bir dönemde etkin olan yönetim rasyonalitesinin tamamıyla tutarlı bir şekilde her alanı ve her kişiyi yeniden kurmadığının bir göstergesidir. Dolayısıyla, farklı yönetim rasyonalitelerinin nasıl bir arada var olduğunu aralarındaki karmaşık ilişkiyi öznelerin algılamaları ve deneyimleri üzerinden incelemek, yönetim rasyonalitelerini indirgemeci bir şekilde ele almaktan kaçınmayı sağlayacaktır.

Refah devleti yönetimselliğinde, sosyal riskler olarak görülen işsizlik, yoksulluk toplumun bütünü tarafından giderilmeye çalışılır. Bu riskler toplumun bütününe dağıtılır, böylelikle uçlarda yer alan bireylerin riskleri sosyal-vatandaşların sorumluluğundadır (Rose, 1996b, 48-49). Toplumsal barışın sağlanması adına –başka bir deyişle işçilerin liberal ekonomik politikalardan kaynaklı memnuniyetsizliklerinin giderilmesi adına- devlet ekonomiye müdahale eder. Bu müdahaleler sonucunda liberal yönetimselliğin devlet ve ekonomi arasına çektiği sınır belirsizleşir ve devlet ekonomik alanın düzenlenmesinde kendini sorumlu kılar (Rose, 2000, 124).

⁷⁷ Bu eleştirinin daha detaylı tartışması için 2. Bölüme bakılabilir.

Refahçılıkta, devlet, istihdamı, ekonomik gelişmeyi, sağlık ve barınma ihtiyaçlarını sağlamak konusunda sorumlu tutulur. Sosyal riskler içinde işsizlik yönetim için ciddi anlamda tehlike oluşturmaktadır. Çalışmak bedenini disipline edilmesini sağlamakta ve bireylerin kapitalist düzenle eklemlenmelerini kolaylaştırmaktadır. Çalışmamak bir nevi sistemin dışına itilmek, terbiye edilmemek anlamına geleceği için yönetilmesi zor bir hal alır. Neo-liberal yönetimsellikte ise toplumun kaybedenlere, yoksullara, gençlere ve yaşlılara, işsizlere karşı sorumluluk duygusu yoktur (Giroux, 2008, 595). Daha önceki bölümlerde değinildiği üzere risk hesaplaması neo-liberallerin bireylerden beklediği bir özelliktir. Rekabetçi bir toplumda birey kendi yetenekleri doğrultusunda kendini geliştirmeli ve piyasada var olmaya çalışmalıdır. Birey piyasada başarılı olamazsa yani iş bulamazsa bu bireyin “tembelliği”, “yeteneksizliği” ile ilgili bir sorundur. Dolayısıyla bu kişisel problemi çözme sorumluluğu da bireye ait olacaktır. Fakat sadece iş bulamama durumu sonucunda bireyler sorumlu kılınmıyor, iş bulma süreci boyunca bireyler bu sürecin sorumluluğunu taşımaları gerektiği bilinciyle yoğruluyorlar. Gerek iş arama konusunda gerekse de istenilen iş için uygun yeteneklerin edinilmesi konusunda birey sürekli olarak çaba harcamak zorunda bırakılıyor. Bu zorunda bırakılma görünen bir baskı aracı sayesinde gerçekleşmiyor. Daha çok içselleştirilmiş söylemler ve pratikler ile gerçekleştiriliyor.

İşsizlik, Türkiye’deki yönetimler için önemli, acil çözülmesi gereken bir durumdur. Özellikle, görece genç bir nüfusa sahip olan Türkiye’de gençlerin istihdamının artırılması önemlidir. Bu gençler arasında üniversite mezunlarının işsizliği neo-liberal yönetim rasyonalitesi için yönetememe sorununa neden olur. Neo-liberal bireyler kendilerini geliştirme ve beşeri sermayelerine katkı yapma gerekliliği ile sorumlulaştırılırken, görüşülen gençlerin düşündüğünün aksine Türkiye’de üniversite eğitime ulaşabilen gençlerin sayısı görece azdır. Bu az sayıda kendini geliştirmek için çaba sarf eden gençlerin işsizliği neo-liberal iktidarın kendini geliştirme ile istihdam arasında kurduğu ilişkinin sorunlu hale gelmesine neden olur. Türkiye’de 2000’lerden sonra üniversite mezunu işsizlerin sayısı giderek artmaktadır. Aşağıdaki tablo incelendiğinde bu artış gözlemlenebilir.

Tablo-1

İŞGÜCÜ İSTATİSTİKLERİ VERİ TABANI	
Eğitim durumuna ve yıllara göre işsizler	
(Bin)	
(15-24 yaş grubu)	
	Yüksekokul veya fakülte
2010	164
2009	157
2008	138
2007	122
2006	107
2005	114
2004	138
2003	133
2002	109
2001	77
2000	73

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu [www.tuik.gov.tr, 05.09.2011]

Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı üzere, Türkiye’deki eğitimli işsiz sayısı her geçen yıl artmaktadır.⁷⁸ Bu durum gençlerin yaşamlarını, davranışlarını ve geleceğe dair umutlarını etkilemektedir. Bir önceki bölümde bahsedildiği üzere, gençlere göre artık iş bulmak için üniversite diploması çok bir şey ifade etmemekte, daha üniversite okurken işsizlik kaygısı sebebi ile kendilerini geliştirmenin, beşeri sermayelerini arttırmanın türlü yollarını aramaktadırlar. Fakat Türkiye’deki işsizliğin nedenleri üzerine düşündükleri zaman görüşülen gençlerden bazıları, kendilerini geliştirmekle ilgili düşünceleri yani bireysel çabalarını birer çözüm olarak gündeme getirmemektedir. Bu noktada refahçılığın toplumu sosyal risklerde sorumlu kılan söylemini benimsemektedirler. Vakıf üniversitesinde burslu olarak endüstri mühendisliği 3. sınıfta okuyan Sezin Türkiye’deki işsizliği sosyal devletin yetersizliğine bağlamaktadır.

“İşsizliğin nedeni tamamen siyasi çıkarları için insanları, kendi kuklaları gibi oynatan siyasetçiler olduğunu düşünüyorum. Çünkü hani bu şekilde bir sosyal devlette sonuçta

⁷⁸ Tablo incelenirken unutmamak gerekir ki her yıl üniversiteler yeni mezunlar vermekte ve bu mezunlar işgücü piyasasına dâhil olmaktadır. İşgücü piyasasına katılan gençlerin sayısı ile yaratılan yeni istihdam arasında dengesizlik söz konusu olabilir. Dolayısıyla, tablodan iş sahibi gençlerin işsiz kaldığı gibi direkt bir sonuç çıkarılamaz. Fakat tablodaki veriler her geçen yıl eğitimli işsiz sayısının Türkiye’de attığını net bir şekilde ortaya sermektedir.

ışsizliğinde, insanların yoksulluk çekmesinin de nedeni tamamen devletin ihtiyaçları karşılayamamış olması ki normalde çok fazla iş gücüne ihtiyaç var, toplumsal olarak da her konuda ama demek ki dengeli bir dağılım olmuyor. Bazı insanlar pay giderken bazıları işsiz kalıyor. O yüzden devlete atıyorum suçu.”

Sezin, işsizlik gibi bir sosyal riskte devletin ekonomik alana müdahale ederek hem gelir dağılımında adaleti sağlaması gerektiğini hem de istihdam yaratması gerektiğini vurguluyor. Hali hazırda günümüzdeki işsizlik problemini devletin suçu olarak görüyor. Sezin’in bu söylemi, refahçılık yönetimselliğinin devletin ekonomik alana- bu örnekte işgücü piyasasına- müdahale etmesini olumlayan rasyonalitesi ile örtüşmektedir. Türkiye’deki işsizliğin nedenlerini açıklarken benzer bir şekilde vakıf üniversitesi işletme bölümü 4. sınıf burslu öğrencisi olan İrem de refah devleti yönetimselliğinin sosyal risklerin azaltılmasında toplumun bütününe sorumlu tutan programını benimsemiş görünüyor.

“Birincisi, hepimiz, yani toplumdaki birçok birey diğerlerine karşı duyarsız ve ilgisiziz. Dolayısıyla, siyasete, ekonomiye karşı da ilgisiz olduğumuz için bir duruşumuz olmadığı için bunu toplu bir şekilde gösteremiyoruz ve bir şekilde bunlar kararları... Ne bileyim bir şekilde seçimler gelecek, hangi partiye oy verdin ne yaptın falan... Hâlbuki hiçbir partinin doğru düzgün bir ekonomik programı yok. Bunlarla ilgilenmediğimiz için tabii ki kimse de gelişim göstermiyor, o yüzden işsizlik olduğunu düşünüyorum. [İşsizlik probleminin çözümü] ancak toplu olabilecek bir şey. Sadece bunu gelecek hükümet çözecek, yok başbakan çözecek falan böyle olacak bir şey değil. Toplu olarak bilinçlenip, önümüze konulan seçeneklerden bir şekilde çözüm olabilecek bir tanesini seçip bir siyasal davranış ve toplumsal hareket gösterebilmeliyiz ki bunları çözebilelim. [Bunun için] toplumsal irade gerek.

İrem’in işsizlik sorunun çözümü için işaret ettiği alan toplumdur. Toplumun bütün bireylerin sorumluluğunu alacak şekilde bilinçlendirilmesi gerektiğini vurguluyor. Ona göre çözüm sadece merkezi siyasal otoritenin iradesi ile gerçekleşmeyecek, toplumdaki her bireyin çabasını içerecek bir toplumsal iradenin gösterilmesidir. Bu söylem akla refah devletinin vatandaş-öznesini getirmektedir. Her yönetim rasyonalitesi kendi yönetebilirliğini sağlamak için gerekli öznenin inşası için çeşitli teknikler, teknolojiler uygulamaktadır. Refah devleti yönetimselliğinin ideal öznesi kendisi dışında toplumun diğer üyelerinin, hatta yönetimin de sorumluluğunu alan ve davranışlarını buna göre yönlendiren, kendini ve diğerlerini güçlendiren “sosyal vatandaşır”.⁷⁹ Bir yandan İrem’in bahsettiği siyasal ve toplumsal karşı duruşu sergileyebilecek öz-saygıyı geliştirerek kendini güçlendirmeli, öbür yandan ise bu güçlenmiş kişi diğerlerine yardımcı olarak, toplumdaki vatandaş olma sorumluluğunu taşıyabilmelidir. Tam da bu noktada kişinin kendini yönetmesi, onu refah devletinin vatandaşına dönüştürdüğü oranda siyasal rasyonalite ile ilgilidir.

⁷⁹ Bu noktada belirtmek gerekir ki kendini ve diğerlerini güçlendirme iradesi, ne iyi ne de kötüdür; bu irade politiktir (Cruikshank, 1999, 2).

Dolayısıyla, İrem'in topluma yüklediği bilinçlenme ve harekete geçme, birbirleri ile ilgilenme durumları refah devleti yönetimselliğinin öznesine gönderme yapmaktadır.

Türkiye'deki işsizlik probleminin nedenine ve çözümüne ilişkin refah devletinin yönetim rasyonalitesine uygun düşen yanıtlardan birini devlet üniversitesinde iktisat bölümü 2. sınıf öğrencisi olan Canan veriyor.

“Bir kere eğitim sisteminin kötü olmasının buna neden olduğunu söyleyebilirim. Ülkemizde yatırımlar yabancı sermaye bunları söyleyebilirim. En önemli olan beşeri sermaye ve bu yok Türkiye’de. [İşsizlik sorununu çözmeyi] devlet yapabilir bence. Ben böyle düşünüyorum. Hani en başta nitelikli sınıflar yaratabilir devlet.”

Canan, işsizliğin nedenini eğitim sisteminin kötü olmasına ve beşeri sermayenin olmamasına bağlıyor ve ikisinin de geliştirilmesi için sorumluluğu devlete yüklüyor. Bu minvalde düşünüldüğünde eğitim, devletin vermesi gereken bir hizmet olarak algılanıyor. Eğitim, sağlık gibi hizmetlerin piyasada özel teşebbüsler tarafından sağlanan bir hizmet olmaktan çıkıp devletin sosyal riskleri azaltmak için vatandaşlarına sağlaması gereken bir hizmet olarak algılanması refahçılığa uygun düşmektedir. Benzer bir şekilde Canan'ın söyleminde bireyler beşeri sermayelerini geliştirmekten kendileri sorumlu olmayıp, devletin bu sorumluluğu üstlenmesi gerektiği vurgusu vardır.

Yukarıdaki üniversite gençlerinin yorumları düşünüldüğünde refah devleti yönetimselliğine ait algılamaların Türkiye’de işsizlik gibi genel bir başlık söz konusu olduğunda hala geçerliliğini koruduğu görülebilir. Fakat ilginçtir ki aynı kişilere mezun olduktan sonra bir süre iş arayıp bulamadıklarında yani kendilerinin işsiz olma durumunda bunun nedeninin ne olabileceği sorulduğunda refahçılık yönetimselliğinden uzaklaşıp neo-liberal rasyonalitede yanıtlarını buluyorlar. Örneğin, Sezin işsiz kalma nedeni doğru yerde iş aramaması veya iş mülakatlarında karşılarındaki insanları yeterince tatmin edememesinde arıyor. İrem ise iş bulamamasını beklentilerini yüksek tutup, başvurduğu işlerin şartlarını beğenmiyor olmasına; kendi deyimiyle “kaptis yapıyor” olmasına bağlıyor. Canan bu soru karşısında direkt olarak kendini suçluyor. Türkiye’deki işsizliğin nedenini devletin eğitim hizmeti sağlamadaki yetersizliğine bağlarken, kendi işsizliğini kendini yeterince geliştirememesine, donanımlı olmasına bağlıyor. İşe alma kriterlerinin günümüzde çok yükseldiğini bu sebepten kendisinin bu kriterleri sağlayacak şekilde kendini geliştirememiş olabileceğini belirtiyor. Kendi işsiz kalma durumlarına dair bu üç söylem de neo-liberal yönetimselliğin sorumlulaştırma tekniği ile sosyal

riskleri bireylerin kendi başarısızlıkları olarak görmeleri gerektiğini vurgulayan aktif öznenin söylemidir. İşsizlik gibi bir olguda kişilerin genel bir işsizlik söylemini refahçılık zihniyetine göre açıklarken kendi işsizlikleri neo-liberal zihniyete göre açıklamaları yönetim rasyonalitelerinin birbirlerini ikame ederek belirli dönemlerde egemen olmadıklarını göstermektedir.

Yönetimselliklerin birbirleri ile kurdukları karmaşık ilişkileri göz ardı etmemek gerektiği yukarıdaki örneklerle vurgulanmakla birlikte, 1980'den sonra Türkiye'de uygulanmaya çalışılan neo-liberal programın özellikle sosyal risklerde bireye yüklenen sorumluluk bağlamında etkili olduğu gözlemlenebilir. Görüşülen gençlerin hemen hemen hepsi kendi işsiz olma durumlarında neo-liberal rasyonalitenin söylemlerini benimserken bir kısmı bu söylemleri Türkiye'deki genel işsizliğin nedenlerini açıklarken de benimsemiştir. Bu gençlerin söylemlerine geçmeden önce neo-liberalizmin işsizlikle kurduğu ilişkiyi ve onu yönetebilmek için uygulamaya çalıştığı teknikleri özetlemek yerinde olacaktır.

Neo-liberal yönetimsellik refah devletinin aktüeryalizmini reddetmemekle birlikte, toplumsallaşmış aktüeryalizmden özelleştirilmiş aktüeryalizme geçer. Başka bir ifade ile sosyal risklerin yönetimi artık devletin yürüteceği ve bütün toplumun sorumluluğu üstleneceği bir durum olmaktan çıkar. Artık ihtiyatlı bireyden söz edilir; kendi risklerini hesaplar ve davranışlarını buna göre yönlendirir. Eğer hesaplamalarında hata yaparsa da bu durumun sorumluluğunu kendisi alacaktır (O'Malley, 1996, 196-199). Neo-liberal yönetim rasyonalitesi bu ihtiyatlı birey söylemini meşrulaştırırken onu refah devletinin edilgen öznesinden bir kopuş olarak sergiler. Refahçılığın sosyal vatandaşı, her şeyi devletten beklemektedir, bu durum onu yönetime itaat etmeye götürür. Oysaki kendi çıkarları için mücadele eden, kendi risklerini hesaplayan ve davranışlarının sorumluluğunu alan birey devletin müdahalelerinin edilgen öznesi yerine aktif özne olacaktır (Rose, Miller, 1992, 31). Bu aktif özneler, işsizlik gibi sosyal bir riski bireysel olarak algırlar. Yaşamlarında kendi çıkarlarını hesaplayıp, bu doğrultuda karar aldıkları için işsiz kalma durumu kendi sorumluluklarındadır. Devlet üniversitesinde mimarlık bölümü 3. sınıf öğrencisi Hanife işsiz kalma durumunda bütün sorumluluğu üstleniyor. İşsiz olmasının nedenini kendindeki eksikliklere, kendini geliştirememiş olmasına bağlıyor.

“Kendini geliştirmemiş insan işsiz kalır diye dūřünüyorum. İşte üniversiteden bir sürü işsiz var, iřte üniversite bitirmiş insan bile işsiz, ama o insan pasifse, o insan kendini geliştirmemişe nasıl daha iyi bir şirkette iř bulabilir ki. Bulan hiç mi yok, herkes var. Her gün yeni işçiler alınıyor. Ne bileyim, her türlü, yani mertebe için. Sürekli! [...] [İşsiz olma nedenini] kendimde ararım. Ben neden iř bulamıyorum diye ararım. Hani bu insanlar bana neden iř vermiyor, diye değil. Ben de bir eksiklik vardır diye dūřünürüm. Kendimi yeterince geliştirememişimdir.”

Benzer bir şekilde vakıf üniversitesinde burslu olarak hukuk bölümü 3. sınıfta okuyan Duygu da iř bulamamasının nedenini kendinde aramakta. İlginç olan yanı kendisinde eksiklik bulamadığını dūřündüğü ve düzenle ilgili eleştiri getirmek istediğı zaman bile sonuçta eksikliği kendisine bağlıyor.

“[İşsiz olma nedenini] önce kendimde ararım muhtemelen. Daha sonra kendime bir řey konduramam. Bu kadar da uğraşmıştım diye böyle. Sanırım derim ki aranan kriterler, yani çıta çok yükseldi ve benim kendim çıtamı koyduğum zamanlar ile mezun olduğum zamandaki çıta arasında çok fark oluşmuş. Bu fark neden gene hani bence bu dünyanın aradığı özellikler, ya da dünya ülkelerinin daha doğrusu aradığı özellikler artıyor. Neden? Çünkü bakıyorlar hep bir yenilik var ve o yenilikleri kaptıklarında, iřte ben mesela bir şirkette bir yerde avukatlık bürosunda iř bulamazsam bunun nedenini neye bağlarım, demek ki o yenilikler alınmış, eskilere artık rağbet yok. Bu yüzden beni kabul etmiyorlar diye dūřünürüm. Ha bunu dūřünmek çok kötü bir řey! Böyle bir düzenin var olması bile çok çirkin. Ama bu şekilde dūřünürüm, önce kendime bakarım, kendimde hata bulamadığım zamanda evet dünya değişiyor ve ben buna uyum sağlayamadım diye dūřünürüm.”

Duygu’nun kendini ve dolaylı olarak yine kendini suçlayan işsiz olma durumu biraz dūřünüldüğünde günümüz kapitalist sisteminin durumuna ışık tutmaktadır. Sürekli bir yenilenme, *inovasyon* durumunun bugünün gerçeğı haline gelmesi ile birlikte bireylerden bu yenilenme süreçlerine ayak uydurmaları talep edilir. Ayak uydurmak veya daha doğru bir ifade ile hayatta kalabilmek için kişiler kendilerini sürekli olarak geliştirmek, yeni bir şeyler öğrenmek zorunda bırakılır. Bir önceki bölümde Bologna Sürecinden bahsederken değinilen yaşamboyu öğrenme bu ihtiyacın sonucudur. Esnek üretim süreçleri için esnek, hareketli iř gücünün oluşturulması gerekir. Bunun için de bireylerin yaşamları boyunca yenilikleri takip edebilmek adına yeniden yeteneklendirilmeleri gerekir. Duygu’nun örneğinde de görüldüğü üzere, kişiler sürekli olarak kendilerini diğerleri ile karşılaştırır, daha iyi bir portfolyoya sahip olup olmadıklarını dūřünürler. Böyle bir ekonomik muhakemenin içinde devamlı olarak bulunmakla, üretken öğrenme sürecindeki girişimci kiři değerlendirildiğı gibi yaşamboyu öğrenmenin rekabetçi süreci de değerlendirilir. Öğrenme süreci artı değer elde etmek için gerekli bir koşuldur ve öğrenme beşeri sermayeye yatırımdır. Bu noktada, kişinin kim ve ne olduğu öğrenme boyunca ne inřa ettiğinin ve yaptığı hesaplı yatırımın sonucudur. Öğrenmek, beşeri sermaye üretimi ve üretken bilginin inşası olarak görüldüğünde ekonomik muhakemeden, “ekonomik terör” rejimine geçilir. Bu rejime göre kendine yatırım yapmayan kiři gözden çıkarılabilir veya

ölmesine izin verilebilir (Simons, 2006, 536-537). Ekonomik terör, hayatta kalmak için bireyleri belli yolları (kendini geliştirme, beşeri sermayeni arttırma, daha çok çalışma, network oluşturma vb.) kullanmaya yönlendiriyor. Fakat bazen çeşitli nedenlerle farklı yollar seçilebiliyor veya neo-liberal iktidarın ölümüne terk etme durumu kabul edilebiliyor. Vakıf üniversitesinde sosyoloji bölümünde burslu olarak son sınıfta okuyan Gaye, kendini geliştirme, staj yapma, sertifika alma gibi durumların hepsini reddettiğini söylüyor. İleride, bu sebepten piyasada iş bulamayacağını bildiğini, iş görüşmesine gittiğinde onun istenilen kişi olmadığını düşüneceklerini vurguluyor. Bunun nedeninin piyasaya odaklı olan bir düzen insanı yaratmak istemeleri olduğunu, eğer kendisi gibi böyle bir insan olmayı reddeden biriyseniz de ödüllendirilmeyeceğinizi, tam aksine işsiz bırakılarak cezalandırılacağınızı belirtiyor.

Devlet üniversitesinde endüstri mühendisliği son sınıf öğrencisi olan Hamza, sadece kendi işsiz olma durumunu neo-liberal rasyonalitenin kavramları ile açıklamakla kalmayıp genel anlamda işsizliğin nedenini de bu rasyonalite dolayımıyla anlamlandırmaktadır.

“İşsizlik var açıkçası, yok diye bir şey yok ama ya biraz da bizim toplumumuzun *tembelliğinden* kaynaklanıyor da diyebilirim. Yani böyle, üniversiteyi hemen bitirdikten sonra iş beni bulsun mantığı hala var. Ya ondan dolayı işsizlik oluştuğunu düşünüyorum. İş illaki bulunur, yani kişi kendini yarattıktan sonra illaki bulunur diye düşünüyorum. Benim açıkçası [işsiz kalmamın nedeni] kendimi bir konuda uzmanlaştıramamam, yani açıkçası kendi başarısızlığım olarak görürüm.”

Hamza Türkiye toplumunu tembel olarak nitelendirerek, işsizliğin nedenini bireylerin isteksizliğine veya başka bir deyişle devletten yardım almaya alışmış olan refahçılığın “miskin” vatandaşına bağlıyor. Bu anlayışa göre, toplum, devlet veya kapitalist sistem insanların işsizliğinden sorumlu değildir, sadece bireyler bu sorumluluğu taşımaktadır. Çünkü onlar yeterince azimli, kendi çıkarlarının peşinde koşacak kadar *aktif* değillerdir.

Görüşmelerde gençlerin hemen hemen hepsi kendi işsizliklerini bireysel yetersizlikleri ile ilişkilendirmişlerdir. Neo-liberal yönetimselliğin sosyal risklerde bireyi sorumlu tutan anlayışının bu derece kabul görmesi merak uyandırıcıdır. Devlet üniversitesinde mimarlık bölümü 3. sınıfta okuyan Melih’in işsiz olma durumunda nedeninin ne olacağı ile ilgili yanıtı gençlerin bu algılayışı neden bu kadar kolaylıkla benimsedikleri konusunda ipucu vermektedir.

“[İşsiz kalırsam] önce sorunu kendimde ararım. Hani bende ne eksik var, yeterince iyi laf yapamıyor muyum, yeterince bilgili değil miyim, yeterince yetenekli değil miyim? Sorunu kendimde bulursam, kendimi geliştirmek için uğraşırım. Sorunu kendimde bulamazsam büyük problem vardır, *gerçekten bilemem ne yapacağımı!*” [vurgu yazara aittir]

Melih işsiz olmasının nedenini diğer gençler gibi ilk önce kendinde arıyor ve yine diğer gençler gibi birçok eksikliği olabileceğine değiniyor. Fakat sonrasında eğer sorun kendisinde değilse ne yapacağını bilemeyeceğini söylüyor. Bu yaklaşım neo-liberal distopyaya uygundur. Melih’in kendinde sorun bulamadığında ne yapacağını bilememesi, geçmiş dönemlerin kolektif hak arama mücadelelerini aklının ucuna bile getirememesi neo-liberalizmin alternatifsizlik söylemiyle uyumludur. Bu umutsuzlukla dolu, değiştirilemez görünen sistem kendini en iyi yönetim rasyonalitesi olarak bile sunmamaktadır. Söylediği tek şey, alternatifsizliğinin tek kaynağı kendisi dışındakilerin kendisinden daha kötü olduğudur (Badiou’dan aktaran Fisher, 2010, 11). Tam da bu sebeple kapitalizmin bu gelişmiş evresinde neo-liberal iktidar umut dolu bir dünya vadinde bile bulunmayıp işsizliği, yoksulluğu doğal bir durum olarak kabullenip bunu belirli bir seviyede tutmakla yetinmektedir.⁸⁰

Türkiye’de işsizliğin nedenleri ve kendi işsizlikleri ile ilgili soruları yanıtlarken görüşülen gençlerin iki farklı yönetim rasyonalitesini temel alarak yorum yaptıkları gözlemleniyor. Türkiye’deki işsizliğin nedeni genelde devletin refah uygulamalarını yerine getirememesi, adil olmayan yanlış bölüşüm, toplumun duyarsız olması ve sorumluluk almaması gibi refahçılık rasyonalitesinden hareketle yanıtlanıyor. Fakat konu gençlerin kendi işsiz olma durumlarına geldiğinde, neo-liberal söylemlerin ne

⁸⁰ İşsizliğin doğal bir durum olarak kabul edilmesi, liberal yönetimselliğin güvenlik tekniği ile ortaya çıkan normalizasyon sürecinin üzerine bina olur. Foucault (2009, 61-63), disiplin ve güvenlik tekniklerinin birbirinden farklılaşmasını salgın örneği üzerinden anlatır. Disiplin teknikleri salgın hastalıklarla karşılaştıklarında hasta ile sağlıklıyı birbirlerinden ayırma yoluna gider (öncelikle norm olarak benimsediği şeyi yerine getirir). Ve ölümleri ortadan kaldırmaya çalışır. Fakat tamamıyla yeni bir teknik olan güvenlik ise ölümleri ortadan kaldırmak yerine bu oranı normal seviyede tutmaya çalışır. Bunu yaparken izlediği yola göz atacak olursak; ilk olarak ölüm oranlarından bir normal dağılım çıkarır. Bu normal dağılımda her yaşta, meslekten insan bulunur. Daha sonrasında bu dağılım içindeki normal dışına çıkan yani bir nevi daha kötü olan gurubu bulur. Örnek vermek gerekirse üç yaş altı çocuklar bu salgın hastalıktan daha fazla etkileniyor olabilir ve onların ölüm oranları daha yüksek olabilir. Yapılması gereken şey üç yaş altı çocukları başlangıçtaki dağılımdan çıkarmaktır. Böylece elimizde normal olan bir dağılım kalır ve istenilen bu dağılımın diğer guruplar içinde geçerli olmasıdır. Örneğin üç yaş altı çocuklar için de geçerli olmalıdır. Özetlemek gerekirse disiplin tekniği önce normu belirleyip onu uygulamaya koyup ardından o norma göre normal ve *abnormali* ayırırken (normasyon) güvenlik tekniği öncelikle normal ve normal olmayan arasındaki ayrımı bulup daha sonrasında normal olanı norm haline getirir (normalizasyon). Neo-liberal yönetimselliğin de işsizlik konusunda benzer bir güvenlik tekniğini kullandığı söylenebilir. Özellikle, Friedman’ın “doğal işsizlik oranı” olarak adlandırılan doktrini ile işsizliğin tamamıyla yok edilecek bir durum olmadığı üzerine vurgu yapılır. “Doğal” olarak kabul edilen bir işsizlik durumu vardır. Bu durumun sorumlusu ise emek piyasasındaki sorunlardır (Friedman, 1977’den aktaran Gamble, 1979, 16).

kadar benimsenmiş olduğu ortaya çıkıyor. Gençler kendi işsizliklerini kendilerini geliştirmemelerine, network oluşturmamalarına, staj yapmamalarına kısacası beşeri sermayelerini arttıracak etkinliklere dâhil olmamalarına veya yeterince dâhil olmamalarına bağlıyorlar.⁸¹ Kendilerinde sorun bulamama durumu ya akıllarına bile gelmiyor, ya da bunu düşünmek istemiyorlar. Çünkü öyle bir durumda, kendilerini düzeltmek, geliştirmek gibi sadece kendilerini etkileyen küçük müdahalelerin yetersiz kalacağını, daha büyük bir sorgulamanın içine girmek gerektiğini seziyorlar. Bu sezgi de onlara sonu bilinmez olduğu için ürkütücü geliyor.

4.3. Neo-liberal Yönetimselliğin Temel Kavramlarının Üniversite Gençliği İçin Anlamı

Neo-liberalizmin yönetebilirliği onun toplumu, ekonomiyi, siyaseti ve özneyi anlamak ve tanımlamak için kullandığı temel kavramların özneler tarafından ne kadar benimsendiğiyle de ilgilidir. Üniversite gençliğinin neo-liberal inşasını ele almak için neo-liberalizmin girişimcilik, rekabet, piyasa gibi kavramlarının üniversite gençliği tarafından nasıl algılandığının, eylemlerini gerçekleştirirken bu kavramların onlara yön verip vermediğinin incelenmesi gerekmektedir. Bu kavramlarla kurdukları ilişkiler; onları olumlamaları veya olumsuzlamaları, onları tanımlama şekilleri, o kavramlarla kendileri ve yaşamları ile kurdukları bağlantılar; üniversite gençliğinin kendilerini yönetirken neo-liberal değerleri ne derece referans aldıklarını anlamak açısından önemlidir.

4.3.1. Girişimcilik

Neo-liberal rasyonalite ile birlikte toplum şeylerin esiri olmuş, sürekli olarak tüketen ve kendini bu şekilde var eden bireylerin toplumu olarak kurulmak istenmez. Neo-liberallerin *homo oeconomicus* üretici bir aktördür. O, piyasanın rekabetçi gerçeğini kucaklar ve rekabet ortamında var olmaya çalışır. Neo-liberal birey ne değişimin insanı ne de tüketicidir. O, girişimci ve üreticidir (Foucault, 2008a, 147). Girişimcilik, sadece iş yaşamında bulunulması gereken belirli davranışlara tekabül

⁸¹ Bir önceki bölümde değinilen sosyalist gençler de kendi işsizliklerini, **bilerek** beşeri sermayelerine yatırım yapmayıp sistemin dışında kalmalarına bağlıyorlar. Dolayısıyla, onlar da kendi işsizlik durumlarını kendi bireysel seçimleri ile açıklayarak yine neo-liberal yönetim rasyonalitesinin içinde yer alıyorlar. Bu görüşü bu bölümde vakıf üniversitesi sosyoloji öğrencisi Gaye'nin yorumlarında görmek mümkündür.

etmez. Ordo-liberallerden Rüstov'un *vitalpolitik*⁸² olarak adlandırdığı politikaya gönderme yaparak neo-liberal bireyin bütün yaşamı girişimcilik üzerine oturtulmalıdır. Kendileriyle, işleriyle, aileleriyle, çevreleriyle, vb. ilişkileri hep bu girişimcilik formuna göre yapılandırılmalı ve kendilerini çoklu ilişkiler üzerinden kurmalılar. *Vitalpolitik* etik ve kültürel değerler oluşturmayı teşvik etmeli ve bu değerler piyasanın saf rekabetçi anlayışı ile örtüşmeli (Foucault, 2008a, 240-243; Gordon, 1991, 41-42). Dolayısıyla, neo-liberal özne aynı zamanda kendisinin girişimcisi olmalıdır (Gordon, 1991, 44).

Yapılan görüşmeler dikkate alındığına üniversite öğrencileri girişimciliği genelde iş yaşamına dönük olarak düşünmektedirler. Vakıf üniversitesi, hukuk bölümü burssuz son sınıf öğrencisi olan Ramiz, girişimciliği tacirlikle, iş yaşamında başarılı olan bir sermayedarla özdeş olarak ele alıyor. Fakat sonrasında, girişimciyi çeşitli becerilerle donanmış, bir işi başarabilir, aktif bir özne olarak düşünüyor ve kendisinin çok az kişi tanınmasına rağmen üniversitesinin hukuk kulübü başkanı olmasını, bu sorumluluğu almasını ve bunu başarı ile sürdürmesini bir girişimcilik örneği olarak görüyor.

“Girişimciden ilk anladığım şey böyle, hani tacir, elinde bir sermayesiyle işte, böyle bir işe girer falan, zengin olur, bilmem ne olur falan filan... Hani daha çok ekonomik bir şey gibi algılıyorum da, eğer hani tam kelime karşılığı bir işe girmek, o işi kotarmak falan gibi bir şey anlıyorum. İlk onu çıkartıyorum. Girişimci miyimdir? Duruma göre. Aslında biraz da şey böyle ruhumun bir aylak tarafı da var; “ehhh yapmayayım” falan dediğim de oluyor ama ne bileyim durup dururken hukuk kulübü başkanlığını da aldım. Kimseyi tanıımıyordum öyle okulda, bu da bir şeyin göstergesi olabilir. Girişimci olabilirim.”

Devlet üniversitesinde makine mühendisliği son sınıf öğrencisi olan Tan da benzer bir şekilde girişimciliği iş yaşantısına yönelik olarak algılıyor. Fakat Ramiz'den farklı olarak Tan'da bu algı çok yerleşik, bu sebepten kendisinin girişimci olma durumunu şu an öğrenciliğinde yaptığı herhangi bir faaliyete dayandırmayıp, gelecekte kurmayı düşündüğü işe dayandırmaktadır. Yaratıcı bir fikre sahip olup, gelecekte daha donanımlı bir hale geldiğinde bu fikri hayata geçirecektir. Böyle yenilikçi ve üretken olma isteği ve ona dair sürekli yatırım yapma durumu Tan'ın gözünde kendisini girişimci kılmaktadır.

“Girişimcilik eksik olan bir şeyi bulup fark edip, o yönde bir atılım yapmak. Bir firma açarsın ya da mesela, atıyorum, şu kalemin kapağını beğenmiyorsundur, kullanışsız geliyordur, bunu değiştirirsin; bunu piyasaya sürersin. Buna girişimcilik denebilir. Başka tanımı da vardır belki, saçmalıyor da olabilirim. Kendimi girişimci olarak görebilirim. Bunun sebebi de, bir sürü fikrim var şuanda yapmayı düşündüğüm ama uygulanabilirliğini bilmiyorum. O yüzden daha da erken olduğunu düşündüğüm için yeteri kadar altyapım olmadığı için bir şey yapmıyorum.

⁸² Ordo-liberaller ve *vitalpolitik* ile ilgili daha geniş bir açıklama için 2. bölüme bakılabilir.

İlerde bir gün inşallah düşüncem var, bir firma açıp ama firmanın şöyle bir şey olması gerekiyor, belli bir alanda değil de tamamen, farklı alanlarda sadece bir buluş bulup üretmesi gerekiyor. Bu tarz, bir firma açmayı düşünüyorum ilerde. Bu sayılıyorsa girişimcilikten, girişimciyim.”

Girişimciliğin iş piyasasına, para kazanmaya, çalışmaya, başarılı olmaya dair olarak algılanmasına yönelik örnekler çoğaltılabilir. Vakıf üniversitesinde burslu 3. sınıf endüstri mühendisliği okuyan Kaan kendisini öğrenciyken bir yandan da dört ay bir şirkette çalıştığı ve geçen sene work & travel ile Amerika’ya gittiği, orada da sadece gezmeyip yine çalıştığı için girişimci olarak tanımlamaktadır. Kaan’ın bu tanımlamaları ile bir üniversite öğrencisinin girişimci sayılabilmesi için bir yandan da çalışması, yani sadece öğrencilik ile uğraşmayıp kendine piyasada yer edinebilmek için çeşitli yollar bulması gerektiği fikri ortaya çıkıyor. Dolayısıyla, yukarıda aktarılan görüşler, girişimciliği sadece iş piyasasına ait olarak gördüklerini vurgulamakla beraber, bir yandan daha derinlemesine incelendiğinde aslında neo-liberal iktidarın girişimciye atfettiği çalışkan olma, aktif olma, kendine yatırım yapma, yenilikçi olma gibi özellikleri barındırdığı gözlemlenebilir. Benzer bir durum kendini girişimci olarak görmeyen gençler için de geçerli olabiliyor. Devlet üniversitesinde, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler bölümü son sınıf öğrencisi olan Dahan kendisinin girişimci olmadığını düşünmekte ve girişimciliği iş dünyasına yönelik bir kavram, bir davranış şekli olarak görmektedir. Hatta bir adım daha ileri giderek girişimciliğin işletme ile ilgili olduğunu, kendi bölümü düşünüldüğünde kendisiyle çok ilgili olmadığını dile getiriyor.

“Girişimcilik, yeni fikirler peşinde koşmak, bir şeyler oluşturmak, bir şeyler ortaya çıkarmak gibi algılıyorum. Çok girişimcilik seminerine katıldım ama kişisel gelişim kitapları falan bana pek şey gelmedi öyle. Başta okurdum, okurdum, yapardım onların dediklerini, baktım ben de olmuyor, ama birlerinde olmuş falan öyle kişisel gelişim kitaplarını sevmemiştim. Girişimcilik üzerine, hem bölümüm gereği pek, onlar sanki daha çok işletmecilerin alanıymış gibi gelir bana. Pek aram iyi değildir hani, girişimci olduğumu da düşünmüyorum. Öyle bir ruhum yok. [...] sertifika toplamak bizde çok yaygındır. Cv’mize eklemek için bir ton sertifika alıyoruz. Bizi işe daha kolay alacaklarını düşünüyoruz.”

Dahan girişimciliği kendisine uzak bir durum olarak tanımlayıp “ruh”unun girişimci olmadığını vurguluyor. Fakat bu vurgudan hemen sonra sertifika programlarına katıldığı böylece cv’sinin diğer cv’ler arasından daha tercih edilir kılmaya çalıştığını söylemesi ilgi çekicidir. Girişimci olduğunu reddedip onu işletmecilerin bir özelliği olarak görmesine rağmen, Dahan kendine, kendi beşeri sermayesine yatırım yapan girişimci bir öznedir. Neo-liberal rasyonalitede bireyler kendilerini belirli şekilde tanımlamayıp, o kimlikleri benimsemeseler bile o tanımların gerektirdiği eylemleri gerçekleştirebilmektedirler. Bu durum ikinci bölümde yönetimsellik çalışmalarına

yöneltiren eleştirisi ile örtüşmektedir. Bireyler neo-liberal yönetimsellikte kimlikleri değişik şekilde tanımlayabilirler. Fakat önemli olan o kimliği benimsemeleri değil, neo-liberal rasyonaliteye uygun olan eylemleri gerçekleştirmeleridir (Barnett, ve diğ., 2008, 623-624).

İkisi de vakıf üniversitesinde işletme son sınıfta olan İrem (burslu) ve Leyla (burssuz) üniversitelerinde seçmeli ders olarak girişimcilik dersi aldıklarını söylüyorlar. Dersi piyasada kendi şirketini kurmuş olan ve hâli hazırda onun yöneticiliğini yapan biri vermekteymiş. Bu derste öğrendiklerine dayanarak Leyla ve İrem girişimciliği yaratıcı olmaya dayandırıyorlar. İkisi de farklı gerekçelerle kendilerini girişimci olarak görmediklerini söylüyorlar.

“Girişimcilik dersi alıyorum bu dönem. Açıkçası kendimi girişimci olarak tanımlamıyorum. Çünkü o kadar creative olduğumu düşünmüyorum. Yani girişimcilik özellikleri bende yok açıkçası... [Girişimci] öncelikle yenilikçi bir insan olmalı, çalışkan bir insan olmalı, risk alan bir insan olmalı, ileriye gören bir insan olmalı, yeterli kadar bilgi dağarcığı olan bir insan olmalı piyasayı rakipleri[ni] iyi analiz etmiş olması gerekiyor. [...] Açıkçası çok fazla risk alan bir insan değilim. Daha sağlamcı bir insanım o yüzden, hani evet yaratıcılık da var ama çok çok güvenmem lazım, atıyorum bir ürünüm olsa, bir ürün üzerinden gidersek, o ürünüme çok fazla güvenmem gerekiyor ki o zaman risk alabilirim. Hani risk konusunda takıntım var biraz.” (Leyla)

“Girişimcilik, bunla ilgili bir dersimiz var ve ben kesinlikle girişimci değilim. Neden değilim? Çünkü yaratıcı değilim galiba yani iş açısından bakarsak tabi bu farklı bir alan farklı bir şey diye düşünersek. Hocamızın söylediğine göre girişimci kişilik lider ruha sahip olmalı, başkalarının yapmadığı ya da başkalarının aklına gelip de uygulamaya koymadığı şeyleri hayata geçirebilen. Her yönüyle planlayıp diye düşündüm ama aslında girişimcilik çok daha farklı bir şey gibi. Girişimciliği nasıl tanımlayabilirim? Girişimcilik iş dışında da olabilir diye düşünüyorum ama bunu nasıl tanımlayacağımı bilemiyorum.” (İrem)

Burada dikkati çeken ilk unsur, üniversite-piyasa işbirliğinin kazandığı boyuttur. Üniversitede girişimcilik üzerine ders açılması, bu dersi akademiden birinin değil de piyasadan bir yöneticinin vermesi üniversitelerin neo-liberal dönüşümünün göstergelerinden birisidir. Eğitimin beşeri sermayenin geliştirilmesi için verilen bir hizmete dönüştürülmesi, öğrencilerin de bu hizmetin tüketicilerine veya kendilerine yatırım yapmak için bu hizmeti tüketen girişimcilere dönüşmeleri anlamına gelir. Bu bağlamda üniversite artık piyasa gibi bir yapılanma değil, onun doğal bir parçası, hatta o olarak çalışması öngörülen bir kurum olduğunu söyleyebiliriz (Ergur, 2003, 197-198). Neo-liberalizm ile birlikte bu öğrenciler “kendilerinin girişimcisi” olarak üretilmeye çalışılmaktadır. “Böylelikle eğitim sadece ekmek ve araba gibi piyasalaştırılmış bir mal haline gelmemekte, aynı zamanda standartlaştırılmış bir ‘performans verisine’ indirgenmektedir” (Apple, 2001,416). Öğrencilerin hangi üniversitelerde okudukları, hangi dersleri aldıkları ve bu derslerden hangi notlarla geçtikleri onların piyasada ne kadar değerli olduğunu göstermektedir. Girişimcilik

gibi bir dersi piyasadaki gelen birinden almak, öğrenciyi diğerlerinden işe alımlarda bir adım öne geçirmektedir. Bunun nedeni ise hâlihazırda piyasanın değerlerinin daha çok benimsenmiş olmasıdır. Leyla'nın girişimci tanımı düşünüldüğünde -risk alabilen, çalışkan, yenilikçi, ileri görüşlü, piyasada rakiplerini iyi analiz eden- neo-liberal rasyonalitenin girişimcisi ile örtüştüğü fark edilebilir. Dolayısıyla, dersin girişimcilikle ilgili verdiği bilgiler neo-liberal rasyonalitenin bilgileridir. Önemli olan ayrım ise girişimciliği iş piyasasına endeksli olarak anlatılmış, kişilerin kendi yaşamlarının girişimcisi olma özelliklerine değinilmemiştir. Hem Leyla hem de İrem kendilerini girişimci olarak nitelendirmemektedir. Fakat iş dünyasıyla ilgili olarak kendilerini girişimci olarak tanımlamasalar da yapılan görüşmelerde kendi gelecekleri ile ilgili kararları alırken risk hesapladıklarını, beşeri sermayelerini geliştirmek için ikisi de staj yaptığını söylüyorlar. Bu açıdan bakıldığında ikisi kendilerinin girişimcisi haline gelmektedir.

Girişimcilik görüşülen öğrenciler tarafından genelde iş dünyasına ait bir kavram olarak görülmektedir. Fakat görüşülen gençler kendilerini girişimci olarak tanımlamasalar da, daha önceki bölümlerde değinilen üniversite okumak konusundaki veya kendi işsizlikleri hakkındaki söylemleri düşünüldüğünde girişimci bireyler olarak ortaya çıktıkları söylenebilir. Görüşülen gençlerin hemen hemen hepsi girişimciliği olumlamakta, olunması gereken bir hal olarak algılamaktadırlar. Girişimciliğe karşı neo-liberal yönetim rasyonalitesini de kapsayacak şekilde yapılan tek eleştiri devlet üniversitesi elektronik ve haberleşme mühendisliği öğrencisi Babür'ten geliyor. Girişimcilik Babür'e göre "çağımızın vebası", bütün neo-liberal pratiklerin "mottosu". Türkiye'de son dönem YÖK'ün gerçekleştirmek istediği neo-liberal dönüşümleri ve kalite, verimlilik gibi değerlendirme kriterlerini örnek göstererek böyle bir eğitim sisteminin yaratacağı öznenin girişimci özne olacağını söylüyor. Girişimcilik tanımının çok geniş yapıldığını, siyasi eylemlerde hak arayan kişilerin de bu tanımın içine sokulabildiğine, girişimciliğin neo-liberal devlet karşısında tek başına kalan bireyin tek hareket alanı olarak görüldüğüne dikkati çekiyor. Babür'ün girişimciliğin neo-liberalizme karşı yapılan siyasi eylem içinde bulunan kişileri de kapsayacak şekilde genişletilmesine dikkat çekmesi önemlidir. Neo-liberal iktidarın kavramları ne kadar geniş ve kapsayıcı hale gelirse onun yönetebilirliği o kadar kolaylaşmaktadır. Üniversitelerde siyasi eylemlere katılan gençler girişimci olarak nitelendirildiklerinde, onlardan risk hesaplaması yapmaları

(bölüm 2). Üniversite gençleriyle yapılan görüşmelerde onların rekabeti nasıl algıladıkları ve olumlu ya da olumsuz bulup bulmadıkları hakkındaki yorumları, neo-liberal iktidarın kurmaya çalıştığı özne ile örtüşmeler gösterip göstermediklerini ortaya çıkartacaktır.

Görüşmelerin içeriklerine genel bir bakış atıldığında genelde gençlerin rekabetin olumlu bir şey olduğunu düşündükleri söylenebilir. Fakat burada bir ayrım yapmak gerekli; rekabetten bahsettiklerinde ve onu olumladıklarında ilk olarak rekabeti piyasadaki üreticilerin rekabeti olarak algılamakta bunun kaliteyi arttıracığına, fiyatları düşüreceğine yönelik fikirlerini dile getirmektedirler. Daha sonrasında rekabeti sadece üreticilerin eylem durumu olarak düşünmeyip kendi yaşamlarında, öğrencilik hallerinde değerlendirdiklerinde kimisi rekabetin her koşulda geliştirici olduğunu söylemekle birlikte sosyal ilişkilerde rekabetin belirli sınırlar içinde kalması gerektiğini vurguluyor. Bazıları ise sosyal ilişkilerde rekabeti kabul edilemez bulduklarını söylüyorlar.

Vakıf üniversitesinde burssuz son sınıf hukuk bölümü öğrencisi olan Ramiz, önce üreticiler arasındaki rekabetin nasıl iyi bir şey olduğunu geniş bir şekilde, piyasadan örneklerle açıklıyor. Sonrasında rekabeti kendi yaşamında, sosyal ilişkilerinde düşündüğünde onu kabul edilemez bulduğunu söylüyor. Piyasadaki ilişkiler ile sosyal ilişkilerin farklı temelleri olduğunu ve sosyal ilişkilerin duygulara dayandığını buradaki rekabetin kötü sonuçlar doğuracağını vurguluyor.

“Rekabet olumlu bir şey. Tekelleşme çünkü şey yapıyor, birincisi fiyat konusunda keyfiyet sağlıyor. İkincisi kalite konusunda üreticiye ya da satana artık tekelleşen kimse yani keyfiyet sağlıyor. Kanımca haksız kazanç sağlıyor ona. Rekabet olduğu zaman insanlar, çünkü serbest piyasa[da] müşteriye sen niye buraya gittin diye hesap soramaz. Ya da sen bunu niye tükettin diye hesap soramaz, sadece kendi malını nasıl daha iyi yapabilir gibi bir şey sorabilir. Ya da nasıl satarım diyebilir. [...] Rekabet daha kaliteli malı daha ucuza tüketmemizi sağlar. İnsan ilişkilerinde rekabet çok sakıncalı bir şey kanımca. Arkadaşlarınızla rekabet ediyorsunuz, bu bir şekilde çirkefleşebilir. Yani rekabet insan ilişkilerinde çok olumsuz sonuçlar doğurabilir. Netice de farklı bir durum. İnsan ilişkisi ile ekonomik ilişki çok farklı. Orda al gülüm ver gülüm var ama burada duygusal bir bağ var. Duyguları nasıl rekabete karıştırırsınız o zaman işte inatlaşma oluyor yavaş yavaş. O zaman egolar daha çok öne çıkıyor. Çok ego, çok bencillikte sonuçta şey getiriyor, insanlar arasında böyle bir çıkar, daha kirli duygusal açıdan daha kirli bir dünya meydana getiriyor. Çevreme baktığımda, üniversitede, insanlar topluluğu, bir nedenle rekabet oluşuyor. Hani doğada erkekler daha süslüdür ya dişileri cezp etmek için, kandırmak için, tavlama için bir süre sonra bizde de o başlıyor. Erkek dünyasından bahsediyorum şuan. Yani bu sefer de insanlar [...] daha farklı bir noktaya gelmeye başlıyor, kavgalar çıkıyor, ayrışıyor. Bu çok basit bir anlatım, çok basit bir tezahürü bu. Daha farklı da olabilir. Yani kadın dünyasını çok iyi bilemem, çok şey yapamam yani hani içine giremem her ne kadar düşünsem de ama onlarda da benzer şeylerin, hatta onlarda daha fazlaymış galiba çünkü burada giyim kuşamdan erkeklerle kadar her şey rekabet konusu olabiliyormuş yani ben kendi sınıfımda bunu çok gözlemledim. [...] başka tülü de oluyor. Ben hukuk kulübünü devrederken aday çıkmadı ben de imza karşılığı kulübü devrettim. Fakat bir süre sonra iki

yakın arkadaş bir kulüp başkanlığı için birbirlerine nasıl nefret dolu gözlerle baktıklarını gördüm. Bunun gibi her şey olabilir, insan ilişkilerinde çok rahatsız edici bir durum rekabet.”

Ramiz’in söylemlerinden anlaşılacağı üzere rekabet piyasada üreticiler açısından düşünüldüğünde çok yararlı, çok olumlu bir durumdur. Fakat konu insanların birbirleri ile olan sosyal ilişkilerine geldiğinde Ramiz rekabetin ilişkileri bozacağını düşünüyor. İlginç olan Ramiz’in insani (sosyal) ilişkilerle ekonomik ilişkiler arasına koyduğu ayırımdır. Bu ayırımın, ikinci bölümde ele alınan Ordo-liberallerin, neo-liberal iktidarla ilgili yorumları ile örtüştüğü söylenebilir. Ordo-liberallerin düşündüğü girişimci toplum *piyasa için* ve *piyasaya karşı* bir toplumdur. Sosyal yapıyı piyasa ekonomisinin kurallarına göre biçimlendirmeyi istiyorlar fakat aynı zamanda entegrasyonu da sağlamak istiyorlar. Rekabet piyasa ekonomisinin alanının bir prensibidir fakat toplumun tümü için uygulanması mümkün değildir. Ahlaki ve sosyal olarak rekabet toplumu birleştirici değil çözücü bir etki yapar. Bunu için gerekli alanlarda rekabeti sağlamalı ama bir yandan da toplumu birbirine entegre olmuş insanlar olarak da kurgulamalıyız diye düşünüyorlar (Foucault, 2008a, 242-243). Ramiz’in yorumlarında üzerine düşünülmesi gereken bir diğer konu da rekabetin nasıl oluştuğu ile ilgilidir. Ramiz üniversitede bir araya gelen grubun aynı doğada yaşayan diğer canlıların türlerini devam ettirmek için birbirleri ile rekabet içinde olmaları gibi *doğal* olarak birbirleri ile rekabete giretiklerini söylüyor. Bu noktada liberalizmin insan doğasına atfettiği rekabetçi olma durumunu kabul ettiği düşünülebilir. Fakat Ramiz ardından bu durumun olumsuz, istenmeyen ve ilişkileri bozan bir durum olduğunu söylemekte ve doğal olan, kendiliğinden gelişen rekabetçi bir ortam olsa bile bunun istenilmediğini ve ahlaki değerlerce düzeltilmesi gerektiğini vurguluyor.

Ramiz’le benzer bir kaygıyı devlet üniversitesinde makine mühendisliği son sınıfta okuyan Ayşe de paylaşmaktadır. O da piyasadaki üreticilerin birbiri ile rekabetini överken bunun kaliteyi arttıracaklarını ve fiyatları düşüreceğini söylemekte fakat sosyal ilişkilerde rekabet söz konusu olunca belirli sınırlamaların olması gerektiğini ve sadece belli bir tür rekabetin olumlu olabileceğini vurgulamaktadır.

“Rekabet olumlu bir şey tabii ki çünkü rekabet aslında biraz da alıcıları da etkileyen bir şey. Ama olumlu etkileyen bir şey çünkü rakibiniz yoksa eğer o ürünü istediğiniz şekilde, istediğiniz fiyatta piyasaya sürebilirsiniz. Tabii ki süremezsiniz ama rekabet olduğu zaman fiyatları çekmek zorunda kalıyorsunuz, ya da mesela kalitenizi her zaman belli bir oranda tutmak zorunda kalıyorsunuz. Bu çok önemli. Sosyal ilişkilerde rekabet fena bir şey. Yani şu var, rekabet çok güzel bir şeydir, yani ben de azimliyimdir ama azimle hırsı birbirine karıştırmak lazım. Hırs insana bir şeyi yaptırabilmek için gereken her şeyi yaptırır, iyi ya da kötü. Ama azim çok daha olumlu çok daha pozitif bir şeydir. Her insanda olması gereken bir

şeydir. Bu ikisi çok farklı. Eğer azimle rekabet ediliyorsa burada iyi bir şey var demektir ama bunu hırsla yaparsanız bir kere etik ve ahlak değerleriniz geri planda kalır yani insanların ayağını kaydırmaya başlarsınız, yani ben en iyisi olmalıyım, en çok ben kazanmalıyım böyle bir mantık yok. Eğer bir lokma varsa ondan herkes yiyecek.”

Ayşe ekonomide rekabeti olumlarken sosyal ilişkilerde rekabeti ilk başta olumsuz bir şey olarak görüyor, fakat daha sonrasında rekabetin olumsuz özelliklerini görmezden gelerek onu kişilerin taşıdığı duygusal hallere göre değişen bir şey olarak algılıyor. Hırslı olan kişiler bu duygu ile rekabet ederlerse rekabet kötü sonuçlar doğurur demek rekabeti sosyal ilişkilerde olumsuz değil de nötr bir hal olarak görmeyi gerektirir. Ayşe’nin bu yaklaşımı ordo-liberallerin toplumsal olan ile ekonomik olan arasına koydukları ayrımı reddeden Chicago Okulu’nun neo-liberal yaklaşımına doğru kayışa örnek teşkil etmektedir.

Devlet üniversitesinde gemi inşaat ve gemi makineleri mühendisliği 3. sınıfta okuyan Özge’nin rekabet algısı çok daha olumludur. Rekabetin olumlu etkilerini ürünlerin kaliteleri ve fiyatları açısından düşünmek yerine doğrudan olarak kişilere katkısı bağlamında ele alıyor. Hem iş yaşamında hem de sosyal yaşamda rekabetin kişiyi geliştirici, olumlu etkiler yarattığını düşünüyor.

“Rekabet bence olumlu bir şey. Bir kere iş hayatında seni heyecanlı kılar. Bir şeye hani böyle saçma sapan *alışmanı* engeller, kendini *geliştirmeni* gerektirir. Bence olumlu bir şey. Sosyal yaşamda rekabet, ya olmalı ama bu bayanlar arasındaki rekabet gibi olmamalı. Yani sosyal alandaki rekabetten mesela, bir konuda bilgisiz kalıp da ezilmeyi seven bir insan değilim. Ve hani şeyi seviyorum hani, eğer bilmiyorsam akşam gittiğim zaman bilgi edinmeyi seviyorum. Bir şekilde ben o ortamdakilerle bu şekilde rekabet etmiş oluyorum aslında. Onlar biliyor, ben bilmiyorum. Bu insanı geliştiren bir şey. Ama yanındaki onu giymiş işte, ben de onu giyeyim, o şu kadar parayı almış ben de bunu alayım değil.” [vurgular yazara aittir.]

Özge, rekabeti ilişkiler arasında hiçbir ayrım gözetmeksizin bütün ilişkiler için olumlu bir özellik olarak görüyor. Rekabetin her şekilde kişiyi geliştiren bir unsur olduğunu söylüyor. Örneğin herhangi bir sosyal ortamda konuşulan bir konuda kendisi yeterince bir şey bilmiyorsa ezileceğini yani o ortamın “başarılısı”, “kazanarı” olamayacağını bu sebepten rasyonel bir hesaplama ile hemen gidip o bilgiyi edinip, ona sahip olup kendisini geliştireceğini böylelikle rekabet edebilir bir hale geleceğini dile getiriyor. Bu yorumda Özge’nin kişisel gelişime yaptığı vurgulama, onun sosyal ilişkilerinde kar-zarar hesabı yapmakta olduğunu, hangi pozisyonun kendisinin çıkarına olacağını belirlediğini ve buna göre davranışlarını yönlendirdiğini göstermektedir. Bu durum tam da ekonomik rasyonalitenin sosyal ilişkilere doğru genişlemesini örnekendirir. Chicago Okulu’nun neo-liberal yaklaşımı, ekonomik olanı bütün toplumsal alana yaymak ister. Bunun için anlaşılabilirlik prensibini ve insan davranışlarını ve sosyal ilişkileri deşifre etme

prensibini benimser. Böylelikle piyasa ekonomisinin analizi diğer alanlara da uygulanabilir bir şema olarak görülür (Foucault, 2008a, 243). Böyle bir şemada rekabet gibi piyasada olumlanan kavram, gündelik pratiklerde, sosyal ilişkilerde geliştirici bir kavram olarak ortaya çıkar. Özge'nin söylemlerine benzer bir şekilde devlet üniversitesi makine bölümü son sınıf öğrencisi olan Tarkan da rekabetin kişinin ulaşması gereken çıtayı yükselttiğini, ona direnç sağladığını söylüyor. Rekabetin bütün ilişkilerde istenilen bir durum olduğunu böylece insanın kendisini daha çok geliştirebileceğini ve daha iyiye ulaşacağını vurguluyor.

Görüşme yapılan gençlerin rekabet ile ilgili düşünceleri, Foucault tarafından neo-liberal yönetimselliğin kurucu ekolleri olarak tanımlanan ordo-liberaller ve Chicago Okulu'nun rekabet ile ilgili fikirleriyle örtüşür. Bir yandan bazı gençler ordo-liberallerin yaklaşımını benimseyerek rekabeti ekonomik ilişkilerde istenilen bir hal olarak görüp, sosyal ilişkileri bozduğu, toplumu yıprattığı gerekçesi ile toplumsal alana dâhil edilmemesi gerektiğini düşünüyor. Diğer taraftan bazı öğrencilerin rekabetin bütün alanlarda iyi bir şey olduğunu söylemeleri Chicago Okulunun benimsediği ekonomik ilişkilerin bütün ilişkileri kapsayacak şekilde genişletilmesini, dolayısıyla ekonomik ilişkilere içkin olan rekabet gibi kavramların bütün ilişkiler için geçerli olmasını temel alan yaklaşımıyla örtüşmektedir.

4.3.3. Piyasa

Piyananın özgürleştirici, güçlendirici, insanların refahını sağlayıcı bir kahraman olarak ortaya çıkışı liberal yönetim rasyonelitesinin siyasal iktidarı sorunsallaştırması ile başlar. Siyasal iktidarın görünür kurumsal formu olarak devletin siyasal, sosyal ve ekonomik alanların hepsinde söz sahibi olması, onları düzenlemesi liberaller tarafından bireysel özgürlüklerin önündeki en önemli engel olarak görülür. Bu sebeple hem bireysel özgürlüklere alan açmak hem de böyle bir iktidarın belirli grupların eline geçmesini engellemek için devletin eylemlerini minimuma indirmek isterler (Hindess, 1997b, 265). Bunu yapmak için devletin müdahalede bulunamayacağı doğal bir alan olarak piyasayı kurgular ve ona siyasal toplum içinde alan açmaya çabalarlar (Foucault, 2008a, 131). Neo-liberal yönetimsellikte ise piyasa insan eliyle üretilmiş bir alandır.⁸³ Amerikan neo-liberalizmini takip edersek piyasadaki ilişkiler ve onların kurgulanış şekli bütün sosyal ilişkiler için temel

⁸³ Sadece piyasa değil, piyananın koşulları da insan yapımıdır (Read, 2009, 4).

oluşturur. Onun değerleri ve işleyiş kuralları toplumsal, siyasal alanı da kapsayacak şekilde genişletilir (Foucault, 2008a, 243; Lemke, 2001, 197; Shamir, 2008, 6; 14; Rose, 2000, 146). Böylelikle, neo-liberallerin, siyasal iktidarın bireysel özgürlükler önünde engel oluşturmasını ve belirli gruplar elinde yozlaşmasını engellemek için ürettiği çözüm; siyasal iktidarın piyasalaştırılmasıdır.

Neo-liberal iktidar ile birlikte piyasa, diğer bütün alanları kendi modeline uygun şekilde yeniden kurabilecek ideal bir “şey” olarak ortaya çıkar. Çeşitli yönetim tekniklerince bireylerin zihniyetlerinin yeniden düzenlenmesi sonucu oluşturulan piyasa, kendisine yüklenen özgürlükçü, tarafsız, özerk, refah sağlayıcı gibi özsel değerlerle mistifiye edilir.⁸⁴ Bu mistifikasyon sonucu piyasa bireyler tarafından tam olarak tanımlanamaz bir hal alabilir. Örneğin, devlet üniversitesi makine mühendisliği son sınıf öğrencisi Tarkan, görüşme sırasında ondan piyasayı tanımlaması istendiğinde “Bana bir şey ifade ediyor ama betimleyemiyorum.” diyor. Benzer bir durum vakıf üniversitesinde hukuk bölümü son sınıfta burssuz olarak okuyan Alpcan için de geçerlidir. O da piyasanın gündelik yaşantısında da kullandığı bir sözcük olduğunu, yaşamında önemli bir yeri olduğunu ama tanımlamasını yapamadığını söylüyor. Yapılan görüşmeler sırasında gençlerin piyasayı tanımlamakta zorlanması, fakat bir taraftan da piyasanın yaşamlarını etkilediğini hatta yaşamlarında önemli bir yeri olduğunu vurgulamalarına bakarak neo-liberal rasyonalitede bireylerin piyasa ile kurdukları ilişkinin aşkın bir hal aldığı söylenebilir. Gençler, piyasayı sosyal bir gerçeklik olarak kabul ediyorlar, yaşamlarında rolü olduğunu, onu etkilediğini söyleyebiliyorlar fakat onu tanımlayamamaları, betimleyememeleri bu gerçekliğin kendilerince kurulan bir şey olduğunu algılamalarının önüne geçebiliyor. Neo-liberal iktidarın başarısı da buradan kaynaklı; yarattığı sosyal gerçekliğin hâlihazırda var olduğunu iddia etmesinden (Lemke, 2001, 203). Piyasayı, tanımlayamama durumu bir gösterge olduğu gibi yapılan tanımlar da bu aşkınlığın göstergesi olabilir. Bu açıdan devlet üniversitesinde makine mühendisliği son sınıfta okuyan Adnan’ın piyasa tanımlaması ilgi çekicidir.

“Piyasa bir döngüdür yani. İnsan gücünün, doğanın, *her şeyin içinde kaybolduğu bir döngüdür* diye düşünüyorum. Bu döngünün içinde *savaş verirken* onun içinde olduğumuzu hissedemiyoruz. Sadece günü kurtarmak veya hayatta kalmak için mücadele veriyoruz.”
[vurgular yazara aittir]

⁸⁴ Özcü bir yaklaşımla, piyasanın eleştirel analizini yapan bir çalışma için bkz. O’Neil, 2001.

Adnan'ın piyasa ile ilgili tanımlaması, piyasa kavramına yüklenen birçok özsel anlamı içinde barındırmaktadır. Bu tanım incelenecek olursa, ilk olarak, piyasayı içinde her şeyin kaybolduğu bir döngü olarak nitelendirilmesi dikkate değerdir. Böyle bir nitelendirme bir taraftan piyasanın bir döngü olarak sürekliliğine hatta sonsuzluğuna gönderme yaparken, bir yandan her şeyi kapsamaması ile neo-liberal dönemde bütün alanların piyasalaştırılmasını akla getirir. Adnan'ın içinde bulunan bu döngüyü aynı zamanda savaş alanına benzetmesi ironiktir. Neo-liberal yönetimselliğin yaşam ve ölüm üzerindeki hâkimiyetinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Simons (2006, 536-537)'un daha önce bahsedilen ekonomik terörizm kavramsallaştırılmasına atfen Adnan'ın her şeyi kapsayan bu savaş alanında ne yaptığına farkında olmadan ölüm-kalım mücadelesi vermesi anlamlıdır. Çünkü her gün hayatta kalmak için yani piyasada bir değere sahip olmak için-aksi takdirde ölmesine izin verilebilir!- kendini geliştiriyor, üniversite eğitimi almakla kalmayıp sertifika programlarına, yabancı dil kurslarına katılıyor, network oluşturarak gelecekte daha kolay iş bulmanın yollarını arıyor yani Adnan her an yaşamı için mücadele veriyor.

Piyasayı gündelik yaşamına dair kavramlardan ve üniversitede aldıkları derslerden yola çıkarak tanımlamaya çalışan vakıf üniversitesinde hukuk bölümü 3. sınıfta burslu okuyan Duygu, piyasaya biraz daha eleştirel yaklaşıyor. Lise de Türkiye Komünist Partisi'ne üye olduğu zamanlarda piyasanın kötü bir şey olduğunu düşündüğünü fakat sonra üniversitede ekonomiye giriş dersi alınca rekabetin gerekli bir şey olduğunu öğrendiğini ve rekabetin sadece piyasa koşullarında sağlanabileceğini bu sebepten piyasa ile ilgili fikirlerinin biraz değiştiğini söylüyor. Fakat hakkında normatif bir yargıda bulunduğu piyasayı tanımlaması gerektiğinde onun da net bir tanım yapamadığı, piyasayı tanımlamak konusunda kafasının karışık olduğu ortaya çıkıyor.

“Çok fazla işte ürünlerin, yani bir yemek piyasası vardır. Biz bile çıktığımızda ne yiyelim deriz. Bence bir piyasadır restoranların Beşiktaş'da bulunması. Ya da işte barlar, o da bir piyasadır. Ya da bir ayakkabı alacağınız zaman binlerce yeri dolaşırsınız, nasıl diyeyim, belli bir ürünün piyasası vardır. Market gibi, hatta market bile kullanabiliyoruz değil mi? [...] *Sürekli bir şey seçmek zorunda bırakılıyor, hani tek bir şeye ihtiyacımız olsa bile o tek şeyin piyasasına gidiyoruz. Dile dökülme bile, ister istemez o piyasanın içindeyiz.*” [vurgu yazara aittir.]

Neo-liberal iktidar, toplum boyunca değil, birey vatandaşların düzenlenmiş tercihlerince yönetmeyi ister. Yeni özneler kendini gerçekleştirmenin, kendini tamamlamanın hayaline sahip *seçimlerin öznesi* olarak inşa edilir (Rose, 1996b, 41).

Duygu sürekli seçimde bulunma durumundan rahatsızlığını dile getirmektedir. Fakat her türlü, seçim yapmak zorunda kaldığını belirtiyor. Ortaya çıkan yaklaşım Adnan'ın savaş alanı benzetmesine uygun olarak “kendine katkı için gerekli rasyonel seçimleri yap veya piyasanın dışında kal!” olarak özetlenebilir. Piyasanın dışında kalmak, başka bir deyişle sunulan seçenekleri hepsini toptan reddetmek bir nevi ölmekle eşleşmektedir. Bir başka eleştirel yorum da vakıf üniversitesi burslu işletme son sınıf öğrencisi İrem'den geliyor. İrem de piyasayı tanımlamakta güçlük çekmektedir. Bir taraftan hemen hemen bütün derslerin piyasa kavramını kullanıp, şirketlerin piyasada kârlarını nasıl atıracığına dair hesaplamalar yaparken bu alanı tanımlamakta bu kadar zorlanması ilginçtir. Bu durum piyasanın bütün iyi, güzel özellikleri içinde barındıracak şekilde kurgulanması ama bu doluluk nedeni ile her şey olan ama ne olduğu tam bilinmeyen bir hal almasından kaynaklanmaktadır. İrem'in söylediklerine kulak verilirse,

“Piyasa... Nasıl açıklayacağımı bulamıyorum. İş piyasası diyoruz mesela. İşverenle işçilerin ortak noktada bulunduğu bir yer şeklinde açıkladım. Ama pek beni tatmin etmedi bu. [...] Herkesin kendi beklentilerini karşılaması için uygun bir ortam oluşmasını sağlıyor. En azından sağladığı söyleniyor bize. Biz de inanıyoruz.”

İrem piyasayı ilk olarak işverenle işçilerin buluşma yeri olarak tanımlıyor. Fakat hemen sonrasında bu tanımın kendisini tatmin etmediğini söylüyor. Bu tatminsizliğin nedeni anlaşılmaya çalışırsa, demin değinildiği üzere ideal bir düzen olarak bütün iyiyi içinde barındırdığı iddia edilen piyasa işçi-işveren ilişkisi gibi somutlaştırıldığında ideal olma durumunu kaybeder. İşçi-işveren ilişkisindeki aksaklıklar, sömürü akla gelecek ve bu durum piyasanın mükemmelliği ile örtüşmeyecektir. Bu sebepten İrem hemen ikinci bir tanımlama yaparak piyasayı bütün aktörlerin beklentilerini karşılayabileceği ideal bir düzen olarak gördüğünü söylüyor. Bu soyut, hiçbir gerçekliğe dokunmayan ama bir o kadar da “herkesin beklentilerini karşılamak” gibi insanlığın mutluluğuna hitap eden piyasa tanımı bir sosyal gerçek olarak neo-liberal iktidar tarafından var edilmeye çalışılıyor.

Görüşme yapılan gençlerin piyasa ile ilgili en somut, yaşamlarına değen ve onu anlaşılabilir kılan yorumları piyasa ile eğitim arasında ilişki kurduklarında gerçekleşiyor. Devlet üniversitesinde siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler son sınıfta okuyan Dahan da piyasanın görünmezliğine vurgu yaptıktan sonra kendisinin içinde bulunduğu piyasanın eğitim piyasası olduğunu söylüyor.

“Piyasa, Pazar demek yani. Ama bu görünmeyen bir pazar. Ülkenin görünmeyen bir pazarı, nasıl bugün mahallelerde pazar varsa, Türkiye'nin de bir piyasası vardır. Burada ürün üretilir,

insanlar tüketir, bir emek var, sermaye vardır. Tüm bunların temeli piyasadır. Ben de eğitim piyasasının içindeyim. Ama bir işgücü piyasasında, sermaye piyasasında yer almıyoruz.”

Neo-liberalizm ile birlikte bilginin metalaşma süreci hız kazanır. Bilginin, alınıp satılan bir mal haline gelmesi ile birlikte, bu malın alıcılarının satıcıların, üretici ve tüketicilerinin arz ve taleplerinin dengeleneceği bir piyasaya ihtiyaç vardır. Bilgi için bu piyasa eğitim piyasasıdır. Dahan’ın vurguladığı üzere, üniversite gençliği birçok ürünün piyasasında tüketici olarak yer almasına karşın, kendisini üniversite gençliği olarak tanımlanmasını sağlayan ve birebir kendilerini kurmalarını etkileyen piyasa bilginin dolaşıma sürüldüğü eğitim piyasasıdır. Öğrenciler bu piyasada verilen bilginin tüketicisidir. Neo-liberalizm ile birlikte eğitim bir hak olmaktan çıkıp piyasada, üreticiler tarafından sağlanan ve piyasa fiyatı olan bir ürün haline gelir. Görünen o ki gençler de bu eğitim hizmetinin tüketicisi olma durumuna alışmakta, kendilerini eğitim piyasasının içinde hissetmektedirler. Eğitim hem kendi içinde piyasa dinamiklerinin işlediği bir alan olarak ortaya çıkarken bir taraftan da geçiş alanıdır. Eğitim hizmetinin tüketicileri olan gençler, kendilerini işgücü piyasasına hazırlamak için bu hizmetten yararlanmaktadırlar. Devlet üniversitesi, makine mühendisliği son sınıf öğrencisi olan Tan piyasanın yaşamını “birebir etkileyen bir şey” olduğunu söyleyip “piyasanın daha iyi bir yerinde yer almak” için eğitim aldığını vurguluyor.

Bu bölümde görüşme yapılan gençlerin bir yandan piyasayı tanımlamakta zorluk çektikleri ortaya çıkarken bir yandan da onun kendi yaşamlarını etkileyen bir şey olduğunu söylüyorlar. Bu çelişki, piyasanın aşkın bir nitelik taşıdığının, ideal bir iyi olarak kendini sunmasına rağmen, tanımlanabilir, örneklendirilebilir somut bir düzleme yaklaştıkça ideal olma durumunun sorunlu bir hal aldığının göstergesidir. Bütün bunlara rağmen neo-liberal iktidar piyasayı sanki bir sosyal gerçeklikmiş gibi sunmakta ve onun varlığını olağanlaştırmaktadır. Hâlbuki piyasa yönetim tekniklerince inşa edilmeye çalışılan sosyal bir gerçekliktir. İdealize edilmediği sürece aksaklıkları, topluma verdiği zararları incelenebilir ve eleştirilebilir. Gençler, piyasayı tanımlayabildiği, onu görünür kıldığı ölçüde sorunsallaştırabilir.

4.4. Neo-liberal Yönetimsellikte Üniversite Gençliğinin Siyaset ile İlişkisi

Türkiye’de neo-liberal yönetim rasyonalitesinin etkili olduğu 1980 sonrasında üniversite gençliğinin siyaset ile kurduğu ilişki çeşitli vesilelerle tartışılmıştır. Bu

tartışmalar çoğu zaman geçmişe yönelik özlemle bugünün gençliğini aşağılayan, edilgenleştiren bir hal alır. Pejoratif olan bu halet-i ruhiyeden kurtulmak için gençlerin siyaset hakkındaki düşüncelerini derinlemesine analiz eden yaklaşımlar, gençlerin siyaset konusunda o kadar ilgisiz, duyarsız olmadıkları konusunda iddiada bulunur. Bu bölümde ilk olarak, önceki bölümlerde ortaya çıkmayan bir ayrışma üzerinde durulacaktır: vakıf üniversitesi ve devlet üniversitesi ayrışması. Görüşme yapılan gençler vakıf ve devlet üniversitesindeki öğrencilerin siyasetle kurdukları ilişkinin farklı olduğunu ve devlet üniversitelerindeki gençlerin daha politize olduğunu söylemektedir. Bu bölümde ikinci olarak, daha önce tartışılan 1980 sonrası gençliğin siyasi duruşu ile ilgili iki farklı yaklaşım ele alınıp bu yaklaşımların görüşme yapılan öğrencilerin söylemlerinde ne derece yer bulduğuna bakılacak, ardından bu yaklaşımlar dışında yönetsellik çalışmalarından yararlanarak başka bir yorum yapılabilir mi sorusunun yanıtı aranacaktır.

1981’de YÖK kanunu ile vakıf üniversitelerinin açılmaya başlanması ile birlikte Türkiye’de üniversitelerin sınıflandırması merkez, vakıf ve taşra üniversiteleri olarak yapılabilir (Dikmen, 2001, 103). Bu çalışma kapsamında görüşme yapılan öğrenciler merkez ve vakıf üniversitesi öğrencileridir. Özellikle İstanbul’daki merkez üniversiteler, Türkiye’de uygulanan üniversite sınavında en yüksek puanları alan ve başarılı olarak atfedilen öğrencileri kabul etmektedirler. Vakıf üniversitelerinde ise bu açıdan iki farklı öğrenci grubu bulunmaktadır. İlk olarak üniversite sınavlarında pek başarı sağlayamamış, puanları düşük olan ama ailelerinin ekonomik gelirleri yüksek olup yüksek meblağlar⁸⁵ ödeyerek ve burssuz olarak üniversiteye kayıt olan öğrenciler sayılabilir. İkinci öğrenci grubu ise, üniversite sınavlarında merkez üniversitelere puanları yeten fakat vakıf üniversitelerinin sunduğu ücretsiz barınma, ilave aylık burs, yurt dışı eğitim olanaklarından ücretsiz yararlanma, deneyimli akademik kadrolar⁸⁶ tarafından eğitilme, iş dünyası ile kurulan iyi ilişkiler sayesinde staj, iş bulma imkânlarının geniş olması, teknolojik gelişmelere göre yenilenmiş

⁸⁵ Vakıf üniversitelerinin ücretleri ile ilgili bir gazete yazısı için bkz. Radikal Gazetesi, 06.07.2011 tarihli, “Vakıf Üniversiteleri Bir Servet İstiyor” başlıklı yazı.

⁸⁶ Vakıf üniversiteleri kuruluşlarından itibaren merkez üniversitelerinin akademik kadrolarını kendileri için akademik işgücü havuzu olarak görmüşlerdir. Devlet üniversitelerinde çalışan akademisyenlerin görece düşük ücretler almaları, çalışma saatlerinin ve koşullarının iyi olmaması gibi nedenlerle, yüksek ücretlerin olduğu vakıf üniversitelerini tercih etmeleri ve devlet üniversitelerindeki görevlerinden ayrılmaları çok yaygın bir pratiktir. Vakıf üniversiteleri kendi reklamlarını yaparken Türkiye’nin merkez üniversitelerinden gelen ve profesör unvanına sahip olan akademisyenlerini ve onların başarılı cv’lerini kullanmaktadır.

laboratuarlar gibi olanaklar sebebi ile vakıf üniversitelerini tercih eden burslu öğrencilerden oluşur. Bu çalışma kapsamında yapılan görüşmelerde konu başlığı siyasete geldiğinde vakıf üniversitesi ve devlet üniversitesi öğrencilerinin siyasetle kurduğu ilişki konusunda bir ayrışmanın olduğu ortaya çıkmaktadır. Girişimcilik, rekabet, beşeri sermaye, işsizlik gibi konularda bu ayrımdan hemen hemen hiç söz edilmez ve söylemlerinde farklılıklar gözlenmezken, siyaset söz konusu olduğunda hem vakıf, hem de devlet üniversitesindeki öğrenciler vakıf üniversitesi gençliğini siyasetle ilgilenmeyen kişiler olarak gördüklerini belirtiyorlar. Örneğin, vakıf üniversitesinde burslu endüstri mühendisliği 3. sınıf öğrencisi olan Kerem, üniversiteye başlamadan önce, lisedeyken, arkadaşlarından daha çok siyasetle ilgilendiğini fakat vakıf üniversitesine geldikten sonra bu durumun değiştiğini söylüyor. Devlet üniversitesine giden arkadaşları siyasallaşırken, kendisinin siyasetle kurduğu ilişkinin azaldığını vurguluyor.

“Biz eskiden lisede bir gruptuk. Onlardan bir kısmı vâkıfa gitti, bir kısmı devlet üniversitesine gitti. Devlet üniversitesine gidenler biraz daha böyle siyasetle ilgililer. Ben mesela hepsinden çok siyasetle ilgilenirdim lisede, ilgilenirdim derken gidip mitinge falan gitmiyordum, masa siyaseti gibi bir şey. Ama bu üniversiteye geldikten sonra çevrem genişledi, biraz siyasi olayları ve gündemi takip etmemeye, biraz daha kopmaya başladım. Onu hissediyorum. Bunu hatta arkadaşlarım da söylüyor. Onlarsa daha politize oldular devlet üniversitesine gidenler.”

Kerem, kendi arkadaşlarıyla ilgili deneyimden yola çıkarak devlet ve vakıf üniversitesindeki öğrencilerin siyasetle kurduğu ilişkinin birbirinden farklı olduğunu, devlet üniversitelerinde gençlerin daha çok siyasallaştıklarını gözlemliyor. Fakat bu farklılaşmanın nedenleri üzerine düşünüp düşünmediği sorulduğunda, bu durumu o devlet üniversitelerinin geçmişten gelen geleneklerine bağlıyor. Oraların hâli hazırda hep siyasal olduğunu bu pratikleri günümüzde de sürdürdüklerini söylüyor. Kerem’in yorumunda önemli olanın devlet-vakıf üniversitesi ayrışmasından çok üniversitelerin gelenekleri olduğu sonucu çıkıyor. Yine vakıf üniversitesinde hukuk bölümü son sınıfta burssuz okuyan Ramiz, merkez-vakıf üniversiteleri ayrışmasının altındaki nedeni öğrencilerin sosyo-ekonomik düzeylerindeki farklılaşmaya bağlıyor. Bu farklılaşmayı kendi deneyimlerinden yola çıkarak gözlemlendiğini, kız arkadaşının devlet üniversitesinde⁸⁷ okuduğunu, bu sayede oradaki öğrencilerle tanışma ve onları gözlemleme fırsatı bulduğunu söylüyor.

[...] oradaki insanlar kendilerine farklı bir kumaş biçmişler. Onlar biraz daha şey yaşıyorlar, mesela daha çok Anadolu’dan göçüp geldikleri için ekonomik halleri daha orta halli olarak tanımlayayım, çok aşağıda demeyeyim, kendilerine farklı bir kumaş biçmişler. Bizimkiler, burada okulun mimarisi, öğrencilerin üstü başı, arabaları falan, ekonomik olarak söylüyorum

⁸⁷ İstanbul’daki merkez üniversitelerden birisinde okumaktadır.

kendilerine farklı bir kumaş biçmişler. Düşüncelerini o kumaşın içine doğru sokmaya çalışıyorlar. O farkı çok tanımlayamıyorum. Ama belki hayata biraz daha *large* bakıyoruz. Daha geniş bakıyoruz. Bizim için hayat daha garantili. İşte biz dil eğitimi aldık diyoruz, bizim önümüzdeki imkânlar daha hazır. Bize hazırlayıp getiriyorlar, onlar biraz daha kazıyarak kazanıyorlar. [...] Ekonomik olarak onlara göre daha rahatız. Mesela buradan hukukçu bir öğrenci, mezun olunca hadi baba bir hukuk bürosu açalım diyor. Daha rahatlar hayatlarının geri kalanını garantilemiş ve şey para harcayayım daha rahat yaşayayım bu. [vurgu yazara aittir]

Ramiz, vakıf üniversitesinde burssuz olarak okuyan, ailesinin ekonomik durumu iyi olan biri olarak, hem kendisini hem de arkadaş çevresini düşündüğünde hayata bakışlarını “large” olarak nitelendiriyor. Çeşitli yollarla beşeri sermayelerini arttırabildiklerini, bunun yanı sıra kariyerleri ile ilgili adımlar atmak istediklerinde ailelerinin ekonomik olarak onlara destek olacaklarını belirtiyor. Bu durumun yaşam ile ilgili kaygı duymalarını önlediğini ve kendilerini daha rahat (large) hissetmelerine neden olduğunu dile getiriyor. Devlet üniversitelerindeki öğrencilerin “kendilerine daha başka bir kumaş” biçmelerinin, başka bir ifade ile onların toplumsal ve siyasal konularda daha farklı pozisyon almalarının nedeni ise ekonomik durumlarının orta düzey olması, bu sebepten olanaklarının sınırlı olmasıdır. Ramiz’e göre devlet üniversitesindeki gençler gelecekleri konusunda daha kaygılılar, bir şeyleri başarmak, kendilerini geliştirmek için daha çok çabalamaları gerekir. Bu çabanın işe yaraması için sadece kendileri ile değil, toplumun geri kalanı ile de ilgilenmeleri gerekiyor. Ramiz’in vakıf üniversitesi öğrencisi olarak yaptığı nitelendirmeyi devlet üniversitesinde makine mühendisliği son sınıfta okuyan Tarkan da yapmaktadır. O da vakıf üniversitelerinde okuyan gençlerin “kafalarının rahat” olduğunu, bir dertlerinin olmadığını bu sebepten siyasetle uğraşmalarının gerekmediğini söylüyor. Her şey onlar için bu kadar güzelken neden siyasetle uğraşsınlar diye soruyor. Siyasetle uğraşmak için bir şeylerin hayatında kötü gitmesi gerekir, onu düzeltmek için siyasetle ilgilenirsin diyor.

Devlet-vakıf üniversitesi ayrışmasında, yapılan görüşmelerde göze çarpan bir unsur da öğrencilerin üniversitelerindeki siyasi eylemlere yaklaşımlarındaki farklılaşmadır. Görüşme yapılan öğrencilerin okuduğu devlet üniversitesi Türkiye’deki diğer üniversitelere kıyasla öğrencilerin daha yoğun olarak siyasal eylemde bulunduğu, bu sebeple polis müdahalelerinin sık olduğu üniversitelerden biridir. Bu tür merkez üniversitelerdeki öğrenciler hakkında yaygın olan yaklaşım bu üniversitelerdeki bütün öğrencilerin politize olduğu gibi toptanlaştırıcı olabiliyor. Yukarıdaki vakıf üniversitesi öğrencilerinin yorumları düşünüldüğünde sanki kendi üniversitelerindeki bütün öğrenciler aynı rahatlıkla siyasetle ilgisizken, devlet üniversitelerindeki bütün

öğrenciler de politize bir hal içindelermiş gibi bir izlenim oluşturabiliyor. Oysaki devlet üniversitesinde siyasal örgüte üye olmayan, derslerine ve kariyerlerine yoğunlaşan öğrencilerin bir kısmı, üniversitelerindeki eylemlilik durumundan rahatsızlıklarını dile getirerek kesin bir şekilde üniversitede siyasetin yerinin olmadığını vurguluyorlar. Makine mühendisliği son sınıf öğrencisi olan Adnan, üniversitesinde çeşitli taleplerle siyasal eylem gerçekleştiren öğrencilere tepki göstermekte ve onları kendisi gibi öğrencilere baskı yapmakla suçluyor.

“Ben küçüklüğümden beri siyasetin içinde olan biriyim ama bunu yansıtmamaya çalışıyorum. Hele okulda hiç! Bir sürü grup var, yürüyüşler oluyor, protestolar oluyor, bunlara hiç yani umurumda bile değil, alsınlar ne yaparlarsa yapsınlar vallahi hiç umurumda değil. Çünkü üniversitede siyaset bence olmamalı yani. Oluyorsa da şu şekilde olur: belli açık oturumlar olur. Belli fikir paylaşımları olacaksa, her türlü grup gelsin orada fikirlerini paylaşsın ama dışarıda saçma sapan eylemler falan filan... Ben üniversiteye geldiğimde, huzurlu oluyorum, arkadaşlarımı görüyorum ama böyle saçma sapan eylemler yürüyüşler gördükçe bir çeşit mahalle baskısı gibi geliyor bana çünkü işte bu böyle olmalı dercesine bu eylemleri yapıyorlar, sanki başka şekilde söylenemezmiş gibi. Sanki biz katılmayınca biz düşünmüyormuşuz gibi.”

Adnan'ın yorumunda iki durum göze çarpmaktadır; birincisi üniversitesinde yapılan eylemleri “saçma sapan” olarak nitelendirmesi ve siyasal eylemde bulunmayı fikir paylaşılan toplantılarla sınırlaması, ikincisi ise bu eylemlerin onlara katılmayan gençler üzerinde baskı yarattığını düşünmesidir. Adnan, üniversitesinde yapılan eylemlerin hepsini hiçbir ayırım gözetmeden, nedenlerinin meşruluğunu düşünmeden, kendi yaşamına etkisi olup olmayacağını gözden geçirmeden bütün eylemleri toptan olarak “saçma sapan” olarak nitelendiriyor. Dolayısıyla, onu rahatsız eden eylem yapan gruplar, ya da eylemlerin içerikleri olmaktan çok eylemlerin şekli olduğu düşünülebilir. Kendisi de bu eylemleri kötüledikten sonra siyasal bir aktivite olacaksa bunun herkesin fikrini beyan ettikleri toplantılar şeklinde olması gerektiğini söyleyerek aslında eylem şeklinin değiştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Adnan'ın rahatsızlığı eğitim aldığı ve eğitimden kalan zamanlarında kendini yeniden üretebilmek için arkadaşları ile birlikte zaman geçirdiği mekânda huzursuzluk çıkaran insanların olması gibi görünüyor. Yapılan eylemlerin ne kadar huzur ve düzen bozucu olduğundan mimarlık 3. sınıf öğrencisi Hanife detaylı bir şekilde bahsediyor. Sınavı olduğu ve günlerce ona çalıştığı bir dönemde üniversiteye geldiğinde, birilerinin bir eylem yaptığını bu sebepten üniversitenin her yanının duman olduğunu (güvenlik güçlerinin kullandığı göz yaşartıcı bombaların çıkardığı dumanı kastediyor), zar zor kampüste durulabildiğini, bu da yetmiyormuş gibi sonrasında üniversitenin tatil edilip, sınavların iptal edildiğinden yakınıyor. Bazen de dersleri olduğu sıradan eylem yapan öğrencilerle polisin çatıştığından bu sebepten

kendi binalarında hapsedildiklerinden, ne dışarı çıkabildiklerinden ne de hocalarının içeri girebildiğinden söz edip siyasi eylemlerin kesinlikle üniversitede olmaması gerektiğini belirtiyor. Hem Adnan'ın hem de Hanife'nin kaygısı, gelecekteki kariyerlerine yön vermek amacıyla geldikleri üniversitede siyasal eylemler nedeni ile düzenlerinin bozulması, amaçlarını etkili bir şekilde gerçekleştirememeleridir. Beşeri sermayelerini arttırmak ve onu arttıracak enerjiyi toplamak diye ayarladıkları döngüsel düzenlerinde, üniversitelerindeki eylemler nedeni ile aksaklıklar çıkmakta bu durumda onları huzursuz kılmaktadır. Adnan'ın siyasal eylemleri toplantı salonları gibi kapalı, dışarıyı etkilemeyecek bir mekâna hapsedme isteğinin altında kendi rasyonel düzenini tekrardan sağlamak arzusu yatmaktadır.

Adnan'ın yorumunda ön plana çıkan bir diğer unsur, eylem yapan öğrencilerin oluşturduğu “mahalle baskısıdır.” Bu yorumda bir taraftan siyasal eylemlere katılan öğrencilerle kendisi gibi olan öğrenciler arasına bir ayrım koyarken, bir taraftan da eyleme katılan öğrencilerin kendilerini üniversitenin ve Türkiye'nin sorunları ile ilgili öğrenciler olarak görüp diğerlerini apolitik, ilgisiz, duyarsız öğrenciler olarak göstermesinden duyduğu rahatsızlığı ifade etmektedir.⁸⁸ Kendisinin de siyasetle, Türkiye'nin sorunlarıyla ilgilendiğini söylüyor fakat bunu belli etmenin yolunun eylem katılmak olmadığını, mekânının da üniversite olmadığını vurguluyor. Üniversiteyi, gelecekteki mesleğine dair bilgi edinmenin ve sosyalleşmenin gerçekleştiği bir yer olarak düşünüyor. Siyasi faaliyette bulunmanın bu iki amaca ulaşmayı engelleyeceği görüşündedir. Fakat görüşme boyunca hem üniversite hem Türkiye ile ilgili tespit ettiği sorunların nasıl çözüleceğine dair yorumda bulunmaktan kaçınıyor. Sorunların çok büyük olduğunu ve nasıl çözüleceğini bilemediğini söylüyor. Eyleme katılan öğrenciler ile kendisi gibi olan öğrencilere arasına koyduğu ayrım ise üniversitelerdeki neo-liberal iktidarın incelikli stratejilerinin yerleşmesi açısından önemli bir gösterge oluşturuyor. Neo-liberal yönetim rasyonalitesi risk olarak gördüğü grupları kapatmak, onları yok etmek gibi yöntemlere başvurmaz. Tam aksine diğer grupların yönetilebilirliği için marjinal grupların varlığına ihtiyaç duyar. Hâlihazırda ön kabul uçlarda bulunan ve risk oluşturan durumların ve grupların varlığını normal olduğudur. Bu gruplar her zaman var olacaktır, önemli olan onları belirli bir sayıda, belirli davranış kalıpları içinde ve belirli bir risk oranında tutabilmektir. Başka bir ifade ile önemli olan neo-liberal

⁸⁸ Benzer bir rahatsızlığı makine mühendisliği son sınıf öğrencileri Serkan ve Özge de belirtmektedir.

güvenlik rasyonalitenin sihirli kavramı ile bu grupları “hesaplanabilir” kılmaktır (Gordon, 1991, 35-36). Böylelikle, diğerleri bu gruplarla aralarına mesafe koyacak, onlara bakarak kendilerini normal, rasyonel, sağlıklı, başarılı vb. şekillerde tanımlayabileceklerdir. Bu bağlamda, kendisini sosyalist olarak nitelendiren elektronik ve haberleşme mühendisliği son sınıf öğrencisi olan Babür’ün anlattıkları üniversitelerindeki bu durumu özetler niteliktedir.

“Okulda kimin siyasal olduğu bellidir. Okulda liste var. Bu şöyle bir durum; solcular var, bunlar hep olacak bunları yok etme ile olmuyor. Devlet artık bunları bu noktada tutmaya çalışıyor, onlar orada dursun biz onları kotu öğrenciler olarak gösterelim diyor. Bu böyle bir teknik. Örneğin bir eylemde beni görüyor eylem ne konuda olursa olsun onun kafasında marjinal bir eylem haline geliyor. Asil olan kafaların başka kodlarla çalışıyor olması.”

Neo-liberal iktidar, üniversitelerde kendi yönetim rasyonalitesine uymayan grupları daha önceki kapatıcı iktidarların aksine daha görünür kılmaya çalışıyor. Bu görünürlük; şiddetle, kavgayla, başarısızlıkla, disiplin cezalarıyla, uyumsuzlukla, tehlikeli olmayla eşleşmeye başladığı andan itibaren bu grupların varlığı, neo-liberal iktidarın diğerleri üzerinde baskı uygulamadan onları yönetmesini sağlıyor. Örneğin, üniversitelerdeki siyasi eylemlere polisin şiddet içeren müdahaleleri olayları tamamıyla engellemek, önlemek, ortadan kaldırmaktan çok eyleme katılmayan öğrencilerin kendilerini güvenliksiz hissetmelerini sağlamaktır. Neo-liberal iktidarın güvenliği yönetebilmesi için güvensizliğe ihtiyacı vardır. Ancak bu şekilde korku, endişe ve şüphe ile bireyler güvenlik konusunda sorumlu kılınabilir (Lentoz, ve diğ., 2009, 235). Bu duygularla dolan üniversite öğrencileri, kendi davranışlarını yönetecek, siyasal eylemlerin getirdiği risklerden kaçınmaya çalışacak ve en önemlisi bütün bunları devletin baskısı, kontrolü ile değil kendi davranışlarını kendileri yönlendirerek yapacaktır. Bu durum tam da neo-liberal yönetim rasyonalitesinin benimsediği *güvenliğin güvenlileştirilmesine* yani güvenliğin sağlanmasının devletin sorumluluğundan alınıp bireylerin sorumluluğuna verilmesi haline tekabül etmektedir (Foucault, 2009, 48).⁸⁹ Özetle, devlet üniversitelerindeki öğrencilerin politize olduğunu söylerken dikkatli davranılmalı, bu öğrencilerin oradaki bütün öğrencileri kapsamadığı unutulmamalıdır. Siyasal olarak örgütlü olan ve eylemlerde bulunan öğrencilerin dışında kalan öğrencilerin neo-liberal iktidar teknikleri ile üniversitelerde siyasal faaliyetlerle aralarına mesafe koydukları gözden kaçırılmamalıdır.

⁸⁹ Bu konudaki tartışma için 2.3.1.2. numaralı alt bölüme bakılabilir.

Görüşülen öğrencilerin gittiği vakıf üniversitesi ise öğrencilerin çok sınırlı siyasal faaliyette bulunduğu bir üniversitedir. Bu sebeple, görüşmeler sırasında öğrencilerin üniversitelerdeki siyasal eylemlere bakışları iki farklı yaklaşımın ortaya çıktığı gözlemleniyor. Bir grup, üniversitedeki arkadaşlarını apolitik, tüketici ve duyarsız gibi sözcüklerle nitelendirip onların siyasetle ilgilenmemelerini eleştiriyor.⁹⁰ Kendilerinin bir dönem üniversitelerinde çeşitli siyasal faaliyetlerde bulunmaya çalıştıklarını fakat üniversitelerinin koşullarının bu durum için çok uygun olmadığını çeşitli sorunlarla karşılaştıklarını dile getiriyorlar. Özellikle, devlet üniversitelerindeki siyasal eylemlere gıpta ile bakıp onları desteklediklerini söylüyorlar. Hukuk fakültesinde burslu olarak 3. sınıfta okuyan Duygu, üniversitesinde siyasal eylemler olmamasından, olduğu zaman da ne hocaların ne de öğrencilerin hiçbir destekte bulunmamasından hatta önemsememesinden şikâyet ediyor. Bu durumdan özellikle üniversite yönetiminin⁹¹ sorumlu olduğunu, öğrencileri susturmak için sürekli çabaladığını söylüyor. Benzer bir şekilde, burslu, halkla ilişkiler 3. sınıf öğrencisi Kıvanç da öğrencilerin duyarsızlığından ve ilgisizliğinden yakınıyor. Kıvanç'ın vurgu yaptığı diğer bir konu ise herhangi bir eylem durumunda katin sahiplerinin *müşterilerini*⁹² kaçırdıkları iddiası ile onları engellemesi ve bu duruma eklenen, "yukarıdan"⁹³ emir alan özel güvenlik görevlilerinin müdahaleleridir. Bu anlatılanlar ve kullanılan kavramlar, vakıf üniversitelerin neo-liberal yapılanmanın yerleşikliğini göstermesi açısından ilginçtir. Öğrenciler, eğitim hizmeti alan müşteriler olarak görülmekle kalmayıp müşteri olma durumları üniversitenin kantininde, fotokopisinde, üniversite içindeki kuaförde, bankada tekrar tekrar üretilmektedir. Kâr amacı gütmeyen vakıf üniversitesinin yönetiminde yer alan mütevelli heyeti başkanın, patron olarak adlandırılması üniversitenin işletme mantığı ile düzenlenmesinin ve yönetilmesinin bir sonucudur. Böyle bir ortamda gençlerin kendi çıkarlarını hesaplayan, kariyerlerine odaklanan bireyler olarak kurulması görece daha kolay gerçekleşmektedir.

⁹⁰ Görüşülen öğrenciler arasında bu gruba dâhil olan öğrencilerin hepsi bursludur. Görüşme yapılan kişi sayısının temsiliyet sağlayacak yeterlilikte olmaması sebebi ile bu konuda bir genelleme yapılmaktan kaçınılmaktadır.

⁹¹ Üniversite yönetimi ile kastettiği mütevelli heyeti, daha özelinde mütevelli heyeti başkanıdır. Görüşme sırasında zaman zaman mütevelli heyeti başkanını üniversitenin "patronu" olarak nitelendirmesi dikkate değerdir.

⁹² Müşterilerden kasıt o üniversitede okuyan öğrencilerdir.

⁹³ Yukarıdan sözcüğünden kasıt yine "patrondur".

Görüşme yapılan gençlerin okudukları vakıf üniversitesinde siyasetle kurulan ilişki bakımından ikinci yaklaşımda, öğrenciler üniversitelerinde siyasi herhangi bir eylemin olmamasından duydukları memnuniyeti dile getirmektedirler. Yazılım mühendisliği 2. sınıfta burssuz olarak okuyan Osman, üniversitesinden siyasal bir eylem olmamasını iyi olduğunu bu sayede rahatça üniversiteye gidip geldiğini, derslerine girip çıktığını ve “gürültü patırtının” olmadığını söylüyor. Yine yazılım mühendisliğinde 3. sınıfta yarı burslu okuyan Diyar, üniversitelerde siyaset yapılmasını gereksiz bulduğunu, üniversitelerin bunun yeri olmadığını, isteyen siyasetini dışarıda yapabileceğini söylüyor. Bu açıdan kendi üniversitesinden memnun olduğunu, böyle bir sorunla karşılaşmadıklarını rahat rahat eğitim görebildiklerini belirtiyor. Hem Diyar, hem de Osman üniversitelerinde siyasal eylemlerin olmamasından dolayı kendilerinin daha rahat eğitimlerine konsantre olduklarını ve daha rahat okuduklarını söylemeleri devlet üniversitesinde siyasal eylemler yüzünden sorun yaşadıklarını söyleyen öğrencilerin nedenleri ile benzerdir. Diyar ve Osman kendi üniversitelerinde eylemler yüzünden sorun yaşamaları da, medyadan polisin müdahaleleri sonucu gazla dolan kampüsleri, öğrencilerle polisin birbirlerine şiddet uygulayan görüntülerini, bu sebepten derslerin, sınavların iptal olmasını takip ediyorlar. Dolayısıyla, güvenlik çerçevesinde düşündüklerinde siyasi eylemin olmadığı vakıf üniversitelerinde kendilerini rahat hissediyorlar.

1980 sonrası Türkiye’deki gençliğin siyaset ile ilişkisi konusunda iki yaklaşımdan söz edebiliriz. Birincisi gençliği siyasetle ilgilenmeyen, apolitik, kendi çıkarlarını düşünen, tüketici, duyarsız olarak görürler. Bu yaklaşımda, genellikle gençlerin durumu 12 Eylül rejiminin otoriter yapısı ve neo-liberal, küresel düzenin siyaseti etkisiz kılması ile ilişkilendirilir. Özellikle, Türkiye’de 1960-80 arasında gençlerin siyasal eylem içinde daha çok bulunmaları ve politik gündemi etkileyebilme gücüne sahip olmalarını referans alarak 80 sonrası gençliğinin etkisizliğinden, hiçbir toplumsal sorumluluk ve duyarlılık hissetmemesinden dem vurulur. Bu görüş dar ve belirli çevrelerce benimsenen bir durum olmayıp toplumun genelinde böyle bir algının oluşmasında rol oynamıştır. İlginç olan hâli hazırda 80 sonrası üniversite gençlerinin bir kısmının da bu görüşü benimsemesidir. Yapılan görüşmelerde gençler sıklıkla kendi arkadaşlarını duyarsız diye nitelendirmiş, kendilerini “tüketici” hatta

bazen “iyi bir tüketici”⁹⁴ olarak nitelendirmişlerdir. Bu konuda kendi döneminin gençliğine en ağır eleştirilerden birini Kıvanç getiriyor:

“Hayat algısı anlamında son 10-15 yılda özellikle gelişen şey şu ki sorgulanmayan tek şey eğlenmek, tüketmek, o hırsla hep daha fazlasını elde etmek arayışı. Bu anlayışın birazcık da dışında kaldığınızda insanlar sizden, aşırı duygusal olduğunuzdan, hiç *rekabet edemeyeceğinizden*, *güçsüz* olduğunuzdan falan dem vururlar. Dolayısıyla, [...] insanlık demek bu kavramlar demek; daha iyisini, daha fazlasını istemek. Ama bir taraftan da bu ruh hastası bir nesil getirdi çünkü her yaptığı işin en iyisini, her yaptığı işin de bir üstünü yapma arayışı. İnsan öldürse kendisi için, yani asker olsa, 150 kişiyi öldür deseler, kariyer atlamak için onu yapacak yani. Böylesi bir gözü kararma noktasına gidiyor. Dolayısıyla biz böyle düşünmediğimizde bunun dışında kalıyoruz örneğin.” [vurgular yazara aittir]

Kıvanç kendi döneminin gençliğini eğlenmek ve tüketmekten başka bir şeyle ilgilenmemekle suçluyor. Fakat daha incelikli bir durumdan daha bahsediyor, gençlerin “daha iyisini ve daha üstününü” yapma konusunda takıntılı olmaları sebebi ile ruh sağlığı bozuk bir gençliğin ortaya çıktığını iddia ediyor. Bu koşulları sağlayamayan kişi rekabet edemeyecek, başka bir deyişle zayıf olduğu için bu yarışta kazanamayacaktır. Bu sebeple, gençler daha çok çabalamalı, kendilerini geliştirmeli, kendine özen göstermelidir. Neo-liberal iktidarın yeni bireyinin kendiyile ilgilenme nedeni kendini geliştirme, daha iyisine ulaşma, daha iyisini başarma amacıdır. Öznelliğini bunun üzerinden kurar. Kıvanç bu kariyerist, başarı müptelası bireyin ulaşabileceği noktaların ne kadar sorunlu olabileceği ile ilgili fikir veriyor.

Türkiye’deki 1980 sonrası gençliğinin siyasetle kurduğu ilişki ile ilgili ikinci yaklaşım ise, Lüküslü (2009, 161-162, 168)’nün çalışmasında bulabileceğimiz, gençliğin apolitik olduğu ama apolitik olmanın aslında politik bir duruş olduğunu söyleyen görüştür. Bu görüşe göre gençler siyasal olaylardan bihaber değiller, sadece siyaseti kirletilmiş buldukları, bir şeyleri değiştireceklerine inanmadıkları için siyasal eylemde bulunmuyorlar. Yapılan görüşmeler sonucunda ikinci yaklaşımda yer alan gençlerdeki siyaset algısına benzer görüşler ortaya çıkmaktadır. Vakıf üniversitesi endüstri mühendisliği burslu 3. sınıf öğrencisi olan Kerem, hem Türkiye’nin geçmişinde hem de bugününde siyasal partilerin halkın karşısında birbirleri ile kavga ederken, arka planda kendi çıkarları için işbirliği yaptıklarından bahsediyor. Türkiye’de siyasetin ne kadar kirli olduğundan şikâyet edip siyasetten tiksindiğini söylüyor.

“Şöyle söyleyeyim üniversite gençliğinin siyasetle ilişkisi pek yok. Yani ben diğer üniversiteleri bilmiyorum ama benim çevremdekiler öyle, yani siyasetle ilgilenen hiç yok. Kendim de fazla ilgilenmiyorum. Takip ediyorum ama ilgilenmiyorum. Hani biraz da soğumaktan, tiksiniyorum şahsen. Benim ailemde zamanında siyasetle falan ilgilenenler olmuş,

⁹⁴ Burada iyi den kasıt çok fazla tüketim yapmaktır.

işte 12 Eylül'de [...] Bizi biraz şey yetiştirdiler, hani mesela hep şey vardır. Kendileri mesela aşırı soldalarmış, şimdi değiştiler, liberalleştiler. Bizi mesela, boş ver karışma diye yetiştirdikleri için... Tiksiniyorum, çünkü şöyle söyleyeyim; siyasiler şimdi birbirlerine atıp tutuyorlar değil mi? Altta belki köyde kahvede, orda burada millet birbirine giriyor parti için siyaset için. Hâlbuki bu milletvekilleri veya şeyler arka planda birbirleri ile anlaşıyorlar. Hatta eskiden bir olay var, Adalet Partililerle CHP'liler birbirlerine girmiş köyde kahvede, akşamda birlikte rakı içmeye giderlermiş. Mesela ben başka bir örnek vereyim. Ben yazın staj yapacağım, notlarımda iyi aslında benim ama yine de bir tanıdık bulduk. CHP'den bir milletvekiliydi, o da bizi AK Partili bir belediye başkanına yönlendirdi. Yani adamlar arka planda hep şeyler birbirleri ile araları iyi. Onun için tiksiniyorum yani, yalan yani aşağıda millet birbirini yiyor. Onun için benim hiç umurumda değil. Bana ne ben oyumu veriyorum yine bir partiye, klasiktir bizde oy veririz ama hiç umurumda değil."

Benzer bir yaklaşımı devlet üniversitesinde endüstri mühendisliği son sınıfta okuyan Özger de belirtmektedir. Özger'e göre de bütün siyasi partiler birbirleri ile işbirliği içinde olup halkı kandırıyorlar bu sebepten hiçbirine güvenmemek gerekiyor. Özger'in bulduğu çözüm ise hiçbir siyasi görüşü benimsememek, böylece bu kandırmacanın içinde yer almak zorunda kalmamaktır. Gençlerin siyasal eylemde bulunmamalarının bir nedeni de bir değişiklik yapabileceklerine inanmamalarıdır. Devlet üniversitesi makine mühendisliği son sınıfta okuyan Tarkan medyanın sürekli olarak bir şeyleri çarpıttığından dem vuruyor. Son zamanlarda yapılan internet eylemi sırasında medyanın eyleme katılan kişi sayısını bilerek az söylediğine dikkati çekerek, kendisinin katılmasına gerek olmadığını katılsa da bir fark yaratmayacağını çünkü medyanın sürekli iktidarın yanında olarak gençleri bir şekilde görünmez kıldığını vurguluyor.

Fakat Lüküslü'nün dile getirdiği, gençlerin siyasal eylemde bulunmuyor olduklarına, yani apolitik olduklarına dair iddianın sorunsallaştırılması gerekmektedir. Neo-liberal yönetim rasyonalitesi ile birlikte, istenilen bireylerin girişimci olarak inşa edilmesi, piyasanın değerlerini benimsemesidir. Sosyalin ve siyasalin piyasalaştırılması sonucunda neo-liberal bireylerin piyasaya yönelik eylemleri aynı zamanda siyasal bir proje olan neo-liberalizmin yeniden üretilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla, neo-liberal yönetim rasyonalitesinin içinden baktığımızda, bu öznel apolitik değil, neo-liberal politik bireyler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Apolitik olma hali olarak tanımlanan, siyaset ile ilgilenmeme, siyasal katılımın eksikliği, toplumsal çıkarlardan çok bireysel çıkarları gözetme, özel yaşantının öneminin artması gibi durumlar aynı zamanda neo-liberal öznenin özellikleridir. Yine gençlerin kendi yaşantılarına öncelik vermeleri, başka bir deyişle "iyi", "başarılı", "sağlıklı" bir yaşam sürmeyi arzu etmeleri ve eylemlerini buna göre belirlemeleri, bu yaşamların piyasa ile uyumlu olması ve bu sayede neo-liberal iktidarın yeniden

üretilmesi söz konusudur. Devlet üniversitesi iktisat bölümü 2. sınıf öğrencisi Canan'ın siyasetle ilgilenmek için önce üniversiteyi bitirip kariyer sahibi olmak gerektiği konusundaki yorumu neo-liberal dönemde birincil önceliğin piyasada tutunmak olduğunu gözler önüne seriyor.

“Bence öğrenciler, önce eğitimlerini tamamlayarak eylemlerine başlamalıdır. Yani öğrenciyken, bu eylemleri yapmalarını doğru bulmuyorum. Bir şeyleri düzeltmek istiyorlarsa önce eğitim alacaklar, yani kendilerini yetiştirecekler daha sonra bu sistemin içine girerek bir şeyleri değiştirsinsinler bence öğrenci olarak bir şey yapamıyoruz zaten. Sadece yönlendiriliyoruz. Daha az bildiğimiz için kendi kararlarımızı kendimiz alamıyoruz. Ama kendimizi yetiştirsek değişiklik yapabiliriz”

Bütün eylemler için kendilerini geliştirmeyi, yetiştirmeyi, yani eğitimlerini tamamlayıp bir yerlere gelmeyi başlangıç noktası olarak almak tam da neo-liberal iktidarın siyasal alanı teknikleştirmesinin göstergesidir. Siyasetle uğraşıp bir şeyleri değiştirebilmek için onun bilgisine sahip olmak, o konuda uzmanlaşmak gerekmektedir. Öğrencilikte bu bilgiye sahip olunamayacağını düşünen Canan, eğitimi tamamlayıp daha çok şey bilinince siyasal eylemde bulunmanın doğru olacağını söylüyor.

Gençlerin neo-liberal iktidarı yeniden üreten özneler olmaları bir yandan onların piyasada yer almak için savaşılan özneler olmalarıyla ilgiliyken bir taraftan da refah devleti uygulamalarının ortadan kalkması ile üniversitede okuyan gençlerin eğitim hizmetinin alıcıları olarak sorumlulaştırılmaları ile de ilgilidir. Barınma, gıda gibi ihtiyaçlarıyla birlikte harçlarını ödemek zorunda kalan özellikle alt gelir gruplarına mensup gençlerin siyasetle ve siyasal eylemle ilişki kurmaları zorlaşmaktadır. Kendilerini eğitimlerini tamamlamaya ve iş sahibi olmaya adanmış bu gençler neo-liberal yönetimi sorunsallaştırmaya fırsat bile bulamamaktadır. Devlet üniversitesi makine mühendisliği son sınıfta okuyan Abdullah arkadaşlarının içinde bulunduğu bu durumu şu şekilde özetlemektedir:

“Türkiye’de üniversite gençliğinin siyasetle olan ilişkisini ben çok kötü görüyorum. Siyasetle şu an pek kimse ilgilenmiyor. Ufak çaplı birkaç grup dışında hiç kimse siyasetin s’inden bile anlamıyor. AK Parti, CHP, MHP ekseninde giden bir siyaset anlayışları var. Başka da bir şey yok. İlgilenmeme nedenleri şöyle bir şey; bir insanın bir şey yapabilmesi için biraz kafasının rahat olması lazım diye düşünüyorum. Bazıları idealisttirler, idealist olanlar bir şey yapacağım diyorsa siyasi olarak, bu akademik olarak da olabilir. Onlar yapıyorlar ama çoğu bu okulu nasıl bitirebilirim, maddi kaynak nasıl bulabilirim, nerede çalışabilirim, gece part-time bir işte çalışayım gündüz okula geleyim diye kaygıları var. Dolayısıyla böyle bir birey hiçbir şeyle ilgilenemez zaten. [...] Bence bezmiş bir üniversite gençliği var. Hatta bezdirilmiş daha doğrusu. Şu an Türkiye’de okuyan hiçbir öğrenci, gerçi belli bir grup okuyabiliyor ama diğerlerinin çoğu okuyamıyor. Burada kafelerde çalışanlar, barlarda çalışanlar, yani adam dersinden ziyade daha çok maddi getirisi olan işlerde çalışmaya başlıyor. Çünkü hayatını geçindirmek zorundadır. Mesela işletme, iktisatta okuyan arkadaşlarım var, okula hiçbir şekilde uğramadıklarını biliyorum. Yani tamamen sınavdan sınava okula gelip sonra kafede çalışıp... Hani bu öğrenci hiçbir şekilde kendini meslek açısından da ilerletemez, okul içinde de hiçbir şey yapamaz. Öğrencinin sosyal güvencesi olması lazım, en büyük sorun barınma

sorunudur öğrencinin. Özellikle il dışından gelenler için geçerli.”

Neo-liberal iktidar, refahçılığın sosyal haklar bağlamında bütün kazanımlarına savaş açmasıyla eğitimin bir hak olmaktan çıkması ve piyasada satın alınması gereken bir hizmete dönüşmesi ile birlikte bireyler bu hizmetin bedelini ödemekle sorumlu kılınıyor. Abdullah’ın bahsettiği üzere, üniversiteye gelen gençler refah uygulamalarından mahrum bir şekilde hem kendi eğitim masraflarını karşılamak hem de bu süreçte hayatta kalabilecek kadar ihtiyaçlarını gidermek için çalışmak zorunda kalıyorlar. Zamanlarını üniversite ve iş arasında bölünmüş şekilde geçiren bu gençler siyasal sorunlarla ilgili eylem gerçekleştirmekte zorlanıyorlar. Neo-liberal iktidar, gençlerin önüne ilk seçenek olarak yaşamlarını sürdürülebilir kılmalarını sağlayacak olan kariyerle ilgili faaliyetlerini koymaları konusunda onları yönlendiriyor. Birincil amaçları diplomalarını almak ve iyi bir iş bulmak olan bu gençler, iyi bir yaşam sürmek için kendilerinden başkasının bir şey yapamayacağı konusunda sahip oldukları algı nedeni ile siyasal iktidardan talepte bulunmak veya onun çeşitli uygulamalarına karşı çıkmak gibi eylemler içine girmemektedirler. Bu durumda, neo-liberal iktidar gençlerin yaşamlarını sürdürmek için gerçekleştirdikleri kariyer odaklı eylemleri ile yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla, bu eylemlerin siyasal iktidarın politikalarını yeniden üretmesini ve devamlılığını sağladığı için apolitik olmaktan çok politik birer eylem olduğu hakkında bir kanıya varmak yanlış olmayacaktır.

Bu bakış açısı, ilk yaklaşımın belirleyicilik söylemi ile yakınlaşmaktadır. Fakat burada referans öznelerin kayıtsız ve vurdumduymaz olmalarında değil, tam tersi öznelerin iş bulma, iyi bir yaşam sürme, hatta mutlu olma endişelerinden kaynaklı olarak neo-liberal bir pozisyon içine girmeleri söz konusudur. Kendi çıkarlarını hesaplamalıdır, kendi yaşamlarına yönelip bu alanda kendilerini geliştirmelidirler. Siyasal gündemlerini kendi sorumluluklarından kaçtıklarının kanıtı olarak görülen sosyal haklar söylemi üzerine kurmamalıdır, aksi halde piyasada istenilen olmaktan çıkar, işsiz kalabilirler. Bu yaklaşımın ilk yaklaşımdan farkı bu belirlenimin tek taraflı olmadığı, gençler neo-liberal politikalarca belirlenirken, onlar da neo-liberal politikaları belirlemektedir. Örneğin, kendini geliştirme söylemini ele alırsak, neo-liberal yönetimsellik bireylerin piyasada talep edilebilir olmaları için kendilerini geliştirmeleri gerektiğini söylemektedir. Fakat kendini geliştirmenin nasıl olacağı net çizgilerle belirlenmemiştir. Bireyler, kendi talepleri ve içinde

bulundukları koşullar doğrultusunda kendilerini geliştirecek yöntemler (hızlı okuma tekniklerinden, diksiyon ve hitabet kurslarına, yabancı dil eğitiminden, çeşitli sertifika programlarına) ararlar. Bu yöntemleri uygulamaya koyduklarında ve işe yaradığını düşünüp yaşamlarını istedikleri seviyeye getirdiklerinde, neo-liberal kendini geliştirmenin içinde neler olacağını da belirlemiş olurlar. Tam da bu noktada, bireylerin kendi öznelliklerine göre pozisyon almaları ve çeşitli direniş alanları açmaları söz konusu olabilir. Unutmamak gerekir ki nasıl neo-liberal yönetimsellik tek bir paket halinde bütün ülkelerde aynı şekilde uygulanmayıp, o ülkelerin kendi tarihsel, toplumsal koşullarınca eğilip bükülüyorsa, neo-liberal öznenin pratikleri de bütün öznelere de için birebir uygulanır diye bir şey söz konusu değildir. Özneler, kendi deneyimlerine ve algılarına, neo-liberal özneyi yorumlar ve kendilerine uydururlar. Bunu yaparken neo-liberalizmi eğer-böker, bazen ona benzemeyen yeni bir şey haline getirebilirler. Apple (2006, 140; 206)'ın bu konu ile ilgili saptaması anlamlıdır:

“[...] öğrencilerin de daha önce incelediğim işçiler gibi, işyerine ve okula yayılan, kendilerinden beklenen bu normlarla ve değerlerle çoğu zaman çelişen yollar bulmak konusunda yaratıcı bir biçimde davrandıkları gerçeğini göz ardı eder. Daha analitik terimlerle ifade edecek olursak, toplumumuzun kurumları basit yeniden üretimle olduğu kadar çelişki ile de karakterize ediliyor.”

“[...] mavi ve beyaz yakalılar nasıl insanlıklarını korumak için ve bunun yanında işlerinde karar alma ile uygulamayı bütünleştirme (sıkıntıdan kurtulmak için) mücadelelerine dair çeşitli yollar bulduysalar, öğretmenler ve öğrenciler de tabiri caizse bu boşluklardan faydalanıp aynı şeyi yapacaktır.”

Bu durum çok da görünmez değildir. Önemli olan bu durumun siyasi hegemonyanın yeniden üretilmesi dışında bir duruma götürüp götürmeyeceğidir. Görüşülen öğrencilerden devlet üniversitesi elektronik ve haberleşme mühendisliği son sınıf öğrencisi Babür arkadaşlarıyla birlikte üniversitelerinin kantinin adını taşıyan bir gazete çıkardıklarını söylüyor. Amaçlarını üniversitenin ve öğrencilerin sorunlarını ele almak ve bu sorunlara çözüm üretmek olarak tanımlıyor. Gazetenin çıkmasında, hiyerarşik bir yapı içinde olmadığını herkesin eşit katılımının olduğunu vurguluyor. Sorunlara çözüm getirmek için düzenledikleri eylemlerde üniversitedeki çeşitli siyasal gruplarla işbirliği yaptıklarını fakat bu grupların hiyerarşik yapıları, olayları kendi örgütlerinin çıkarları doğrultusunda düzenlemek istemeleri nedeniyle sorun yaşadıklarını belirtiyor. Bu tür durumlarda örgütlü arkadaşlarının toplumdaki ve üniversitedeki düzeni tekrar ürettiklerini ve bu tarz eylemlerin yönetimin arzu ettiği sonuçlar dışında çok da olumlu bir sonucunun olmadığından bahsediyor. Bu eylemler yönetimin hegemonyasının yeniden üretilmesi katkı sağlıyor. Siyasal eylemlere

katılan öğrenciler ve diğerleri ile aralarındaki sınır daha da belirginleşiyor ve eylem içinde bulunan gençlerin marjinallikleri pekişiyor. Babür'ün bahsettiği durum değerlendirildiğinde, iktidara karşı gerçekleştirilecek eylemlerin iktidarın bina olduğu yapının dışında kendini inşa etmesi, onun söylemlerine bir reaksiyon olarak değil bu söylemleri aşarak kendi dilini oluşturması, kendi “öznelliğini” bu dille tanımlaması gerekir aksi halde eylemler iktidarın yeniden üretilmesi ile sonuçlanabilir.

5. SONUÇ

Neo-liberal yönetim rasyonalitesi devamlılığını ve yeniden üretilmesini öznelerin davranışlarının yönlendirilmesi ile sağlar. Bu yönlendirme kendinden önceki yönetim rasyonalitelerinin direkt müdahaleleri içeren yöntemlerinden farklılaşarak, görünmez, dolaylı bir hal alır. Öznelerin isteklerini, tutkularını, tercihlerini belirli bir sona doğru yönlendirerek onları yönetir (Read, 2009, 13; Rose, 1999, 10). Bunu yapabilmek için sorumlulaştırma ve piyasalaştırma gibi teknikleri kullanır. Sorumlulaştırma ile işsizlik, yoksulluk gibi sosyal risklerde refah devletinin uygulamalarının aksine toplumu değil, tek tek bireyleri sorumlu tutar. Bireyler artık işsiz olma hallerinin sorumlusu olarak kendilerini görmekte, bu durumdan çıkışı kendilerini geliştirmek, riskleri daha iyi hesaplamak gibi çözümlerde aramaktadırlar (Lemke, 2001, 201). Piyasalaştırma tekniği ile bireylerin girişimci olarak kendilerini inşa etmeleri sağlanmak istenir. Bireyler sadece piyasada sermaye sahibi olup iş kuran bir kişi olarak girişimci değildirler, kendi beşeri sermayelerine yatırım yapan, kendilerini geliştiren böylece piyasadaki değerlerini arttıran özneler olarak aynı zamanda kendilerinin girişimcileridir (Gordon, 1991, 44).

Bu bağlamda sorumlulaştırma ve piyasalaştırma teknikleri neo-liberal iktidarın “aktif vatandaş” kurma araçları olarak karşımıza çıkar. Bu aktif vatandaş refah devleti yönetimselliğinin “her şeyi devletten bekleyen”, “miskin”, “atalet içindeki” sosyal vatandaşından farklılaşır. Aktif olma durumu neo-liberal yönetimsellikte birlikte devletin piyasalaştırılmasının sağlanması sonucu, sosyal hakların geriletilmesiyle tek başına kalan bireyin alması zorunlu olan bir pozisyon gibi sunulur. Bu birey aktiftir, çünkü kendi risklerini hesaplar, bu hesaplama göre kendi seçimlerini yapar ve sonuçlarının sorumluluğunu alır. Bütün hayatını kendini geliştirmeye böylelikle piyasada bir yer edinebilmeye adar (Rose ve diğ., 1992, 31). Dolayısıyla, neo-liberalizmde aktif olma durumu siyasal iktidara muhalif bir yaklaşım içinde olmayı, hak talebinde bulunmayı içermez. Bu durum neo-liberalizmin siyasal alanı teknikleştirme ve uzmanlar aracılığı ile yönetmesiyle örtüşür. Aktif vatandaşların,

kendi yaşamları ile ilgilenme kaygıları ve siyasetin o alanın uzmanlarınca yönlendirilmesi konusundaki fikirleri sebebiyle doğrudan siyasal eylemde bulunmaktan kaçınması beklenir.

Neo-liberal dönemde üniversitelerin piyasa ile uyumlu hale gelmeleri beklenmektedir. Bu süreçte, bilginin üreticisi olarak üniversitelerin, piyasadaki şirketlerin kârlılığını arttırmak amacıyla bilgi üretmeleri talep edilmektedir. Böylelikle, üniversitenin, daha doğrusu üniversitede çalışan akademisyenlerin ürettikleri bilgi piyasada değeri olan bir meta haline dönüşmektedir. Bilginin piyasada parasal bir değere sahip bir ürün haline gelmesinin ardından bilgiyi üreten üniversitelerin kurumsal yapısı da değişiklik geçirir. Kamusal eğitim önemini kaybederek, üniversitelerin özelleştirilmesinin, serbestleştirilmesinin ve kuralsızlaştırılmasının önü açılmaya çalışılır (Özsoy, 2002, 86-89). Türkiye’de bu dönüşümün, sistematik bir şekilde gerçekleştirilmesini 1980 sonrasında YÖK sağlarken, küresel üniversite sistemi ile eklemlenmesi Bologna Süreci ile gerçekleşmiştir. YÖK, bir taraftan hiyerarşik yapısı ve üniversiteler üzerindeki belirleyici pozisyonunu kullanarak piyasa odaklı akademik kadroları ve bölümleri ödüllendirerek iş dünyası ile ortaklık konusunda üniversiteleri teşvik etmekte; öte taraftan muhalif akademik kadroların atamalarının gerçekleşmemesinden cezalandırmaya hatta kovmaya kadar bir dizi yöntemle muhalif kadroların tasfiyesi sürecinde aktif rol oynamıştır. YÖK’ün bu uygulamaları Bologna Sürecinin ön plana çıkardığı yaşamboyu öğrenme, beşeri sermaye, kalite güvencesi gibi kavramlarca meşrulaştırılmaya ve derinleştirilmeye çalışılmıştır. Özellikle, beşeri sermaye kavramsallaştırması ile üniversite gençliğinin kendi yaşamlarına yatırım yapan girişimciler olarak inşa edilmelerinin teorik zemini oluşturulmuştur.

Üniversite gençliği, üniversitelerin geçirdiği bu dönüşümden bilfiil etkilenmektedir. Gençlik, yönetim teknikleri ve teknolojileri ile hem kavramsal düzeyde hem de kişilikleri ve eylemlilikleri ile inşa edilen sosyal bir kategori olarak ele alındığında (Tait, 1993, 46), neo-liberal iktidar kendi yönetebilirliğini sağlayacak özneler olarak yani “aktif vatandaşlar” olarak gençliği inşa etmek istemektedir. Bu gençlik kendisinden önceki dönemlerin gençliğinden farklılaşmakta, Cumhuriyet’in ilk dönemindeki kurucu rolünden sıyrılmakta, 1960-80 döneminin siyasal eylemliliğini bir kenara bırakmaktadır. Aktif vatandaş olarak onun amacı kendi yaşamının sorumluluğunu almak ve kendisinin girişimcisi olması beklenmektedir.

Neo-liberal iktidarın üniversite gençliğini “aktif vatandaş” olarak inşa etmesinde en önemli kavramlardan bir tanesi beşeri sermayedir. Beşeri sermaye hem sorumlulaştırmaya hem de girişimciliğe gönderme yapmaktadır. Gençler piyasada bir değere sahip olmak için kendilerine yatırım yapmakla sorumlu kılınırlar. Özellikle, yapılan görüşmelerde gençler üniversite eğitimi almayı kendilerini geliştirmek için, daha iyi niteliklere sahip olmak böylelikle piyasada daha iyi işlerde çalışmak, daha iyi bir yaşam sürmek için istediklerini belirtmişlerdir. Bu noktada tam da neo-liberal iktidarın aktif bireyine uygun olarak kendi yaşamlarını daha iyi hale getirebilmek için sorumluluk almaktadırlar. Hatta bir adım daha ileri giderek üniversitenin günümüzde daha iyi bir yaşam için yeterli olmadığını vurgulayıp girişimci bir hamleyle diğerlerinin önüne geçmek beşeri sermayelerini daha da arttırmak için sertifika programlarına katıldıklarını, dil eğitimi aldıklarını, staj yaptıklarını ve network oluşturmaya özen gösterdiklerini vurgulamışlardır.

Bütün bu girişimci vurgulara karşın girişimcilik hâlihazırda görüşülen gençlerin anlam dünyalarında neo-liberal yönetim rasyonalitesinin arzu ettiği yeri aldığı söylenemez. Neo-liberalizm girişimciliği yaşamın her alanını kapsayacak şekilde genişletmek arzusundadır. Buna karşın görüşme yapılan gençler girişimciliği daha çok iş dünyasına ait bir kavram olarak görmekte, onu zengin, yaratıcı, sermayedar ile eşleştirmektedirler. Benzer bir durum, görüşülen bazı gençler tarafından rekabet kavramı için de dile getirilmiştir. Rekabeti ekonomik ilişkiler bağlamında ele aldıklarında istenilen, arzu edilen ve yararlı bir şey olarak kabul ederken diğer ilişkiler de rekabetin kötü sonuçlar doğuracağını vurgulamışlardır.⁹⁵

Neo-liberalizm asla dışına çıkılamayacak, değişmez, katı bir politik program değildir. Nitekim öznel bu yönetim zihniyetinin belirli kısımlarını benimserken bazı noktalarda ondan uzaklaşmakta veya onu farklı şekillerde yorumlamaktadırlar. Görüşülen gençler sosyal bir risk olan işsizlik konusunda neo-liberal yönetimselliğin söyleminden ayrılarak, bu riskin giderilmesinde devleti, toplumu sorumlu tutmaktadır. Bu anlayış sorumlulaştırma tekniği ile oluşturulan, aktif vatandaşın bütün eylemlerinde kendini ve diğer bireyleri sorumlu kılan davranışı ile çelişmektedir. Bu durum yönetim rasyonalitelerinin, onların yeniden üretilmelerini sağlayan özneli tamamıyla belirleyemediklerinin göstergesidir. Bu sebeple, onları

⁹⁵ Bu yorum neo-liberal yönetim rasyonalitesinin rekabete bakışından tamamıyla farklılaşmamaktadır. Benzer bir yorum, Alman neo-liberal ekolü tarafından da dile getirilmiştir (Foucault, 2008a, 242-243).

değişmez, direnilemez programlar olarak görmektense öznelerin kendilerini nasıl inşa ettiklerine bağlı olarak dönüştürebilen, hatta yıkılabilen programlar olarak görmek daha doğru olacaktır.

1980 sonrası gençlikle ilgili kullanılan apolitize, depolitize gibi tanımlamalar düşünüldüğünde, gençliğin ya siyasetle tamamıyla ilgisiz, edilgen özneler oldukları ya da muhalif siyasal bir eylemlerde bulunmadıkları yönünde bir kanaat olduğu ortaya çıkmaktadır. Her iki türlü de 1980 sonrası gençliğin siyasetle kurduğu ilişki sorunlu olarak görülmektedir. Hâlbuki gençlerin siyasetle olan ilişkileri yönetsellik çalışmaları bağlamında ele alındığında yönetimin, siyasal iktidarın pratiğinden öznelerin kendi davranışlarını yönlendirmelerine kadar geniş bir şekilde tanımlandığı göz önünde bulundurulmalıdır. Yönetimin, yönetebilirliği öznelerin kendilerini yönetmesiyle ilgilidir. Bir politik proje olarak neo-liberalizmin yeniden üretilmesi öznelerin kendilerini neo-liberal aktif vatandaş olarak inşa etmelerine bağlıdır. Bu durumda, üniversite gençliğinin kendi beşeri sermayelerine yatırım yapmaları, kendilerini geliştirmeleri, piyasa, rekabet, girişimcilik gibi kavramları normalleştirmeleri, daha iyi bir yaşam için riskleri hesaplayıp kendilerini sorumlu kılmaları gibi aktif vatandaşlık özelliklerce kendilerini inşa etmeleri onların tam da neo-liberalizmin yeniden üretilmesini sağlayan siyasal duruşu gösterdikleri anlamına gelir. 1980 sonrası üniversite gençliğini apolitik, depolitize olarak nitelendirmek ve onlardan geçmiş dönemlerin rasyonelitelere uygun olacak siyasal duruşu beklemek neo-liberal iktidarın kendini nasıl yeniden ürettiğini gözden kaçırmaya neden olur. Direnişin gerçekleşebilmesi için öncelikle gençlerin aldıkları pozisyonun neo-liberal siyasal bir pozisyon olduğunu saptamak ardından bunun dışına çıkılması, kırılması ve buna direniş gösterilmesi için neler yapılması gerektiği üzerine düşünülmelidir.

KAYNAKÇA

- Akça, İsmet, Ferit Benli, Ahmet Sabit. 2001. Geç Kapitalizm, Yeni Sağ ve "Yeni" Üniversite. **Birikim**. s. 142-143: 57-69.
- Apple, Michael W. 2001. Comparing Neo-liberal Projects and Inequality in Education. *Comparative Education*. c. 37.s. 4: 409-423.
- _____. 2006. **Eğitim ve İktidar**. İstanbul : Kalkedon Yayıncılık.
- Arıkan, Cemil. 2000. Üniversite-Sanayi İlişkisi. **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Üniversitelerimiz**. 18-19 Eylül 1998 Sempozyum Bildirileri. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi: 131-138.
- Bahçe, Serdal. 2011. Bologna Süreci: İki Ayaklı Yatırım Malının Ortaya Çıkışı. **Bologna Süreci Sorgulanıyor: AB'nin Akademik Tahakkümünün Sosyalist Tahlil, Eleştiri ve Reddiyesi**. ed. Nevzat Evrim Önal. İstanbul:Yazılama yayınları: 89-105.
- Bahçeşehir Üniversitesi. <http://coop.bahcesehir.edu.tr/>. [21.08.2011].
- Balseven, Hale, İzzettin Önder. 2009. Türkiye'de Kamu Kesiminde Neoliberal Dönüşüm. **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm**. ed. Nergis Mütevellioğlu, Sönmez Sinan. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 77-128.
- Barnett, Clive, Nick Clarke, Paul Cloke, Alice Malpass. 2008. The Elusive Subjects of Neo-Liberalism: Beyond the analytics of Governmentality. **Cultural Studies**. c. 22. s. 5: 624-653.
- Barry, Andrew, Thomas Osborne, Nikolas Rose. 1996. Introduction. **Foucault and Political Reason: Liberalism, Neo-liberalism and Rationalities of Government**. ed. Andrew Barry, Thomas Osborne, Nikolas Rose. Chicago : The University of Chicago, 1996, s. 1-19.
- Başkaya, Fikret. 2004. **Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına: İki Bunalım Döneminde Türkiye Ekonomisi**. Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.
- Bayramoğlu Özügürlü, Sonay. 2009. Türkiye'de Devletin Dönüşümü: Parlamenter popülizmden Piyasa Despotizmine. **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de**

- Neoliberal Dönüşüm.** ed. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez. İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 261-302.
- Benlisoy, Foti. 2003. Öğrenci Muhalefatinin Güncelliği. **Toplum ve Bilim.** s. 97: 281-300.
- Bilimciler, Bağımsız Sosyal. 2008. **2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum.** İstanbul : Yordam Kitap Yayınları.
- Binkley, Sam. 2009. Introduction. **A Foucault for the 21st Century: Governmentality, Biopolitics and Discipline in the New Millennium.** ed. Sam Binkley, Jorge Capetillo. Cambridge: Cambridge Schollars Publishing: xi-xix.
- Bonafous-Boucher, Maria. The Concept of Subjectivation: A General Issue in Governmentality and Government of self. **A Foucault for the 21st Century: Governmentality, Biopolitics and Discipline in the New Millennium.** ed. Sam Binkley, Jorge Capetillo. Cambridge: Cambridge Schollars Publishing: 72-92.
- Boratav, Korkut. 2009. **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007.** Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Bourdieu, Pierre. 1995. 'Youth'Is Just a Word. **Sociology in Question.** London: SAGE Publication.
- Buğra, Ayşe. 2008. **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika.** İstanbul : İletişim Yayınları.
- Burchell, Graham. 1996. Liberal Government and Techniques of self. **Foucault and Political Reason: Liberalism, Neo-liberalism and Rationalities of Government.** ed. Andrew Barry, Thomas Osborne, Nikolas Rose. Chicago : The University of Chicago Press: 19-36.
- Büyüksulu, Ali Rıza. 2010. **Akademik Kapitalizm ve Küresel Üniversitelerin Yükselişi.** İstanbul : Derin Yayınları.
- Can, Işın. 2010. Youth in the 1980s in Turkey: Children of Crisis. 2010. Yüksek Lisans Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Can, Yasemin İpek. 2007. Türkiye'de Sivil Toplumu Yeniden Düşünmek: Neoliberal Dönüşümler ve Gönüllülük. **Toplum ve Bilim.** s. 108: 88-128.
- Cangızbay, Kadir. 2003. Rejim, Üniversite ve Bilim. **Özgür Üniversite Forumu.** s. 23: 7-24.
- CNNTURK. <http://www.cnnturk.com/2010/turkiye/10/06/universitedesivil.polis.donemi/592029.0/>. [22.08.2011].

- Cruikshank, Barbara. 1999. **The Will to Empower: Democratic Citizens and Other Subjects**. Ithaca, London : Cornell University Press.
- Dean, Mitchell. 1996. Foucault, Government and the Enfolded of Authority. **Foucault and Political Reason: Liberalism, Neo-liberalism and Rationalities of Government**. ed. Andrew Barry, Thomas Osborne, Nikolas Rose. Chicago : The University of Chicago Press: 209-230.
- _____. 2006. **Governmentality: Power and Rule in Modern Society**. London, Thousand Oaks, New Delhi : SAGE Publications.
- Dean, Mitchell, Barry Hindess. 1998. Introduction: Government, Liberalism, Society. **Governing Australia: Studies in Contemporary Rationalities of Government**. ed. Mitchell Dean, Barry Hindess. Cambridge : Cambridge University Press: 1-20.
- Deveci, Cem. 1999. Foucault'nun İktidar Kavramsallaştırmasında Siyasal Boyutun Ayırıştırılmazlığı. **Doğu Batı**. s. 9: 23-40.
- Devlet Planlama Teşkilatı. 1983. **Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu: Gençlik ve Spor**. Ankara : DPT Yayınları.
- Dikmen, Ahmet Altay. 2001. Fildişi Kulede Para Basmak. **Birikim**. s. 142-143: 102-106.
- Donzelot, Jacques. The Mobilization of Society. **The Foucault Effect**. ed. Graham Burchell, Colin Gordon, Peter Miller. Chicago: The University of Chicago Press: 169-181.
- Eagleton, Tery. 2010. The Death of Universities. <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2010/dec/17/death-universities-malaise-tuition-fee>. [24.08.2011].
- Ercan, Fuat.1998. **Eğitim ve Kapitalizm: Neo-Liberal Eğitim Ekonomisinin Eleştirisi**. İstanbul: Bilim Yayıncılık.
- Ergüneş, Nuray, Sinan Alçın. ed. 2010. **Neoliberal Dönüşüm Sürecinde Üniversiteler**. İstanbul: Tarem Yayınları.
- Ergur, Ali. 2003. Üniversitenin Pazarla Bütünleşmesi Sürecinde Akademik Dünyanın Dönüşümü. **Toplum ve Bilim**. s. 97: 183-217.
- Ewald, François. 1991. Insurance and Risk. **The Foucault Effect: Studies in Governmentality**. ed. Graham Burchell, Colin Gordon, Peter Miller. Chicago : The University of Chicago Press: 197-211.

- Fisher, Mark. 2010. **Kapitalist Gerçekçilik: Başka Alternatif Yok mu?**. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Habitus Yayıncılık.
- Foucault, Michel. 1991. Governmentality. **The Foucault Effect: Studies in Governmentality**. ed. Graham Burchell, Colin Gordon, Peter Miller. Chicago : The University of Chicago Press: 87-104.
- _____. 2003. Benlik Teknolojileri. **Kendini Bilmek**. ed. Michel Foucault, Huck Gutman ve Patrick H. Hutton. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul : Om Yayınları: 32-85.
- _____. 2005a. **Özne ve İktidar**. çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay. İstanbul : Ayrıntı Yayınları.
- _____. 2005b. **Entellektüelin Siyasi İşlevi**. çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ferda Keskin. İstanbul : Ayrıntı Yayınları.
- _____. 2007. **Cinselliğin Tarihi**. çev. Hülya Uğur Tanrıöver. İstanbul : Ayrıntı Yayınları.
- _____. 2008a. **The Birth of Biopolitics: Lectures at the College de France 1978-1979**. çev. Graham Burchell. New York : Palgrave Macmillan.
- _____. 2008b. **Toplumu Savunmak Gerekir**. çev. Şehsuvar Aktaş. İstanbul : Yapı Kredi Yayınları.
- _____. 2009. **Security, Territory, Population: Lectures at the College de France 1977-1978**. çev. Graham Burchell. New York : Palgrave Macmillan.
- Friedrich, Carl. 1955. The Political Thought of Neo-Liberalism. **American Political Science Review**. c. 49. s. 2: 509-525.
- Friedman, Milton. 1984. **Capitalism and Freedom**. Chicago : The University of Chicago Press.
- Gamble, Andrew. 1979. The Free Economy and The Strong State: The Rise of Social Market Economy. **The Socialist Register**: 1-25.
<https://twpl.library.utoronto.ca/index.php/srv/article/view/5431>
- Gane, Mike. 2008. Foucault on Governmentality and Liberalism. **Theory, Culture and Society**. 2008, s. 25: 353-363.
- Genç Net (ARI Hareketi). 2001. **Türk Gençliği ve Katılım: Katıl ve Geleceğini Yarat**. İstanbul : Forum Yayıncılık.
- Gençlerin Haklarını Güçlendirin: Türkiye ve İsveç arasında İşbirliği Projesi Kapsamında Gençlere Sağlanan Sosyal Hizmetler ve Haklara İlişkin**

- Farkındalık Konusunda Gerçekleştirilen Üç Seminerin Özeti.** 2009c. The Swedish National Board for Youth Affairs, Gençlik Hizmetleri Dairesi Başkanlığı.
- Gençlik Politikalarına Giriş: İsveç Türkiye Bakış Açıları.** 2009a. The Swedish National Board for Youth Affairs, Gençlik Hizmetleri Dairesi Başkanlığı.
- Giroux, Henry A. 2007. **Eleştirel pedagoji ve Neoliberalizm.** çev. Barış Baysal. İstanbul : Kalkedon Yayınları.
- _____. 2008. Beyond the Biopolitics of Disposability: Rethinking Neoliberalism in the New Gilded Age. **Social Identities.** c.14. s. 5: 587-620.
- _____. 2009. **Eleştirel Pedagoji Söyleşileri.** röp. Scott Jaschik. çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu. İstanbul : Kalkedon Yayınları: 29-44.
- Gordon, Colin. 1991. Governmental Rationality: An Introduction. **The Foucault Effect: Studies in Governmentality.** ed. Graham Burchell, Colin Gordon, Peter Miller. Chicago : The University of Chicago Press: 1-53.
- Göktürk, Atilla. 2002. A.Ş.'nin "İş (leri"; Yerleri" ve Görenleri"). **Özgür Üniversite Forumu.** Ocak-Mart 2002: 104-117.
- Günlü, Ramazan. 2003. Yüksek Öğretim Politikası. **Özgür Üniversite Forumu.** s. 23: 136-153.
- Harman, Chris. 2007. Theorising Neoliberalism. <http://www.marxists.org/archive/harman/2008/xx/neolib.htm>. [12.05.2010]
- Harvey, David. 2007. **A Brief History of Neoliberalism.** New York : Oxford University Press.
- Hindess, Barry. 1997a. **Discourses of Power: From Hobbes to Foucault.** Oxford, Malden, Massachusetts : Blackwell Publisher.
- _____. 1998. Neo-Liberalism and the National Economy. **Governing Australia: Studies in Contemporary Rationaliities of Government.** ed. Mitchell Dean, Barry Hindess. Cambridge : Cambridge University Press: 210-227.
- Hoffman, Lisa. 2006. Autonomous Choices and Patriotic Professionalism: on Governmentality in Late-Socialist China. **Economy and Society.** c. 35. s. 4: 550-570.
- Hursh, David. 2007. Assessing 'No Child Left Behind' and the Rise of Neoliberal Education Policies. **American Educational Research Journal.** c.44. s. 3: 493-518.

- Hyman, Herbert H., Arif Payaslioglu, Frederick W. Frey. 1958. The Values of Turkish College Youth. **Oxford Journals**. c. 22. s. 3: 275-291.
- İnanır, Samet. 2005. Bildiğimiz Gençliğin Sonu. **Birikim**. s. 196: 37-51.
- İnsel, Ahmet. 2003. Bir Zihniyet Tarzı Olarak YÖK. **Toplum ve Bilim**. s. 97: 72-80.
- Isin, Engin F. 2004. The Neurotic Citizen. **Citizenship Studies**. c. 8. s. 3: 217-235.
- Jassop, Bob. 2007. From Micro-powers to Governmentality: Foucault's Work on Statehood, State Formation, Statecraft and State Power. **Political Geography**. c. 26: 34-40.
- Kazgan, Gülten ed. 2007. **İstanbul Gençliği: Gençlik Değerleri Araştırması**. İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kentel, Ferhat. 2005. Türkiye'de Genç Olmak: Konformizm ya da Siyasetin Yeniden İnşası. **Birikim**. s. 196: 11-17.
- Konrad Adenauer Vakfı. 1999. **Suskun Kitle Büyütec Altında: Türkiye Gençliği Üzerine Araştırma**. Ankara. <http://www.konrad.org.tr/index.php?id=141> [12.05.2010]
- Lemke, Thomas. 2001. "'The Birth of Bio-Politics': Michel Foucault's Lecture at the College de France on Neo-Liberal Governmentality. **Economy and Society**. c. 30.s. 2: 190-207.
- _____. 2002. Foucault, Governmentality, and Critique. **Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture and Society**. c. 14. s.3: 49-64.
- Lentoz, Filippa, Nikolas Rose. 2009. Governing Insecurity: Contingency Planning, Protection, Resilience. **Economy and Society**. c. 38 s. 2: 230-254.
- Levidow, Les. 2002. Marketizing Higher Education: Neoliberal Strategies and Counter-Strategies, **The Virtual University?**. ed. Kevin Robins, Frank Webster. Oxford: Oxford University Press: 227-248.
- Leys, Colin. 2007. Piyasa ile Politika Arasında Sağlık Hizmetlerinin Konumu. **Avrupa'da ve Türkiye'de Sağlık Politikaları: Reformlar, Sorunlar, Tartışmalar**. ed. Çağlar Keyder, Nazan Üstündağ, Tuba Ağartan, Çağrı Yoltar. İstanbul: İletişim Yayınları: 95-110.
- Lüküslü, Demet. 2009. **Türkiye'de Gençlik Miti: 1980 Sonrası Türkiye Gençliği**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lukes, Steven. 1977. **Power: A Radical View**. London, Basinstoke : The Macmillan Press.

- Marcuse, Herbert. 1997. **Tek-Boyutlu İnsan: İleri İşleyim Toplamlarının İdeolojisi Üzerine İncelemeler.** çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi.
- Mıhçı, Hakan. 2002. Yeni Liberal İdeoloji ve YÖK Tasarısı: "Ahlaksız Teklif". **Özgür Üniversite Forumu.** s.17: 117-125.
- Nadin, Dicle, Gökem Duru.2011. Eğitim Politikaları ve Öğrenci Hareketi Üzerine. **Mesafe.** s. 7: 79-92.
- Nalçaoğlu, Halil. 2007. Gençlik ve Yeni Toplumsal İletişim Ethos'u: Yanılsamalar, Bulgular ve Spekülasyonlar. **Eğitimin Değeri ve Gençlik: Eğitimli İstanbul Gençliğinin Değerler Dünyası.** ed. Umut Sarp Zeylan İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 91-93.
- Narin, Özgür. 2011. Üniversiteler, Bologna Süreci ve Bilim. **Bologna Süreci Sorgulanıyor: AB'nin Akademik Tahakkümünün Sosyalist Tahlil, Eleştiri ve Reddiyesi.** ed. Nevzat Evrim Önal. İstanbul:Yazılama yayınları: 119-139.
- Nietzsche, Friedrich Wilhelm. 2004. **Putların Alacakaranlığı: Ya Da Çekiçle Felsefe Yapmanın Yolları.** çev. İsmet Zeki Eyüboğlu. İstanbul : Say Yayınları.
- Neyzi, Leyla. 2001. Object or Subject? The Paradox of "Youth" in Turkey. **International Journal of Middle East Studies.** c. 33: 411-432.
- O'Flynn, Micheal. 2009. Their Freedoms and Ours: The Genesis and Social Function of the Neo-Liberal Concept of Freedom. **Critique.** c. 37. s. 2: 237-251.
- Okçabol, Rıfat. 2011. YÖK ve Bologna Süreci. **Bologna Süreci Sorgulanıyor: AB'nin Akademik Tahakkümünün Sosyalist Tahlil, Eleştiri ve Reddiyesi.** ed. Nevzat Evrim Önal. İstanbul: Yazılama yayınları: 11-41.
- Olanaklar ve Fırsatlar: İşgücü Piyasasındaki Gençlere İlişkin Türkiye ve İsveç'ten En İyi Örnekler.** 2009b. The Swedish National Board for Youth Affairs, Gençlik Hizmetleri Dairesi Başkanlığı.
- O'Malley, Pat. 1996. Risk and Responsibility. **Foucault and Political Reason: Liberalism, Neo-liberalism and Rationalities of Government.** ed. Andrew Barry, Thomas Osborne,Nikolas Rose. Chicago: The University of Chicago Press: 189-209.
- O'Neil, john. 2001. **Piyasa: Etik, Bilgi ve Politika.** çev. Şen Süer Kaya. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Öniş, Ziya, Fikret Şenses. 2009. Küresel Dinamikler, Ülkeiçi Koalisyonlar ve Reaktif Devlet: Türkiye'nin Savaş Sonrası kalkınmasında Önemli Politika Dönüşümleri. **Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma.** ed. Fikret Şenses. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Özkazanç, Alev. 2007. **Siyaset Sosyolojisi Yazıları: Yeni Sağ ve Sonrası**. Ankara : Dipnot Yayınları, 2007.
- _____. 2011. **Neo-Liberal Tezahürler: Vatandaşlık-Suç-Eğitim**. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Özsoy, Seçkin. 2002. Yükseköğretimde Ticarileşme Süreci ve Hak Söylemi. **Özgür Üniversite Forumu**. s. 17: 80-104.
- Patterson, Thomas C. 2005. The Turn to Agency: Neoliberalism, Individuality, and Subjectivity in Late-Twentieth-Century Anglophone Archaeology. **Rethinking Marxism**. c. 17. s. 3: 373-384.
- Hindess, Barry. 1997b. Politics and Governmentality. **Economy and Society**. c. 26. s. 2: 257-272.
- Poster, Mark. 1985. **Foucault, Marxism & History: Mode of Production versus Mode of Information**. Combridge: Polity Press.
- Procacci, Giovanna. 1991. Social economy and the Government of Poverty. **The Foucault Effect: Studies in Governmentality**. ed. Graham Burchell, Colin Gordon , Peter Miller. Chicago : The University of Chicago Press: 151-169.
- Pultar, Eren. 2008. “Biz kimiz?” KONDA Toplumsal Yapı Araştırmasında Gençler. **Türkiye’de Gençlik Çalışması ve Politikaları**. ed. Nurhan Yentürk, Yörük Kurtaran, Gülesin Nemutlu. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 259-287.
- Read, Jason. 2009. A Genealogy of Homo-Economicus: Foucault, Neoliberalism and Production of Subjectivity. **A Foucault for the 21st Century: Governmentality, Biopolitics and Discipline in the New Millennium**. ed. Sam Binkley, Jorge Capetillo. Cambridge: Cambridge Schollars Publishing: 2-16.
- Raco, Mike. 2003. Governmentality, Subject-Building, and the Discourses and Practices of Devolution in the UK. **Transactions of the Institute of British Geographers**. c. 28. s.1: 75-95.
- Revel, Judith. 2005. **Michel Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi**. çev. Kemal Atakay. İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Rose, Nikolas. 1993. Government, Authority and Expertise in Advanced Liberaalism. **Economy and Society**. c. 22. s. 3: 283-299.
- _____. 1996a. The Death of Social? Re-figuring the Territory of Government. **Economy and Society**. c. 25. s. 3: 327-356.

- _____. 1996b. Governing "Advanced" Liberal Democracies. **Foucault and Political Reason: Liberalism, Neo-liberalism and Rationalities of Government.** ed. Andrew Barry, Thomas Osborne, Nikolas Rose. Chicago : The University of Chicago Press: 37-64.
- _____. 2000. **Powers of Freedom: Reframing political Thought.** Cambridge : Cambridge University Press.
- Rose, Nikolas, Peter Miller. 1992. Political Power Beyond the State: Problematics of Government. **British Journal of Sociology.** c. 43. s. 2: 172-205.
- Rose, Nikolas, O'Malley, Pat ve Valverde, Mariana. 2006. Governmentality. **Annual Review.** s.2: 83-104. <http://theoria.ca/theoria/files/RoseValverdeOmalley-Governmentality.pdf> [21.08.2009].
- Rosenberg, Alan. 2009. The Final foucault: Government of Others and Government of the self. **A Foucault for the 21st Century: Governmentality, Biopolitics and Discipline in the New Millennium.** ed. Sam Binkley, Jorge Capetillo. Cambridge: Cambridge Schollars Publishing: 62-72.
- Saad-Filho, Alfredo, Deborah Johnston. 2007. **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki.** çev. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel. İstanbul: Yordam Yayınları.
- Schmidt, Christiane. 2004. "The Analysis of Semi-structured Interviews". **A Companion to Qualitative Research.** ed. Uwe Flick, Ernst von Kardoff, Ines Steinke. London: Sage Publication: 253-258.
- Sennett, Richard. 2005. **Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde işin Kişilik Üzerindeki Etkileri.** çev. Barış Yıldırım, 2.bs. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Shamir, Ronen. 2008. The Age of Responsibilization: on Market-embedded Morality. **Economy and Society.** c. 37. s. 1: 1-19.
- Simon, Maarten. 2006. Learning as Investment: Notes on Governmentality and Biopolitics. **Educational Philosophy and Theory.** c. 38. s. 4: 523-540.
- Stenson, Kevin. 1998. Beyond Histories of The Present. **Economy and Society.** c. 27. s. 4: 333-352.
- Tait, Gordon. 1993. Youth, Personhood and 'Practices of Self': Some New directions For Youth Research. **Journal of Sociology.** c. 29. s. 1: 40-54.
- Tekeli, İlhan. 2003. Dünyada ve Türkiye'de Üniversite Üzerine Konuşmanın Değişik Yolları. **Toplum ve Bilim.** s. 97: 123-143.

- Tekin, Serdar. 2003. Üniversite İdeasını Yeniden Düşünmek: Neoliberalizm, Teknik Akıl ve Üniversitenin Geleceği. **Toplum ve Bilim**. s. 97: 144-164.
- Torres, Carlos Alberto. 2002. Globalization, Education, and Citizenship: Solidarity versus Markets?. **American Educational Research Journal**. c. 39. s. 2: 363-378.
- Thorsen, Dag Einar, Amund Lie. What is Neoliberalism?. <http://folk.uio.no/daget/What%20is%20Neo-Liberalism%20FINAL.pdf>
- Türkiye'de Gençlik, Türkiye'nin Sorunları Dizisi-2**. 1995. Yeni Yüzyıl Kitaplığı (İMV-SAM, 1990'ların Gençliği araştırması).
- Yazıcı Yakın, Aslı, Rahşan Balamir Bektaş. 2009. Liberalizm ile Muhafazakârlık Arasında Hipnoz: Kişisel Gelişim Faztasisi. **Doğu Batı**. S. 48: 11-39.
- Yükseköğretimin Finansmanı Konferansı. 16 03 2011. [18 04 2011] <https://basin.yok.gov.tr/?page=duyurular&v=read&i=253>.
- Yükseköğretim Kurulu. <http://bologna.yok.gov.tr/?page=yazi&i=6>. [23.08.2011].
- Yükseköğretim Kurulu. <https://basin.yok.gov.tr/?page=duyurular&v=read&i=248>. [21.06.2011].
- Vakıf Üniversiteleri Bir Servet İstiyor. [06.07.2011]. **Radikal Gazetesi**. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1055364&CategoryID=77>.
- Wacquant, Loic. Neoliberal Çağda Yoksulluğun Cezalandırıcı Düzenlenişi. http://www.birgun.net/sunday_index.php?news_code=1313942011&year=2011&month=08&day=21. [21.08.2011].
- Walter, Ryan. 2008. Governmentality Accounts of the Economy: a Liberal Bias? **Economy and Society**. c. 31. s. 1: 94-114.
- Waters, Lindsay. 2007. **Akademinin Düşmanları**. çev. Müge Özbek. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Wolin, Sheldon S. 2006. **Politics and Vision: Continuity and Innovation in Western Political Thought**. New Jersey: Princeton University Press.
- Zeylan, Umut Sarp ed. 2007. **Eğitimin Değeri ve Gençlik: Eğitimli İstanbul Gençliğinin Değerler Dünyası**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

EK-1

1. Neden üniversite okuyorsun?
2. Neden bu bölümü seçtin?
3. Üniversite okumak Türkiye’de ne anlama geliyor?
4. Üniversite okumak bir ayrıcalık mı?
5. Üniversite gençliğinin toplumdaki yeri sence nedir?
6. Üniversite gençliğinin Türkiye’de siyaset ile ilişkisi hakkında ne düşünüyorsun?
7. Kendini “genç” olarak tanımlar mısın? Sence genç olmak nasıl bir şey?
8. Kendini Türkiye’deki üniversite gençliğinin neresinde görüyorsun?
9. Türkiye’deki üniversite gençliğinin hangi özellikleri ön planda sence?
10. Kendini “girişimci” olarak tanımlar mısın? Girişimcilik senin için ne anlam ifade ediyor?
11. Kendini “tüketici” olarak tanımlar mısın? Tüketici olmak sence ne anlama geliyor?
12. Sertifika programı/ kişisel gelişim semineri/ yabancı dil kurslarına katılıyor musun? Katılıyorsan/katılmıyorsan bunun nedenleri neler?
13. Sence işsizliğin/yoksulluğun nedenleri ne?
14. Varsayalım ki üniversiteden mezun olduktan sonra uzun süre iş bulamadın. Sence bunun nedenleri nedir?
15. “Piyasa” senin için ne anlam ifade ediyor?
16. Rekabet sence olumlu mu yoksa olumsuz bir şey mi? Neden?
17. Arkadaşlarını neye göre seçiyorsun?
18. Siyaset ile ilgileniyor musun? Siyasal bir örgüte üye misin?
19. Son dönemlerdeki üniversite öğrencilerinin eylemleri hakkında ne düşünüyorsun?

ÖZGEÇMİŞ

Günce Sabah Eryılmaz 1985 Samsun doğumludur. Lise öğrenimini 2003 yılında İzmir Atakent Anadolu Lisesi'nde tamamlamış, 2003-2008 yılları arasında Bahçeşehir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde lisans eğitimi almıştır. 2008 yılından bu yana Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde yüksek lisans öğrencisidir.